

STUDIA
UNIVERSITATIS BABEŞ-BOLYAI

SERIES SOCIOLOGIA

1974

C L U J

REDACTOR ȘEF: Acad. prof. ȘT. PASCU

**REDACTORI ȘEFI ADJUNȚI: Acad. prof. ȘT. PETERFI, prof. VL. HANGA,
prof. GH. MARCU**

**COMITETUL DE REDACȚIE AL SERIEI SOCIOLOGIE: Prof. N. KALLOS
(redactor responsabil), conf. I. ALUAȘ, conf. A. MIHU, conf. A. ROTH,
conf. G. TOMUȚA (secretar de redacție)**

STUDIA

UNIVERSITATIS BABEȘ-BOLYAI

SERIES SOCIOLOGIA

Redacția: CLUJ, str. M. Kogălniceanu, 1 • Telefon 1 34 50

SUMAR – СОДЕРЖАНИЕ – SOMMAIRE – CONTENTS

A XXX-A ANIVERSARE A INSURECȚIEI NAȚIONALE ANTIFASCISTE ARMATE DE LA 23 AUGUST 1944 – 30-ЛЕТИЕ НАЦИОНАЛЬНОГО АНТИ-ФАШИСТСКОГО ВООРУЖЕННОГО ВОССТАНИЯ 23 АВГУСТА 1944 Г. – LA XXXe ANNIVERSAIRE DE L'INSURRECTION NATIONALE ANTIFASCISTE ARMÉE DU 23 AOÛT 1944 – THE 30th ANNIVERSARY OF THE NATIONAL ANTIFASCIST ARMED INSURRECTION FROM THE 23rd OF AUGUST 1944

- G. TOMUȚA, Trei decenii de adînci prefaceri revoluționare în viața poporului român
 • Три десятилетия глубоких революционных преобразований в жизни румынского народа • Trois décennies de profonds changements révolutionnaires dans la vie du peuple roumain 3
- Sociologie politică – Политическая социология – Sociologie politique – Political Sociology
- G. SZTRANYICZKI, Social și politic • Социальное и политическое • Social et politique 11
- L. ZĂPÎRȚAN, Le concept du pouvoir dans les doctrines des élites • Conceptul de putere în doctrinele elitelor • Понятие власти в доктринах элит 23
- A. HUSZAR, Microstructura, mediostructura și politica • Микроструктура, медиоструктура и политика • Microstructure, médiostucture et politique 37
- Mobilitate socială – Социальная мобильность – Mobilité sociale – Social Mobility
- A. MIHU, C. IANCU, Ruralitatea în județul Cluj • Руральность в уезде Клуж • Rurality in the Cluj District 49
- A. T. NEMÉNYI Unele aspecte ale mobilității sociale intergeneraționale în mediul rural • Некоторые аспекты социальной мобильности поколений в сельской среде • Some Aspects of the Social Intergenerational Mobility in the Countryside 59

Sociologia educației și artei — Социология воспитания и искусства — Sociologie de l'éducation et de l'art — Sociology of Education and Art	
L. IRIMIE, Școala și cercetarea sociometrică • Школа и социометрическое исследование • The School and the Sociometric Research	65
T. ROTARIU, Influența factorilor mediu de proveniență, origine socială și pregătire școlară asupra reușitei la admiterea în învățământul superior • Влияние факторов: среда происхождения, социальное происхождение и школьная подготовка на успех при вступлении в вузы • The Influence of the Factors: Source Medium, Social Origin, and School Training Upon the Success at the Admittance Exam in Universities	71
O. MAGHIARU, Despre locul valorilor artistice în sistemul valorilor sociale • О месте художественных ценностей в системе социальных ценностей • Sur la place des valeurs artistiques dans le système des valeurs sociales	81
Probleme de metodologie — Методологические вопросы — Problèmes de méthodologie — Methodology Problems	
A. MIHU, Definiția operațională • Операторное определение • The Operational Definition	93
P. ILUȚ, Dezirabilitatea socială ca problemă de metodologie în cercetările sociologice de teren • Социальная желательность — методологический вопрос в полевых социологических исследованиях • Social Desirability as a Methodology Problem in the Sociological Field Research	103
Din istoria gândirii sociale — Из истории общественной мысли — Chapitres de l'histoire de la pensée sociale — From the History of the Social Thinking	
GH. TOMA, Nicolae Bălcescu — democratismul revoluționar • Николае Бэлческу — революционный демократизм • Nicolae Bălcescu — démocratisme révolutionnaire	109
T. TANCO, Aspecte ale sociologiei educației în opera lui Eugeniu Speranția • Аспекты социологии воспитания в творчестве Эуджениу Сперантия • Aspects de la sociologie de l'éducation dans l'oeuvre d'Eugeniu Speranția	121
Prezențe studențești — Научные работы студентов — Présence des étudiants — Student Contributions	
Eugen Lovinescu și teoria tardeană a imitației (M. BELE)	131
Recenzii — Рецензии — Livres parus — Books	
Logică și metodologie în științele sociale (P. ILUȚ)	137
Traian Herseni, Sociologia literaturii. Cîteva puncte de reper (GH. CORDOȘ)	140
Ion Tudosescu, Structura acțiunii sociale (S. MARICA)	142

TREI DECENII DE ADÎNCI PREFACERI REVOLUȚIONARE ÎN VIAȚA POPORULUI ROMÂN

GEORGE TOMUȚA

Retrospectiva prilejuită de împlinirea a trei decenii de la declanșarea insurecției naționale antifasciste armate la 23 August 1944, ne oferă marea satisfacție de a constata un bilanț de transformări revoluționare fără precedent în istoria poporului român. Rod al eroismului, hărniciei și dăruirii de sine a celor mai largi mase de oameni ai muncii din patria noastră, aceste transformări radicale sînt, totodată, expresia cea mai convingătoare a capacității și rolului inexorabil de factor politic conducător al Partidului Comunist Român, inițiatorul și promotorul acestor mutații istorice.

Moment crucial în istoria social-politică a României, a luptelor revoluționare ale poporului nostru, insurecția națională antifascistă și anti-imperialistă armată, înfăptuită cu trei decenii în urmă, a deschis seria unor adînci prefaceri revoluționare ce se înscriu pe traiectoria saltului calitativ de înălțare a țării de la orînduirea burghezo-moșierească la orînduirea socialistă.

Fidel celor mai nobile și vitale aspirații ale poporului român, înțelegînd imperativul vremii, a situației grave în care se găsea țara noastră aservită nazismului german, tîrîtă într-un război ce amenința însăși existența ființei noastre naționale, Partidul Comunist Român a găsit resursele necesare și formele de luptă adecvate schimbării radicale a fluxului istoric. Aplicînd în mod creator concepția materialist istorică, P.C.R. s-a dovedit a fi singura forță politică în măsură să etaleze un program realist de salvagardare națională și socială, care a intrunit adeviziunea majorității covîrșitoare a populației din țara noastră — indiferent de naționalitate —, polarizînd în jurul clasei muncitoare, țărănimea, intelectualitatea progresistă, armata și chiar unele grupări ale burgheziei, inclusiv monarhul. Concomitent cu închegarea acestui larg front antifascist, anti-hitlerist — condiție hotărîtoare în asigurarea sortilor de izbîndă împotriva unui dușman feroce pe picior de război — partidul comunist a elaborat minuțios planul concret al insurecției armate alegînd, în același timp, momentul cel mai favorabil pentru declanșarea cutezătorului act

istoric. Lovite fulgerător și concentric, regimul fascist-antonescian s-a prăbușit, iar mașina de război nazistă, care-l sprijinea, cu toate zvîrcolirile sale disperate, s-a dovedit neputincioasă în fața rezistenței unui popor decis să-și schimbe destinul.

Victoria insurecției naționale antifasciste armate din august 1944 a dobândit, astfel, *semnificația unui act crucial în istoria poporului nostru*, atît prin consecințele sale social-politice și militare imediate — vitale prin ele însele pentru ființa noastră națională și de mare importanță pe plan internațional — cît și, sau mai ales prin perspectiva pe care a deschis-o profundului proces revoluționar de așezare a României pe temeri socialiste. „Înfăptuirea actului istoric de la 23 August — remarcă secretarul general al partidului, tovarășul Nicolae Ceaușescu —, răsturnarea dictaturii militare fasciste prin insurecția armată, organizată și condusă de Partidul Comunist Român, a deschis poporului calea luminoasă a făuririi orînduirii socialiste”¹. Insurecția a marcat, în felul acesta, începutul revoluției populare în țara noastră, descătușînd energiile creatoare ale maselor largi populare, ale forțelor democratice, care, sub conducerea partidului comunist, avea să determine întreaga evoluție a vieții politice și sociale a României pe calea desăvîrșirii revoluției burghezo-democratice și a pregătirii condițiilor trecerii la revoluția socialistă.

*

Demersul transformator mai avea, însă, de întîmpinat numeroase și dificile obstacole. Între acestea, pe prim plan, apăreau eforturile cercurilor politice burghezo-moșieresti, în frunte cu regele, de a reduce actul insurecțional doar la înlăturarea dictaturii militare-antonesciene și la participarea României la războiul antihitlerist, menținînd intacte rînduielele vechiului regim. În acest context, abordarea și rezolvarea problemei puterii de stat, dintr-o nouă perspectivă istorică, constituia sarcina cea mai urgentă și importantă.

Acționînd cu consecvență și fermitate în direcția realizării acestui deziderat fundamental al revoluției, Partidul Comunist Român a dejuat manevrele reacțiunii, regrupînd principalele forțe ale națiunii într-un larg front democratic, pe baza unei platforme social-politice adecvate condițiilor nou create. Miezul acestui program viza tocmai instaurarea puterii populare — menită să faciliteze traducerea în fapt a ansamblului de obiective revoluționare ce se impuneau. Îmbinînd marile acțiuni de masă din această perioadă cu lupta și inițiativele reprezentanților forțelor democratice la nivel guvernamental, partidul comunist a asigurat condițiile necesare care-au făcut ca soarta bătăliei pentru putere să fie decisă în favoarea maselor populare. Forțele democratice au cucerit poziție după poziție în stat, înlăturînd guvernele cu majoritatea reacționară prezidate de generalii Sănătescu și apoi Rădescu, reușind — *la 6 martie*

¹ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul desăvîrșirii construcției socialiste*, vol. I, Ed. politică, București, 1968, p. 111.

1945 să instaureze un guvern de largă concentrare democratică, în care reprezentanții clasei muncitoare și țărănimii dețineau rolul preponderent.

Constituirea guvernului revoluționar-democratic, sub președinția Dr. Petru Groza, reprezentînd majoritatea covârșitoare a poporului nostru, depășea cu mult semnificația unei simple schimbări de guvern. Evenimentul avea un profund caracter istoric-revoluționar, ce punea capăt regimului politic de esență burghezo-moșierească. „Rod al luptei celor mai largi mase populare — menționa secretarul general al P.C.R., cu ocazia semicentenarului partidului — instaurarea la 6 martie 1945 a primului guvern cu adevărat democratic din istoria țării noastre, în frunte cu înflăcăratul patriot, eminent om de stat și militant progresist Dr. Petru Groza, a marcat instaurarea puterii revoluționar democratice a muncitorilor și țăranilor, a deschis calea unor transformări social-politice profunde în societatea românească”².

În seria acestor prefaceri revoluționare, la loc de frunte, se înscrie *legiferarea reformei agrare*, din 23 martie 1945. Deosebindu-se radical de reformele agrare înlăptuite anterior de burghezie, reformă realizată de regimul democrat-popular, prin care au fost împroprietărite 918 000 de familii ale țăranilor săraci cu 1 109 000 ha de pămînt, a dus la lichidarea rămășițelor feudale din agricultură, desființînd moșierimea ca clasă socială. S-au creat astfel noi premise pentru consolidarea alianței muncitorești-țăărănești, pentru mersul ascendent al revoluției populare spre socialism.

Concomitent, guvernul democratic își concentrează eforturile spre înlăptuirea unor *importante măsuri menite să redreseze economia națională* secătuită și dezorganizată de război, să reprime specula și sabotajul economic, care agravau și mai mult situația extrem de precară a maselor muncitoare. În atari împrejurări, „Sarcina imperioasă care se punea în fața țării era ieșirea din această situație catastrofală, trasarea unui program al evoluției economice și sociale imediate și de perspectivă”³. Tocmai un astfel de program a elaborat Conferința Națională a P.C.R. din octombrie 1945.

Măsurile adoptate de partid și guvern în această direcție vitală pentru destinul regimului democrat-popular, s-au împletit cu ofensiva neîntreruptă împotriva cercurilor reacționare și a monarhiei, pentru democratizarea aparatului de stat, consolidarea frăției de luptă dintre oamenii muncii români și cei aparținînd naționalităților conlocuitoare, participării unite a tuturor forțelor democratice în alegerile parlamentare din noiembrie 1946. Justețea politicii marxist-leniniste a P.C.R. a fost pe deplin confirmată de succesul răsunător obținut în alegerile respective, cînd coaliția forțelor democratice a întrunit aproape 80% din voturi⁴.

² Nicolae Ceaușescu, *Semicentenarul glorios al Partidului Comunist Român*. Expunere la adunarea solemnă din capitală — 7 mai 1971, Ed. politică, București, 1971, p. 14—15.

³ *Idem*, p. 15.

⁴ Vezi L. Banyai, *Pe făgașul tradițiilor frățești*. Institutul de studii istorice și social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R., București, 1971, p. 272.

Această victorie a avut un rol deosebit de important pentru desfășurarea în continuare a procesului revoluționar din România. Ea a contribuit din plin la grăbirea deznodămîntului, ducînd la formarea primului parlament cu adevărat al poporului muncitor, reflectînd — cum spunea tovarășul Nicolae Ceaușescu — „baza social-politică largă pe care se sprijinea guvernul democratic, compromiterea și izolarea de mase a partidelor burgheze reacționare care curînd aveau să dispară din viața politică”⁵. Folosînd cu măiestrie noul organ legislativ suprem, P.C.R. a inițiat o serie de măsuri ce intensificau lupta pentru refacerea economiei naționale, avînd un pronunțat caracter anticapitalist. Dintre acestea un rol important l-a avut *etatizarea* Băncii Naționale a României, la 20 decembrie 1946, care a fost transformată într-o puternică pîrghie economică în slujba națiunii. În același cadru se înscriu modificările aduse Ministerului Industriei și Comerțului, în atribuțiile cărui au fost incluse îndrumarea și controlul activității economice a țării, inclusiv compartimentele aflate în mîna burgheziei; crearea oficiilor industriale, reforma monetară ș.a.

Sintetizînd în mod magistral întreaga gamă a transformărilor revoluționare din această perioadă, tovarășul Nicolae Ceaușescu sublinia că „înstaurarea guvernului de la 6 martie 1945, în care clasa muncitoare avea rolul precumpănitor, consolidarea pozițiilor cucerite în viața politică și socială a țării, victoria zdrobitoare asupra reacțiunii în alegerile din 1946, înfrîngerea sabotajului și lichidarea haosului economic provocat de clasele exploatoare, redresarea economiei naționale, au modificat neconținut raportul de forțe în favoarea clasei muncitoare, a poporului muncitor”⁶.

Cursul ascendent al revoluției populare din România — în care, pe măsură ce se rezolvau sarcinile de esență democratică, se acumulas factorii obiectivi și subiectivi necesari trecerii la etapa superioară — avea să fie încununat de *înfrîngerea totală a claselor exploatoare pe plan politic*, prin îndepărtarea din guvern, în noiembrie 1947, a ultimilor reprezentanți ai partidelor burgheze și abolirea monarhiei la 30 decembrie a aceluiași an, proclamîndu-se Republica Populară Română.

Principala caracteristică a acestui *moment nodal* în desfășurarea șirului de transformări revoluționare — dezlănțuite de insurecția națională antifascistă armată de la 23 August 1944 —, pe lîngă faptul că a marcat cucerirea deplină a puterii de stat de către clasa muncitoare și aliații ei, constă în înfăptuirea saltului calitativ fără o nouă explozie revoluționară, ci în cadrul aceluiași proces revoluționar unic, neîntrerupt. Astfel se încheie în România etapa strategică a desăvîrșirii revoluției burghezo-democratice, trecîndu-se nemijlocit la înfăptuirea sarcinilor revoluției și construcției socialiste.

Realizarea acestui salt calitativ — marcat prin cucerirea întregii puteri politice de către clasa muncitoare în alianță cu țărănimia, intellec-

⁵ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul desăvîrșirii construcției socialiste*, vol. I, Ed. politică, București, 1968, p. 385.

⁶ *I d e m*, p. 112.

tualitatea progresistă și alte categorii de oameni ai muncii — deschidea poporului nostru o nouă perspectivă istorică, a făuririi societății comuniste. Procesul edificării acestei societăți însă nu este deloc ușor și nici nu se poate realiza, cum se spune, peste noapte. El presupune ample și adinci prefaceri în toate domeniile vieții sociale, atât în producția bunurilor materiale, cât și în conștiința și modul de viață al oamenilor, în infrastructura societății ca și în suprastructura ei, în structura colectivităților sociale, a claselor și a națiunii în ansamblul ei, precum și a raporturilor acestora pe o scară mai largă, externă. Ca urmare, drumul spre comunism — ca de altfel, și cel de pînă la revoluția socialistă — străbate inevitabil anumite faze, anumite etape, în care se intersectează acțiunea și specificul a numeroși factori obiectivi și subiectivi, interni și externi.

Toate acestea obligă partidul marxist-leninist al clasei muncitoare, din țara dată, la receptivitatea istorică, dar și la circumspecție; la cunoașterea temeinică și luarea în considerație a cerințelor legilor obiective de dezvoltare a societății, dar și a condițiilor concrete în care acestea acționează. Experiența trecutului — chiar și cea proprie — ca și principiile de bază ale marxism-leninismului trebuie aplicate creator, luînd în considerare noile condiții, modificările de ordin economic, social, politic, cultural etc. — de multe ori foarte profunde — survenite între timp. Lăsînd la o parte falsa modestie, putem spune că Partidul Comunist Român s-a dovedit a fi la înălțimea acestor sarcini pe care le cerea noua etapă în care pășise țara noastră, etapa revoluției și construcției socialiste.

„Pornind de la cerințele legilor obiective, de la studierea realităților concrete ale României — spune secretarul general al P.C.R., tovarășul Nicolae Ceaușescu, referindu-se la acest aspect — partidul a elaborat politica de edificare a noii orînduirii, a organizat și condus întreaga activitate de dezvoltare a bazei tehnico-materiale a socialismului, de consolidare și generalizare a relațiilor de producție socialiste, de ridicare a nivelului de trai material și cultural al celor ce muncesc⁷. Modul în care P.C.R. a știut și știe să conducă uriașa și fructuoasă activitate desfășurată de poporul nostru, în cele trei decenii parcurse de la eliberarea țării și respectiv aproape 27 de ani de la proclamarea republicii, nu poate fi analizat, în detaliu, într-un articol ca cel de față. El se reflectă din plin, însă, în toată măreția și dimensiunea sa, în opera faptică realizată la sfîrșitul acestui drum parcurs de harnicul nostru popor.

Este o mîndrie legitimă să constatăm că, la numai trei decenii de la înfăptuirea eliberării de sub jugul fascismului și pășirea pe calea revoluției populare, România a depășit stadiul de țară slab dezvoltată, înfățișîndu-se ca un stat socialist înfloritor, în plin proces de dezvoltare și modernizare, cu o orînduire socială avansată în care a fost lichidată pentru totdeauna exploatarea și asuprirea omului de către om. Ținînd seama

⁷ Nicolae Ceaușescu, *Semicentenarul glorios al Partidului Comunist Român*, Ed. politică, București, 1971, p. 17.

de nivelul scăzut de la care am pornit — chiar dacă ne referim la anul cu producția industrială cea mai ridicată a regimului burghezo-moșieresc, 1938 — constatăm că producția industrială era încă în 1972 de 21 de ori mai mare⁸, iar cea agricolă aproape de două ori, raportată la nivelul antebelic. La fel, comparativ cu anul 1938, venitul național era în 1972 de 7,6 ori mai mare, salariul real de peste 2,7 ori, în timp ce pentru cultură, învățământ, ocrotirea sănătății, în 1972, se alocau de la bugetul statului fonduri de 19—20 de ori mai mari decât în 1938⁹.

Dezvoltarea impetuoasă pe drumul industrializării, a făuririi unei baze tehnico-materiale moderne, într-un *ritm record* în lumea contemporană, este cât se poate de semnificativă pentru confirmarea justetei politicii P.C.R. de construire a socialismului. Ea demonstrează cu limpezime rațiunea cuceririi puterii politice, în scopul utilizării ei ca instrument al lichidării exploatarea omului de către om, pentru instaurarea proprietății socialiste asupra mijloacelor de producție și dezvoltarea planificată a întregii economii naționale. După proclamarea Republicii Populare Române și elaborarea primei Constituții socialiste a țării noastre, acest deziderat esențial al noii puteri de stat n-a întârziat să se manifeste, concretizându-se în actul de o importanță deosebită al *naționalizării principalelor mijloace de producție, de la 11 iunie 1948*. Remarcând semnificația profundă a acestui demers, tovarășul Nicolae Ceaușescu sublinia faptul că: „naționalizarea a deschis o etapă nouă în istoria relațiilor de producție din țara noastră, a dus la lichidarea marii burghezii industriale și financiare, la crearea unui puternic sector socialist de stat în economie, a permis trecerea la conducerea planificată a economiei naționale”¹⁰.

Procesul pășirii pe drumul *industrializării socialiste a României* și a planificării economiei a impus și facilitat, totodată, *nașterea agriculturii socialiste*, a deschiderii posibilităților transformării radicale a satului, a creșterii simțitoare a producției agricole, a diversificării și modernizării ei, ca ramură de bază a economiei noastre naționale. Procesul de cooperativizare a țărănimii muncitoare, desfășurat în perioada anilor 1949—1962, a modificat radical condițiile de muncă și tehnica agricolă, precum și nivelul/de trai material și cultural al satelor. În același timp, a determinat și însemnate mutații în structura de clasă a țărănimii, înlăturând definitiv posibilitatea de exploatare, așezând alianța muncitorească-țărănească pe temelia superioară a socialismului și accelerând procesul obiectiv de omogenizare socială.

Pe acest fundal al *nașterii și dezvoltării modului de producție socialist*, al creșterii continue a potențialului economic al țării, al trezirii la viața conștientă și activă a întregului nostru popor, are loc *înflorirea*

⁸ Situația devine și mai concludentă dacă avem în vedere faptul că, la mijlocul anului 1947, producția industrială globală reprezenta doar 48% din nivelul anului 1938. Vezi, Mihai Fătu 1946. *Din istoria politică a României contemporane*, Ed. politică, București, 1968, p. 218.

⁹ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul desăvîșirii construcției socialiste* vol. I, Ed. politică, 1968, p. 386.

¹⁰ *Ibidem*.

și dezvoltarea națiunii noastre socialiste, adîncirea reală a frăției dintre națiunea română și naționalitățile conlocuitoare. Același suport îl are dezvoltarea fără precedent a învățămîntului de toate gradele, generalizîndu-se obligativitatea primelor 10 clase. „Cu numai un sfert de secol în urmă — relevă secretarul general al P.C.R. — țara avea 4 milioane de analfabeți, România asigură astăzi cetățenilor ei învățămîntul gratuit de 10 clase¹¹. Un progres remarcabil a cunoscut activitatea științifică în care se materializează inteligența, geniul creator al poporului nostru, știința devenind unul din factorii esențiali ai progresului, o uriașă forță materială în slujba societății socialiste.

*

La cea de a XXX-a aniversare a victoriei insurecției naționale antifasciste armate, ca și în cinstea celui de al XI-lea Congres al P.C.R. ce urmează să aibă loc, întregul nostru popor, toți oamenii muncii își concentrează eforturile să traducă în fapt mărețele sarcini ce decurg din grandiosul program de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate, elaborat de Congresul al X-lea (1969) și de Conferința Națională a Partidului Comunist Român (1972).

Pornind de la aprecierea, pe deplin fondată, că în România socialismul a învins pentru totdeauna, că a fost realizată economia socialistă unitară, tovarășul Nicolae Ceaușescu, secretarul general al P.C.R., conchide că „obiectivul fundamental, strategia partidului nostru pentru următorii 15—20 de ani este făurirea societății socialiste multilateral dezvoltate...¹². Aceasta înseamnă că țara noastră a intrat într-o nouă etapă istorică, ce corespunde unei faze de maturizare a întregului nostru sistem social, deschizînd premisele pentru apropierea și trecerea treptată spre comunism.

Esența, conținutul acestei etape strategice rezidă în făurirea unei baze tehnico-materiale proprii, înzestrată cu o industrie și o agricultură modernă, de înalt randament, bazate pe cele mai noi cuceriri ale științei și tehnicii moderne. Pentru dezvoltarea armonioasă a societății socialiste se impune, de asemenea: perfecționarea noilor relații de producție; creșterea continuă a bunăstării materiale și spirituale a oamenilor muncii de la orașe și sate; înfăptuirea repartiției bunurilor materiale în spiritul echității socialiste; asigurarea unei puternice dezvoltări a învățămîntului, științei și culturii, a conștiinței socialiste, a democrației; perfecționarea conducerii; promovarea eticii și echității socialiste. Toate acestea în scopul formării și perfecționării omului nou, specific acestei trepte de dezvoltare a edificiului socialist¹³.

Obiectivele înscrise în documentele de partid și de stat cu privire la perspectiva dezvoltării țării noastre, în etapa la care ne-am referit, nu

¹¹ Nicolae Ceaușescu, *Semicentenarul glorios al Partidului Comunist Român*, Ed. politică, București, 1971, p. 19.

¹² Nicolae Ceaușescu, *Conferința Națională a Partidului Comunist Român*, 19—21 iulie 1972. Ed. politică, București, 1972, p. 67.

¹³ *Idem* p. 68—69.

mai sînt de acum simple deziderate. Ele prind contururi precise și prin puterea mobilizatoare și cordonatoare a Partidului Comunist Român se transformă sub ochii noștri — cu participarea activă a întregului nostru popor — din posibilități în realități. De altfel, entuziasmul și fermitatea cu care oamenii muncii din țara noastră au tradus în fapt sarcinile prevăzute pentru primii trei ani ai actualului plan cincinal — parte integrantă a etapei istorice la care ne-am referit —, modul în care își concentrează eforturile pentru îndeplinirea prevederilor rezultate din „Legea pentru adoptarea planului național unic de dezvoltare economico-socială a Republicii Socialiste România pe anul 1974”, sînt cît se poate de grăitoare în acest sens¹⁴.

Chezășia cea mai elocventă, însă, a atingerii treptei superioare a socialismului în România, o reprezintă înlăptuirea adîncilor prefaceri revoluționare de către poporul nostru, sub conducerea încercată a P.C.R., în cei 30 de ani parcurși de la acel 23 August 1944.

ТРИ ДЕСЯТИЛЕТИЯ ГЛУБОКИХ РЕВОЛЮЦИОННЫХ ПРЕОБРАЗОВАНИЙ В ЖИЗНИ РУМЫНСКОГО НАРОДА

(Резюме)

Исполнение 30 лет со дня национального антифашистского вооруженного восстания 23 Августа 1944 г. является поводом к ретроспективному взгляду на важнейшие преобразования, происшедшие в нашей стране.

Автор пытается выявить тот факт, что вооруженное восстание отмечает начало народной революции в Румынии. Он останавливается на изменении соотношения классовых сил в пользу трудящихся масс, возглавляемых пролетариатом, показывает руководящую роль РКП, справедливость ее стратегии и тактики в развертывании единого революционного процесса.

В последней части статьи автор выявляет содержание программы строительства разносторонне развитого социалистического общества — программы, которая уже начала претворяться в жизнь.

TROIS DÉCENNIES DE PROFONDS CHANGEMENTS RÉVOLUTIONNAIRES DANS LA VIE DU PEUPLE ROUMAIN

(Résumé)

A trente ans du déclenchement de l'insurrection nationale antifasciste armée de 23 Août 1944, l'occasion se présente de passer en revue ses principaux moments et surtout les changements qui ont eu lieu dans notre pays.

L'auteur cherche à mettre en évidence les motifs par lesquels l'insurrection armée marque le commencement de la révolution populaire en Roumanie. Il s'arrête sur la modification du rapport des forces de classe en faveur des masses, prolétariat en tête, et explique d'une manière nuancée le rôle dirigeant du P.C.R., la justesse de sa stratégie et de sa tactique dans le déroulement du processus révolutionnaire unique.

À la fin on relève le contenu du programme d'édification de la société socialiste à développement multilatéral, programme qui est déjà en train de se réaliser.

¹⁴ Vezi *Legea pentru adoptarea planului național unic de dezvoltare economico-socială a Republicii Socialiste România pe anul 1974*, în „Scînteia” din 2 dec. 1973.

SOCIOLOGIE POLITICĂ

SOCIAL ȘI POLITIC

GAVRIL SZTRANYICZKI

Cuprinsă în obiectul principalelor discipline sociale sub forme, raporturi și dimensiuni dintre cele mai diverse, problema esenței politicului se impune ca una din problemele-cheie ale sociologiei generale. Modul de abordare și soluționare a acestei chestiuni angajează nemijlocit fundamentele principale ale concepției despre societate.

Elaborînd concepția materialist-științifică asupra istoriei, clasicii marximului au dezlegat enigma politicului, iar prin crearea socialismului științific au pus bazele reale ale științei politice autentice¹. Aceasta nu înseamnă, desigur, că esența politicului trebuie considerată ca o problemă încheiată, depășită și că reluarea ei în discuție ar fi echivalentă cu forțarea unor porți deschise. Dimpotrivă, elaborarea multilaterală a științei politice marxiste prin valorificarea bogatei experiențe cîștigate mai cu seamă în procesul construcției socialiste în diferitele țări, precum și a noilor achiziții ale gândirii științifice contemporane, face ca un asemenea demers să fie nu numai actual, dar în același timp chiar inevitabil. De altfel, regîndirea problematicii esenței politicului constituie o parte integrantă a eforturilor actuale pe plan teoretic și practic îndreptată spre depășirea reminiscentelor viziunii dogmatice care a împiedicat mult timp cunoașterea autentică și valorificarea plenară a moștenirii filozofice clasice marxiste. Dar repunerea în discuție a problemei privind esența și funcția politicului își găsește o justificare deosebit de actuală în cerințele

¹ În literatura noastră de specialitate prima analiză amplă asupra concepției marxiste privind specificul politicului o găsim în cartea lui N. Kallós, *Conștiința politică* (Ed. științifică, București, 1968). În deplină concordanță cu ideile dezvoltate de clasicii marxismului, autorul abordează politicul ca expresie concentrată și nemijlocită a economicului. Desigur, tema propriu-zisă a cărții n-a permis autorului o examinare mai detaliată, mai multilaterală a implicațiilor ontologice și epistemologice ale interpretării politicului în sensul arătat.

pe care le ridică confruntarea de idei pe plan internațional dintre marxism și alte curente de gândire în condiții când cercetările asupra politicului au devenit o preocupare centrală în sociologia occidentală.

Sub influența cerințelor semnalate, în literatura social-politică de specialitate din țara noastră se evidențiază o preocupare crescândă pentru delimitarea conceptuală, fără echivoc, a politicului de social, în vederea elaborării premiselor epistemologice indispensabile pentru a se putea studia cât mai riguros și cu mijloace proprii „geneza, esența și legitatea dezvoltării politicului ca fenomen social complex, dar specific”². Dificultățile³, pe care le întâmpină acest demers, sînt tot atîtea argumente în sprijinul adevărului că problema raportului conceptual dintre social și politic nu este pur și simplu o chestiune logico-formală care ar putea fi soluționată facil prin analogie cu raportul de la gen la specie. Natura dialectică, contradictorie a relațiilor reale, pe care le desemnează cele două categorii, cere o abordare dialectică, multilaterală în definirea corelativă a statutului lor epistemologic.

1. Privită în contextul principiilor ei de bază, cunoscuta teză a lui D. Gusti, potrivit căreia orice politic este social și orice social este totodată politic, comportă o concluzie deosebit de semnificativă, anume că așezarea principiului *voinței* la baza concepției despre societate își are în mod inevitabil corespondentul în identificarea completă dintre politic și social. Încă într-una din scrierile sale de tinerețe, Marx a atras atenția asupra corelației intrinsece dintre sfera politicului și factorul *voință*: „Principiul politicii este *voința*. Cu cât e mai unilaterală adică mai desăvîrșită inteligența *politică*, cu atît mai mult crede ea în *atotputernicia* *voinței*, cu atît mai mare este orbirea ei față de *granițele naturale* și *spirituale* ale *voinței* . . .”⁴.

Rezultă, așadar, că raportul dintre social și politic, într-o primă aproximație, nu este în fond altceva, decît raportul dintre *social* ca *ansamblu de relații independente de voința și conștiința oamenilor*, pe de o parte și *socialul ca activitate socială conștientă, volitivă*, în și prin care are loc mișcarea, funcționarea relațiilor amintite, pe de altă parte, pe scurt raportul dintre latura obiectivă și cea subiectivă a socialului. Desigur, transpunerea problemei în alți termeni nu înseamnă încă elucidarea chestiunii propriu-zise, nu numai pentru faptul că termenii de latură obiectivă și subiectivă a socialului necesită la rîndul lor alte noi preci-

² Cf. Ovidiu Trăsnea, *Știința politică*, Ed. politică, București, 1970, p. 259.

³ Acestea și-au găsit o expresie în pozițiile și părerile diferite, uneori chiar controversate, exprimate în literatura noastră de specialitate privind esența specifică a politicului. A se vedea în legătură cu aceasta: Ovidiu Trăsnea, *Ambiguitatea semantică a politicului*, Revista de filozofie, nr. 4/1973, p. 405; Aneta Busuioc, *Politicul — componentă constitutivă a vieții și activității omului contemporan*, Revista de filozofie, nr. 5/1973, p. 594; Aneta Busuioc, *Politicul și conducerea societății*, Ed. științifică, București, 1973, precum și volumul *Studii de știință politică*, din seria *Teorie și metodă în științele sociale*, vol. IX. Ed. politică, București, 1973, mai cu seamă studiile: Olivia Clătici, *Social, politic, politică, stat*, p. 137—159 și Andor Huszár, *Specificul relațiilor politice*, p. 106—136.

⁴ Marx—Engels, *Opere*, vol. I. E.S.P.L.P., București, 1957, p. 439.

zări, ci mai cu seamă pentru că latura obiectivă și cea subiectivă sînt determinări generale, imanente ale socialului, în timp ce politicul — în concepția marxistă — reprezintă un fenomen istoric⁵. Istoricitatea fenomenului politic este unul din criteriile fundamentale de principiu care despart concepția marxistă despre societate de cea nemarxistă. Eternizarea lui, interpretarea politicului drept o esență veșnică, chiar dacă nu imuabilă, a existenței umane a fost și rămîne și azi o caracteristică definitorie a gândirii sociologice burgheze. La o astfel de teză se ajunge, de regulă, pornindu-se de la premise logice diferite. Pe de o parte se procedează la deducerea politicului din „natura umană“, această pretinsă natură fiind concepută cînd în sens biologic, cînd în sens psihologic, dar oricum ca motivație lăuntrică inerentă fiecărui individ ca reprezentant al speciei umane⁶. Cealaltă modalitate va depăși în aparență limitele metodologiei individualiste, plecînd de la ideea că esența societății rezidă în calitatea ei de sistem și astfel necesitatea necondiționată a politicului va fi justificată prin funcția de reglare și conducere immanentă sistemului⁷.

Deși diferite atît prin premisa de la care pornesc, cît și prin semnificația pe care o atribuie politicului, cele două orientări au totuși un

⁵ Fără înodială Aneta Busuioc are dreptate subliniind că „activitatea politică nu este numai un produs al antagonismului de clasă, ci și o funcție sistemică — de conducere a societății ca un tot —, care în anumite etape istorice poate fi folosită la fel cum sînt folosite și relațiile economice pentru asigurarea dominației unei clase“ (vezi A. Busuioc, *Politicul — componentă constitutivă a vieții și activității omului contemporan*, Revista de filozofie, nr. 5/1973, p. 600—601). Dar aceasta nu înseamnă — cîtuși de puțin — că politicul ar fi de aceeași vîrstă cu societatea însăși, chiar dacă ținem seama și de formele cele mai rudimentare ale activității politice. Așa cum a demonstrat Marx, politicul a apărut odată cu plus-produsul, adică cu capacitatea muncii de a produce peste nevoile stricte de existență și funcționare a sistemului în forma sa istorică dată, or tocmai aceasta din urmă a constituit baza scizunii societății în clase antagoniste. În concepția lui Marx caracterul istoric al politicului rezultă din faptul că el este legat de anumite forme ale însușirii acestei capacități sociale a muncii și nu de însușirea ei ca atare.

⁶ Deși acest mod de a interpreta politicul este deja învechit (W. Graham, *Politik und menschliche Natur*, 1911), el poate fi întîlnit și azi în literatura social-politică de specialitate din occident. Astfel, J. Freund susține că „nu e suficient a admite permanența naturii umane, trebuie de asemenea afirmat că politica este o esență, adică o activitate permanentă, naturală și într-un anumit fel «înnăscută» a omului“. Vezi J. Freund, *L'essence du politique*, Ed. Sirey, 1965, p. 20—21.

⁷ Inspirată din teoria generală a sistemelor, analiza sistemică a politicului (orientare legată în primul rînd de numele lui D. Easton, Morton Kaplan, O. R. Yong, K. Deutsch și alții) explică politicul prin necesitatea funcției de reglare și conducere a sistemului social. În această concepție categoria de politic este definită ca regulatoare a organizării sistemului și a distribuirii de autoritate în granițele acestuia. Acolo — scrie Morton Kaplan — unde un sistem distinctiv în cadrul sistemului îndeplinește acest rol, se spune că sistemul are un subsistem politic. Numai cînd sistemul decade în așa măsură încît coordonarea de reglaj între unități este anihilată, iar acestea încep să acționeze fără corelare între ele, sau împotriva normelor de comportament privind organizarea sistemului, se poate spune că funcția politică a încetat, adică sistemul este descompus (cf. *Systems Theory and Political Science*, în *Social Research*, nr. 1/1968, p. 37). Este evident că, potrivit acestei concepții, politicul rezultă din *natura de sistem* a socialului și ca atare el reprezintă o condiție *sine qua non* a funcționării normale a societății, indiferent de forma ei istorică.

numitor comun, anume că ambele postulează politicul ca esență, ca natură permanentă, constantă — fie a individului, fie a societății —, esență sau natură ce rămâne în fond o invariantă în pofida schimbării sale ca formă. În realitate, așa cum a demonstrat concepția materialistă asupra istoriei, politicul apare ca formă istoricește determinată și condiționată a sistemului specific, propriu, numit societate. Dar înțelegerea reală a genezei, specificității și sensului de dezvoltare a acestei forme este cu neputință fără a se ține seamă de conținutul și forma relațiilor de proprietate. Analiza întreprinsă de Marx asupra societății ca sistem nu s-a rezumat — cituși de puțin — la constatarea celor două laturi, obiectivă și subiectivă, ci a pătruns pînă la cauzele fundamentale care determină forma socială de unire dintre condițiile materiale obiective și cele subiective ale activității de producere și reproducere a societății ca sistem.

Descifrind structura inițială a proprietății, Marx arăta: „*Proprietatea înseamnă, așadar, apartenența individului la un trib (la un colectiv) (presupune o bază în cadrul acestuia pentru existența sa subiectiv-obiectivă) și — prin intermediul raportului acestui colectiv față de pămînt ca față de corpul său neorganic — un raport al individului față de pămînt, față de condiția primară exterioară a producției (întrucît pămîntul este în același timp materie primă, unealtă și fruct), ca premise ce țin de individualitatea sa, ca moduri de existență ale ei. Noi reducem această proprietate la raportul față de condițiile producției*“⁸. Din această formulă se degajă o concluzie de importanță principială pentru înțelegerea „esenței“, respectiv, „naturii“ fenomenului politic. Este vorba de descoperirea în fenomenul proprietate a momentului fundamental care determină în ultimă instanță specificitatea formei de mișcare proprii numită societate. Subliniind semnificația fenomenului proprietate, esența ei de totalitate structurată, Marx nu o dată face analogie între proprietate și limbă. „O limbă — scrie el — considerată ca produs al unui singur individ este un nonsens. Același lucru se poate spune și despre proprietate“⁹. După cum limba, tot astfel și proprietatea reprezintă o structură de interacțiuni, respectiv, de raporturi determinate prin al căror intermediu individul dobîndește o existență social-obiectivă, putîndu-se afirma ca subiect. Altfel spus, proprietatea este prin esența sa un *sistem propriu* care cuprinde ca elemente componente: *condițiile activității* în dubla lor ipostază — material-obiective și subiective — și *colectivitatea* sau comunitatea în dubla ei calitate ca ansamblu de relații obiective în cadrul cărora are loc unirea dintre condițiile obiective și subiective, ale producției, pe de o parte, și colectivitatea ca existență pentru sine, prin care individul devine subiectul propriei sale existențe, pe de altă parte. Iată de ce, analiza sistemică a societății trebuie să pornească de la recunoașterea faptului că la baza ei ca sistem se află întotdeauna proprietatea. Formațiunea istorică reprezintă un sistem nu pentru că oamenii și-ar putea concepe

⁸ Karl Marx, *Bazele criticii economiei politice*, Ed. politică, București, 1972, p. 442.

⁹ *Ibidem*, p. 440.

existența numai astfel, ci pentru că oamenii pot produce și reproduce continuu condițiile obiective și subiective ale existenței doar în chip social, pe baza unor relații obiective care nu depind de voința lor. Prin urmare socialul nu este un sistem oarecare, sistem în *general*, ci unul propriu, specific, particularitatea sa ca sistem rezultând în ultima instanță din *determinarea sa economică*. Pornind de la proprietate ca formă proprie de integrare a activității umane în sistem, vom înțelege că nu din calitatea de sistem ca atare rezultă politicul, socialul putând funcționa ca sistem și fără fenomenul politic. Specificul societății ca sistem nu presupune din capul locului o funcție de organizare și conducere prin esență politică, ci una — prin esență — socială, care într-un fel sau altul va exprima — prin forma ei — baza economică a acestui sistem. De altfel definirea politicului ca subsistem, având funcția de organizare și conducere eludează, în fond, răspunsul la întrebarea: ce este politicul?, reducând problema raportului dintre social și politic la una pur operațională. Dar nu numai atât, interpretarea politicului prin funcția de organizare și conducere — fără a ține seama de specificitatea socialului ca sistem, adică de determinarea sa economică —, face cu neputință evidențierea unor deosebiri calitative în înțelegerea politicului, or pentru concepția marxistă această diferențiere are o semnificație hotărâtoare. Între politicul ca expresie a caracterului particular-privat al activității de organizare și conducere, și politicul ca expresie a caracterului social al acesteia, nu numai că există o deosebire fundamentală, dar totodată această dicotomie comportă două accepțiuni ale politicului care nu se pot aduce în mod nemijlocit la un numitor comun. În primul caz nu poate fi vorba în înțelesul propriu al termenului de o activitate de organizare și conducere unitară a sistemului ca totalitate, iar în cel de al doilea caz, politicul nu mai are la bază conflictul dintre interesele fundamentale de clasă. În primul caz, politicul consemnează o sciziune, un antagonism între evoluția reală a sistemului, aceasta fiind dominată de caracterul spontan al consecințelor sociale ale activității, și natura activității aflată la baza acestei evoluții, ea având un caracter conștient, volitiv; în cel de al doilea caz, politicul exprimă posibilitatea și necesitatea depășirii istorice a inevitabilității acestei sciziuni.

2. Așadar, în concepția marxistă socialul ca sistem are la bază economicul, adică ansamblul activităților structurate spațial și temporal, condiționate și determinate în mod istoric, prin care are loc producerea și reproducerea continuă a existenței umane. Este evident că avem de-a face aici cu un proces complex care presupune din capul locului activitatea de reglare și conducere. O asemenea activitate are ea însăși o *semnificație economică* atât pentru evoluția sistemului, cât și pentru indivizi. Dar pentru a înțelege cu adevărat implicațiile cele mai profunde ale acestei activități, trebuie, mai întâi, să facem distincție între sistem în general și societatea ca sistem propriu tocmai sub aspectul relației dintre sistem și condițiile lui de existență.

Oricărui sistem dinamic cu autoreglare îi este caracteristic comportamentul teleonomic, adică îndreptat spre un scop. După cum demon-

strează cibernetica, în cazul organismelor vii „scopul“ care orientează, reglementează comportamentul sistemului, subordonându-și toate funcțiile lui, este tocmai păstrarea echilibrului dinamic al acestui sistem, asigurarea homeostaziei. Prin urmare, aici existența se confundă cu scopul, organismul viu nu cunoaște raportarea subiectivă la propria sa „activitate“ prin care își realizează existența. Activitatea umană, în schimb, este nu numai crearea obiectivă a existenței, ci comportă în același timp în mod firesc și raportarea subiectivă la această activitate de condiționare material-obiectivă a existenței. Inițial această raportare era dată în *mod natural* prin colectivitatea formată mai mult sau mai puțin pe cale naturală, care garanta *unitatea firească* dintre om și condițiile sale de existență. Pe această treaptă istorică „la drept vorbind — remarcă Marx — omul nu se raportează la condițiile sale de producție, ci se dedublează: el există în mod subiectiv, în calitate de el însuși, și în mod obiectiv, în condițiile naturale neorganice ale existenței sale“¹⁰. Dar din moment ce munca va produce mai mult decât cele necesare producției sistemului în forma sa dată, va deveni evident că această *raportare* ține de modul de existență al sistemului. Ea înseamnă, în fond, *stăpânirea, dominarea* de către *activitatea vie* a propriilor sale condiții de funcționare. Prin urmare, proprietatea, sistemul social-economic este în același timp și *conținut și formă*¹¹. Tot astfel și *puterea socială* se definește prin două laturi: ea consemnează gradul de stăpânire de către om a forțelor naturii, dar la rîndul ei această stăpânire depinde ea însăși de modul sau forma în care omul își stăpânește condițiile activității, acestea fiind prin esența lor *sociale*. Analiza sistematică a societății impune, de aceea, cerința de a discerne între cele două determinări fundamentale ale sistemului, de a ține seamă de corelația lor istorică. Altfel se trece cu vederea esența problemei: în ce mod se realizează funcționarea sistemului, prin ce fel de dominație are loc această funcționare, ce caracter are puterea? Este limpede că din moment ce la baza sistemului social-economic se află activitatea specific umană de *producere a condițiilor existenței*, adică munca, tot munca este doar în măsură — în calitatea ei de determinare socială de formă¹² — să asigure sistemului o funcționare adecvată specificului său de sistem social-economic, adică o funcționare cu adevărat umană.

¹⁰ *Ibidem*, p. 441.

¹¹ Criticind erorile teoretice ale economiștilor burghezi care confundau, respectiv identificau proprietatea ca *formă* de existență a societății în general, cu o anumită formă istoricește condiționată a acestei proprietăți, Marx sublinia: „Dar afirmația că acolo, unde nu există nici o formă de proprietate nu poate fi vorba de nici un fel de producție, și deci de societate, este o tautologie“. (Vezi Marx — Engels, *Opere*, vol. 13, Ed. politică, București, 1962, p. 661—662).

¹² „Munca ca atare — preciza Marx — în simpla ei determinare, ca activitate productivă în vederea unui scop, se raportează la mijloacele de producție considerate, nu în determinarea lor socială de formă, ci în substanța lor materială, ca material și mijloace de muncă...“ (Vezi Karl Marx, *Capitalul*, vol. III, partea a II-a, E.S.P.L.P., București, 1955, p. 777). Munca socialistă este o determinare socială de formă, comportînd o raportare de subiect social la mijloacele de producție, deci, o activitate de organizare și conducere a vieții sociale.

Răspunsul la întrebarea: de ce relațiile economice se transpun în relații politice?, în ce constă „esența“ politicului, poate fi dat numai cercetînd corelația istoricește concretă dintre proprietate ca conținut și proprietate în calitatea ei de determinare socială de formă. Iată ce spune Marx în legătură cu aceasta: „În relația nemijlocită dintre proprietarii condițiilor de producție și producătorii direcți — relația a cărei formă corespunde întotdeauna și în mod firesc unei anumite trepte de dezvoltare a modului de muncă și, în consecință, a formei ei productive sociale — găsim de fiecare dată secretul intim, temelia ascunsă a întregii construcții sociale, prin urmare și a formei politice pe care o îmbracă relația de suveranitate și dependență, pe scurt, a oricărei forme de stat specifice date¹³. Atîta timp cît activitatea de producere și reproducere continuă a sistemului nu este nemijlocit, prin modul ei obiectiv de desfășurare, și o activitate de determinare socială de formă, economicul va îmbrăca formă politică, consemnînd faptul că esența sa de dominație socială a omului asupra condițiilor producției nu și-a atins încă dezvoltarea sa plină. De aceea, în surprinderea „esenței“ politicului trebuie să pornim de la definiția dată de Lenin, potrivit căreia „...politicul este expresia cea mai concentrată a economicului¹⁴. Din această definiție principială deosebit de concisă rezultă limpede concluzia că politicul nu trebuie — și din punct de vedere științific nici nu poate fi — privit drept o „esență proprie“. Esența lui rezidă în structura, în natura economicului, în dimensiunile și particularitățile istoricește determinate ale economicului.

Fără îndoială, formula lui Lenin nu conține o precizare concretă cu privire la natura politicului, ea definește fenomenul politic în sens larg. Acest fapt însă nu este nici pe departe întimplător. Dimpotrivă. După cum nu există economie în genere, tot astfel nu poate fi vorba despre o natură a politicului în genere. Am arătat deja că proprietatea, deci economicul se definește în mod necesar prin două laturi de determinare: de conținut și de formă. Economicul nu trebuie identificat cu tehnica, cu o activitate de producție care ar putea să aibă loc fără subiect social. Natura politicului rezidă tocmai în forma istoricește și socialmente determinată a acestui „subiect“. Pornind de la calitatea acestui subiect, trebuie să facem distincție clară între diferitele ipostaze ale politicului.

În formațiunile social-economice bazate pe proprietatea privată nu producătorii sînt aceia care domină condițiile producției, ci invers, con-

¹³ Karl Marx, *Capitalul*, vol. III, partea a II-a, E.S.P.L.P., București, 1955, p. 745.

¹⁴ V. I. Lenin, *Opere complete*, vol. 42, Ed. politică, București, 1966, p. 226. Considerînd că „formularea lui Lenin nu se referă la esența politicului cum interpretează unii autori...“ (*Politicul și conducerea societății*, Ed. științifică, București, 1973, p. 137), A. Busuioc postulează vrînd-nevrînd o esență independentă a politicului și se lasă astfel derutat de aparența obiectivă proprie lumii capitalului, unde existența separată și opusă a economicului și politicului nu este altceva decît expresia sciziunii socialului, adică a separării dintre mijloacele de producție și producători.

dițiile activității sînt acelea care îi domină pe producători. Această formă inversată a relației subiect—obiect este de natură *economică*, consemnînd faptul că unirea dintre condițiile materiale obiective și cele subiective ale producției presupune prezența relațiilor de dominație și supunere. Caracterizînd formele de producție presocialiste, Marx arăta: „... vedem că *raportul de dominație și cel de supunere* intră și ele în această formulă a apropierii uneltelor de producție; aceste raporturi constituie fermentul necesar al dezvoltării și al dispariției tuturor raporturilor primitive de proprietate și de producție, așa cum ele exprimă și mîrginirea acestor raporturi. Ce-i drept, în capital ele sînt reproduse (într-o formă mijlocită) și constituie astfel fermentul descompunerii capitalului, fiind totodată simbolul mîrginirii lui”¹⁵.

În condițiile producției capitaliste există deja economicul ca sistem social de sine stătător, cu legitățile sale economice proprii, funcționînd astfel ca un organism pe baza propriilor sale mecanisme de autoreglare. Aceasta atestă o dată mai mult adevărul că nu politicul conferă sistemului social legile, regulile de funcționare, ci ele rezultă din esența economică a socialului. Desigur, comportamentul sistemului economic capitalist are un caracter natural-spontan în sensul că el nu este dominat, stăpînit în mod social. Prin urmare, de data aceasta inversarea raportului subiect—obiect, adică dominația condițiilor activității asupra producătorilor nu se mai datorează lipsei unor relații, prin excelență economice deci, sociale prin conținutul lor nemijlocit de existență — ca înainte —, deoarece mijloacele de producție și munca au devenit prin însuși *caracterul lor sociale*. Tocmai aceasta explică și faptul că raportul de dominație și supunere a dobîndit o formă mijlocită. Cauza adevărată a acestui fenomen de alienare rezidă în sciziunea dintre condițiile materiale obiective și condițiile subiective ale producției, dintre mijloacele de producție și producători. Capitalul care determină această sciziune, camuflînd-o totodată, nu este în măsură să domine condițiile producției, întrucît el reprezintă o formă particular-privată a proprietății, or aceste condiții au acum un caracter nemijlocit social. Transformat într-o totalitate socializată sub raportul conținutului său, sistemul nu poate fi reglat și condus de pe pozițiile acestei forme particular-private, deoarece ea a fost depășită istoricește de necesitățile funcționării socialului ca întreg. Exponentă a caracterului particular-privat, politica dominantă devine astfel o formă exterioară a socialului ca sistem, ale cărei *intervenții* în funcționarea acestuia nu pot determina o altă *direcție* evoluției sistemului, decît cea

¹⁵ Karl Marx, *Bazele criticii economiei politice*, Ed. politică, București, 1972, p. 452.

¹⁶ Interpretînd în sens abstract și general intervenția statului capitalist în economie, politologii burghezi prezintă relațiile din capitalism drept o stare firească: politicul ca ceva existent în mod necesar în afara economicului, iar economicul ca un proces inevitabil spontan. „Politica — arată politologul american Karl Deutsch — este sectorul diriguitor al societății; ea se ocupă de efortul organizat al societății de a schimba probabilitatea efectelor și, în acest sens, politica este întotdeauna studiul puterii”. (Cit. Silviu Brucan, *Tendințe în sociologia politică americană*, în Viitorul Social, nr. 3/1973, p. 721).

care decurge din esența lui: *socializarea* în proporții tot mai crescînde și în forme tot mai variate a activității¹⁶.

3. Răsturnarea relației subiect—obiect cu capul în jos — fenomen condiționat și determinat din punct de vedere istoric — rezultă din specificul dezvoltării societății ca sistem social-economic. Politicul, ca expresie a acestui fenomen de alienare, nu poate fi identificat sau confundat cu *politicul* chemat să joace rolul de instrument principal în înfăptuirea saltului din imperiul necesității în imperiul libertății. Succesiunea formațiunilor social-economice presocialiste este un proces istoric natural, chiar dacă oamenii sînt aceia care fac această istorie, urmărindu-și scopurile lor conștiente. De aceea, dacă avem în vedere în mod abstract doar forma conștientă, ne poate scăpa tocmai deosebirea de esență dintre *natura* politicului propriu formațiunilor presocialiste și *natura* politicului aflat la baza procesului de edificare a socialismului și comunismului. Or, ele sînt *radical deosebite*, datorită tocmai *conținutului de clasă* pe care ele îl reprezintă și-l exprimă. În formațiunile bazate pe proprietatea particular-privată politicul nu este — și nici nu poate fi — altceva decît expresia raporturilor de dominație și supunere, divulgînd adevărul că în forma sa istorică dată sistemul social-economic nu poate funcționa decît pe baza *sciziunii* dintre activitatea ca producție socială propriu-zisă — conținutul — și activitatea ca reglare și conducere socială integratoare — forma. Rezultă, deci, că politicul prin intermediul căruia are loc integrarea în sistem a activității comportă și afirmă el însuși *forma mărginită, limitată* (scindată) a modului de funcționare dat. Exponentă a dominației de clasă exploatare, asupritoare, politica dominantă, avînd funcția de integrare în vederea organizării și conducerii sistemului, nu poate să nu devină — la un moment istoric dat — o *formă exterioară sistemului*, transformîndu-se astfel într-un obstacol, într-o frînă, și în ultimă instanță, într-o primejdie nemijlocită pentru condiția umană însăși. O politică care va exprima nu cerințele caracterului mărginit, nu cerințele limitelor, deci, nu forma antagonistă istoricește condiționată a funcționării sistemului, ci tocmai esența lui *social-economică* de dominație a omului asupra condițiilor activității sale, nu poate emana decît din însăși activitatea ce reprezintă *modul propriu de existență* a acestor condiții: *munca*. Dar atîta timp cît munca nu devine ea însăși în mod efectiv o activitate omnilateral *socializată*, un proces social conștient de mijlocire, reglare și control al metabolismului dintre om și natură, va continua să rămînă ea însăși o *bază* a sciziunii activității. Astfel și clasele sociale legate de *formele naturalmente și istoricește limitate* ale muncii (sclavii, iobagii, etc.) nu puteau să nu exprime, în lupta lor socială împotriva dominației și asupririi, esența acestei mărginiri.

Clasa muncitoare se va deosebi radical de toate clasele anterioare tocmai pentru că *raportarea la condițiile producției ca subiect social* este prezentă în condiția de existență pe care o întruchipează, prezentă ca *determinare de conținut*, deci, ca un raport social-economic fundamental. Dar, așa cum am arătat, calitatea de *subiect* real presupune dominația, puterea de dispoziție în raport cu socialul ca forță. De aceea, prin orga-

nizarea sa ca clasă dominantă clasa muncitoare dă formă adecvată conținutului social-economic ce s-a plămădit în laboratorul istoric al capitalului. Această exteriorizare a social-economicului ca conținut nu mai este un scop în sine, nu comportă mărginiri și limite, ci dimpotrivă ea exprimă condiția definitorie a sistemului social ca mod propriu de existență: cerința dezvoltării continue, a progresului nelimitat. Acum caracterul dedublat al activității exprimă tocmai unitatea organică, lăuntrică dintre cele două laturi ale sistemului, dintre conținut și formă. Tocmai de aceea, acum politicul nu caută să impună economicului norme de funcționare străine esenței sale sociale, ci dimpotrivă, el are menirea de a studia și a desprinde din tendințele obiective lăuntrice de socializare tot mai multilaterale ale economicului cerințele mereu noi ale organizării și conducerii, chemînd la viață astfel — cu fiecare nou pas al dezvoltării economicului — formele cele mai adecvate ale activității de organizare, planificare și conducere a vieții sociale. În acest sens, acum dedublarea activității de conducere în economic și politic dă expresie pregnantă caracterului de clasă al dominației înfăptuite prin crearea proprietății socialiste asupra mijloacelor de producție, prin statornicirea și generalizarea relațiilor de producție socialiste. Ea exprimă totodată și faptul că afirmarea, desăvîrșirea plenară a acestui conținut de clasă reclamă depășirea istorică a inegalităților sociale rezultate din deosebirile esențiale ale diferitelor forme ale muncii: industrială și agricolă, fizică și intelectuală, individuală și socială.

Raportarea omului muncii ca *subiect social* la condițiile producției — și atîta timp cît el mai rămîne o condiție nemijlocită a producției, și la sine însuși — presupune însușirea treptată a activității de organizare, conducere, însușire ce reclamă la rîndul ei elaborarea formelor organizatorice instituționale care să exprime cît mai adecvat *determinarea socială de formă* a modului de existență al sistemului, adică esența sa socială *socialistă*. În concepția partidului nostru crearea, instituționalizarea, generalizarea acestor *forme* în toate compartimentele și la toate nivelele activității reprezintă tocmai calea firească prin care *conducerea politică se integrează* tot mai mult în activitatea practică de toate zilele. Ele formează cadrul social al unei activități practice de tip nou, modalități reale ale transpunerii principiilor socialismului în norme practice ale comportamentului cotidian, în deprinderi reale ale tuturor membrilor societății. Expresia cea mai concentrată a conținutului de clasă al economiei socialiste, a faptului că aici întreaga activitate trebuie să servească dezvoltării multilaterale a personalității umane, politicul în socialism are menirea de a asigura „conducerea planificată a societății”, de a urmări „formarea și perfecționarea noilor relații de producție și sociale, afirmarea în viață a principiilor dreptății și echității comuniste”¹⁷.

Desigur, producția va rămîne întotdeauna un imperiu al necesității. În acest domeniu libertatea va însemna că omul socializat va regla în

¹⁷ Cf. *Conferința Națională a Partidului Comunist Român, 19—21 iulie 1972*, Ed. politică, București, 1972, p. 40.

mod rațional schimbul său de materii cu natura, îl va supune controlului său colectiv, în loc de a fi dominat de el¹⁸. Înfăptuirea acestei trepte istorice constituie tocmai scopul final ce rezultă din esența de clasă a muncii nemijlocite. Dar realizarea lui va însemna, în același timp, depășirea necesității istorice a conducerii *politice*. „În asemenea condiții, conducerea va fi o latură a activității generale a producției materiale și spirituale...“ și astfel „se va putea vorbi cu adevărat de autoconducerea conștientă...“¹⁹.

СОЦИАЛЬНОЕ И ПОЛИТИЧЕСКОЕ

(Резюме)

Автор ставит на обсуждение вопрос, можно ли рассматривать политическое в качестве функции организации и руководства, присущей социальному как системе. Автор доказывает, что, в сущности, качество системы, свойственное социальному, вытекает из его экономической сущности, из того факта — как это доказал марксизм, — что собственность является, одновременно и естественно, и содержанием, и формой. Поэтому политическое становится формой деятельности по организации и руководству системой только в исторических условиях, определяемых возникновением прибавочного продукта. На основе анализа указаний классиков марксизма автор приходит к выводу, что политическое всегда выражает форму регулирования и руководства системой с классовым содержанием.

SOCIAL ET POLITIQUE

(Résumé)

L'auteur aborde le problème du politique en tant que fonction d'organisation et direction, inhérente au social comme système. On démontre qu'en réalité la qualité de système propre au social résulte de son essence économique, du fait que — comme le marxisme l'a démontré — la propriété est naturellement contenu et forme à la fois. C'est pour cela que le politique devient une forme de l'activité d'organisation et direction du système seulement dans des conditions historiques déterminées par l'apparition du plus-produit. Après avoir analysé les indications des classiques du marxisme-léninisme, l'auteur en tire la conclusion que le politique exprime toujours une forme de réglage et direction du système à contenu de classe.

¹⁸ Cf. Karl Marx, *Capitalul*, Vol. III, partea a II-a, E.S.P.L.P., 1955, p. 772—773.

¹⁹ Conferința Națională a Partidului Comunist Român, 19—21 iulie 1972, Ed. politică, București, 1972, p. 41.

LE CONCEPT DU POUVOIR DANS LES DOCTRINES DES ÉLITES

LIVIU ZAPIRȚAN

Il faut préciser l'opinion selon laquelle le concept de l'élite dans la pensée sociophilosophique contemporaine apparaît en liaison avec deux modalités de réfléchir les composants de la vie sociale:

a) l'action, pour répondre à la question qui fait l'histoire des sociétés, quels sont les agents des changements sociaux et

b) en relations avec les problèmes du pouvoir, en engageant la discussion sur les libertés, sur la démocratie, avec les questions de la personnalité et les masses [1].

L'opinion instaure un critère dichotomique pour la recherche des élites en fonction des deux déterminations essentielles de la vie sociale: l'action et la structuration groupale sur lesquelles le marxisme élève toute sa doctrine mais avec le soin de compléter nécessairement, contre les simplifications possibles, que l'action vise l'ensemble de ses aspects et n'accepte pas de dépister un type d'action pour omettre un autre et vise l'ensemble des structures sociales, non pas une structuration unimodale; et avec l'observation que la vision totalisatrice n'exclut pas les hiérarchisations et les dépendances: un type actional peut avoir un rôle plus grand dans le complexe d'actions et une structure de hiérarchies peut imprimer son contenu aux autres structures. Face à l'opinion de Guy Rocher [2] qui présente la notion d'élite comme spécifiquement sociologique, nous considérons ce concept sociophilosophique, en laissant ouvert l'accès de l'interprétation d'autres secteurs de la vie sociale: art, politique, production matérielle ou spirituelle telle que l'évolution historique même l'avait développée. Arnold Rose [3] considère qu'entre les secteurs dans lesquels se manifestent les élites il y a une étroite liaison: l'existence et la manifestation de l'élite économique s'étendent de sa sphère spécifique premièrement sur la politique puis à d'autres domaines: militaire, religieux, artistique, sportif, etc.

La conclusion de ces observations affirme qu'une compréhension du spécifique des élites et de la complexité de leur interprétation sous l'angle de la théorie marxiste doit avoir en vue toutes les racines historiques sur le fond desquelles on infuse au concept moderne des nouveaux

contenus tant par les doctrines qui l'ont utilisé que par celles qui ont construit avec des concepts valents: vocation, classe dirigeante, force de domination.

Platon a construit un modèle de société dans laquelle le pouvoir appartient aux sages, aux philosophes, mais il y a encore chez Gorgias et ses disciples Critias et Caliclès l'idée du pouvoir des plus forts; au sens de l'élite du pouvoir le premier auteur qu'il faut citer est N. Machiavelli. C'est lui qui inaugure l'interprétation du pouvoir élitique unipersonnel et pour cela, justement, cette orientation de la pensée a été nommée par J. Burnham la direction „des machiavelliens“. Pour Machiavelli, sous l'angle du pouvoir, les sociétés se structurent en deux parties: les masses et les dirigeants.

Aux dirigeants, pour se conduire, on précise des lois, premièrement dans la politique, mais aussi dans la vie militaire et spirituelle pour s'assurer de la domination. La stratification est individualiste et le pouvoir autoritaire découle des qualités personnelles du prince [4]. Du point de vue de la conception marxiste l'autorité unipersonnelle a toutes les chances de devenir une dictature et de supprimer les possibilités des masses d'accéder au pouvoir et à la domination sociale.

Machiavelli devient le précurseur de la compréhension de la domination élitaire comme type d'une politique du gouvernement, modalité d'actionner le mécanisme du pouvoir, comme sont l'aristocratie et l'oligarchie [5].

Fr. Nietzsche pose le problème de la domination dans les termes de l'analyse philosophique d'orientation darwinienne et spencerienne. Le pouvoir de l'État est une tyrannie, qui a asservi les gens et qui est la source de culture tant que ses hiérarchies ont au sommet des structures l'aristocratie d'un type de vie supérieure, une élite qui assume la responsabilité du pouvoir par le sacrifice de la foule. Celle-ci devient un troupeau d'esclaves, destiné à nourrir une élite du pouvoir physique, spirituel, politique. Et tout cela parce que le monde entier est la volonté du pouvoir réalisée par une lutte permanente. L'État est entré en scène avec toutes les caractéristiques d'une tyrannie impitoyable basée sur une domination violente. Cet État est servi par des hommes élus, choisis pour corriger la nature et pour mener plus loin les accumulations faites par les générations en ce qui concerne la science de commander et d'utiliser les quatre vertus: le courage, la force de pénétrer les choses, le savoir de gagner la sympathie et la solitude. Ces hommes formeront une caste souveraine sélectionnée dans la lutte pour le pouvoir [6]. Selon G. Huan ils sont des hommes supérieurs qui préparent le surhomme et qui sont pareils, comme dit Virgil Barbat, aux „héros“ de Carlyle et au „representative man“ d'Emerson [7].

Ainsi Machiavelli et Nietzsche ouvrent la compréhension de l'élite comme partie de la société qui se trouve au sommet de la pyramide sociale, habituellement restreinte du point de vue numérique et groupée autour d'une personnalité, investie avec un set d'attributs élus. Jusqu'au début du XXe siècle l'élite a été le résultat d'une philosophie sociale axée

sur une conception individualiste de l'organisation des hommes, telle que Schelling en a compris le contenu en opposant l'être individuel au reste de l'Univers. Le pouvoir est entièrement personnalisé. Le changement de cette vision commence avec la forte affirmation de la sociologie dans la compréhension du concept de pouvoir. Le mérite de cette nouvelle orientation revient à Max Weber, Vilfredo Pareto, Gaetano Mosca et Roberto Michels. Contrairement à l'opinion exprimée par R. Aron [8], selon laquelle les concepts-clef de ces auteurs n'offrent pas une distinction de contenu entre eux, nous croyons qu'il y a des différences claires offertes par la circonscription de leurs sens dans le périmètre de la conception sociale en ensemble. Pour réaliser l'analyse de ces concepts il faut présenter les liniaments de la philosophie et de la sociologie des auteurs cités.

Pour Weber le centre de l'explication sociologique est exprimé par le concept d'action. La politique représente la spécification d'une certaine action dans laquelle s'exerce la domination d'un acteur sur un autre (individuel ou collectif). Cette domination, à son tour, s'exerce au nom du pouvoir défini comme „chance possédée par un acteur d'imposer sa volonté à autrui, même contre sa résistance. À ce point du système Weber ouvre le chemin des interprétations contemporaines de la relation entre les dirigeants et les dirigés. Dans la mesure où à la fonction dirigeante aspirent des masses de plus en plus larges, très actives du point de vue politique, l'intervention est nécessaire d'un petit nombre de dirigeants qui impriment l'autorité au pouvoir politique [9].

Vers une telle solution mène l'analyse trichotomique de l'autorité: le type légal ou rationnel est plus envahi par la bureaucratie; même l'activité des partis politiques ne résiste pas à la pression des pratiques bureaucratiques, ce qui réclame la naissance du césarisme. La fonction de conduire s'exerce par une minorité qui se trouve sous l'autorité d'un chef. Le troisième type de domination en extension est nommé par Weber charismatique [10] parce que les masses ont besoin d'un dirigeant, d'un héros vers lequel elles puissent diriger leur affection. Les masses perdent continuellement leur credo, leur esprit révolutionnaire, qu'il ne peuvent pas sauver que par un héroïsme élevé contre l'utilitarisme et la bureaucratie.

Une telle autorité doit apporter à la tête des institutions de pouvoir les gens de vocation pour le politique, capables de vaincre la bureaucratization des fonctions de l'État et des partis, par une concentration de volonté, par l'élan et la passion avec lesquels ils poursuivent leurs idéaux. Ainsi s'ouvre le chemin par lequel l'élite est appréciée antilibérale et l'élitisme, si'il s'y engage, devient une politique antidémocratique. Ce n'est pas au hasard que Traian Brăileanu, en parlant de l'élite ascétique du pouvoir, est devenu le promoteur du mouvement fasciste en Roumanie, portant à ses limites l'action extrémiste de droite [11] à laquelle Weber prédisposait.

On peut dire la même chose sur le système de Pareto: suivant une ligne positiviste dans la recherche des structures de pouvoir, il fonde l'ac-

tion humaine, généralement comprise, sur l'existence des structures résiduelles du fond psychique des gens, et ouvre l'interprétation de l'action de l'élite gouvernante en dehors de la positivité ou de la négativité. Pareto se montre préoccupé seulement de la phénoménalité du politique et les relations de pouvoir sont basées sur un set de combinaisons de sous-conscient des élites. L'autorité du pouvoir politique dans l'action de l'élite gouvernante ne s'appuie pas sur les éléments objectifs de la vie sociale. Les élites sont, dans la conception de Pareto, rompues de tout cadre social de l'action, en gouvernant comme des robots, guidées par un fond psychologique qu'elles mêmes ne connaissent jamais, mais qu'elles cherchent et réussissent plus ou moins d'expliquer par les dérivations théoriques.

L'exercice du pouvoir n'envisage pas une hiérarchie des valeurs politiques ou une autre spécifique dans laquelle l'élite doit croire. Le refus de l'axiologisation dans l'interprétation des élites oblige Pareto à introduire dans la composition de l'élite des types actionnaires négatifs, ce qui laisse ouverte la possibilité de toute sorte de régime de pouvoir [12]. Ainsi s'explique l'inclination de Mussolini pour les idées paretiennes, dans lesquelles il trouvait un support théorique pour l'action politique de droite, et finalement pour le fascisme. G. H. Bousquet soutient que la lutte d'une nouvelle élite pour le pouvoir contre la vieille élite, au nom de la population entière, dominée, est une lutte conduite par les intérêts pour le pouvoir [13].

Plus profond dans la compréhension du concept sociologique de l'élite est Roberto Michels. La prémisse fondamentale du système affirme l'étroite liaison entre la base économique de la vie sociale et la politique d'une collectivité; la détermination économique du politique n'est pas mécanique; elle se réalise par les composants médiateurs (les institutions, les systèmes théoriques) et comporte la re-action du politique sur l'économique, spécialement par l'intermédiaire de l'État. Le pouvoir signifie pour Michels gouvernement, domination réalisée dans l'histoire par l'aristocratie. Pour cela *la continuité* du pouvoir et sa stabilité dépendent directement du rapport de propriété de l'aristocratie, de la grandeur de leurs fortunes. Les élites économiques ont été et restent à la tête des nations et des États et exercent la domination par une lutte continue avec les nouveaux éléments aristocratiques lancés dans la vie sociale par la production économique modernisée. Ainsi le pouvoir des élites se socialise [14].

Pareto et Michels surprennent le processus de la naissance, de l'affirmation et de l'extinction des élites, nommé la circulation des élites. Du point de vue sociologique c'est la plus fertile direction élitique dans l'investigation en mesure d'ouvrir la perspective dynamique sur la structure sociale, et par cela d'entreprendre une analyse de la dynamique du pouvoir même. Michels va plus loin et cherche de découvrir en chaque classe sociale les éléments élitaires en mesure de contourner un tableau plus riche des relations de pouvoir entre les élites et la masse des membres de la société et a réussi à s'engager sur le chemin de l'analyse du

rapport entre la démocratie et le pouvoir élitaire. Michels formule le problème fondamental pour toute exégèse des doctrines élitaires: à qui appartiennent ces élites? Sont-elles les élites d'une société démocratiquement organisée?

Michels s'est arrêté devant la démocratie bourgeoise, considérée améliorée par le postulat de la pluralité des élites, en mesure d'assurer un consensus de leurs actions avec celles des masses. Dans la perspective des choses on pourrait imaginer une élite unique, liée à un système démocratique de vie politique, avec autorité, pureté et force. (14, p. 95).

En reprenant la distinction de ces auteurs, au sein de la société, entre un groupe gouvernant et une masse de gouvernés. Mosca parle de classe politique dirigeante, s'attachant aux idées de Machiavelli [15]. Il est très clair que Mosca structure dans les hiérarchies du pouvoir un groupe élitaire qui conduit la société moralement et matériellement. C'est une minorité évidenciée dans tous les secteurs d'activité et qui théorétise les idéaux en une doctrine nommée par Mosca formule politique.

Cette direction sociologique dans l'interprétation de l'élite a été analysée sous de nombreuses perspectives soit pour constater l'originalité des penseurs, soit pour les encadrer dans un contexte culturel. D'autres orientations visent à établir le rôle des théories des élites dans la recherche des structures sociales et de leur dynamique. On peut remarquer l'analyse de R. Dahrendorf de ces quatre auteurs, une analyse discutable au point de vue sociologique mais avec des appréciations pénétrantes. D'accord avec lui, nous considérons que Weber, Pareto et Mosca ont regardé le problème des structures du pouvoir dans les termes d'une polarisation étroitement liée à l'autorité [16]. Mais Dahrendorf n'analyse pas les groupes antagonistes en profondeur pour mettre en évidence une hiérarchie des intérêts promus par les élites et les masses. Deuxièmement, Dahrendorf s'intéresse seulement à l'existence des groupes de conflits et leurs modes de manifestation sans analyser le fait que les groupes d'intérêts qui se constituent ont un poids très différent dans les actions sociales. C'est un regard nivelateur et égalisateur sur les intérêts, mais aussi sur les groupes d'intérêts qui se confrontent dans le domaine de l'existence sociale. C'est un fait d'expérience courante que l'influence exercée sur le pouvoir par un groupe intéressé dans la protection des oiseaux rares est tout autre que celle d'un parti politique engagé dans la lutte pour la domination.

Au sens d'une hiérarchisation des déterminismes, la théorie marxiste reste valable tant au niveau des micro qu'au niveau macrosystémique. À cet égard G. Gurvitch reconnaît qu'au niveau des sociétés globales actionnent des déterminismes qui établissent même les types des structures de pouvoir, ce que confirme les thèses de Marx [17].

De ce point de vue Mosca et Pareto ne satisfont pas la complétude de détermination du mécanisme de garder le pouvoir. L'inertie des élites exprimée dans leur tendance de maintenir et de défendre la domination ne s'explique pas par la présence des agrégats, mais par l'affaiblissement de la position politique étant donnée la perte des positions de domination.

économique. Et cette domination, telle qu'elle est, n'exprime plus un cadre contribuant au progrès social, mais constitue un frein à l'expansion des forces productives. Encore une fois Marx trouve la conclusion véritable fondée sur les faits historiques. Dahrendorf fait aux trois auteurs un reproche infondé parce qu'ils présentent les élites comme minorité dans une société. La notion même a été introduite pour désigner les hauts niveaux de la structure de pouvoir. Le problème ne consiste pas à montrer que ce pouvoir est influencé par d'autres groupes non-élitiques d'une société, mais d'établir le type des relations dans lequel s'est engagée l'élite: antagonique (avec l'entière motivation), ou nonantagonique (sur une échelle qui va de la simple collaboration dans les actions partielles, jusqu'à la pleine égalité interindividuelle). Le césarisme, demandé par Weber comme une conséquence du fait que le pouvoir ne peut pas être exercé que par un groupe restreint, est un faux chemin de la vie politique si elle ne réalise pas une démocratie authentique.

L'étymologie de l'élite renvoie à „élire“ respectivement „élu“ d'une masse de gens. À ce sens Dahrendorf surprend justement le caractère présociologique des systèmes de Pareto et Mosca pour lesquels l'élite n'a pas un rôle social, elle a seulement certains traits pour dominer dès sa naissance, attributs personnels qui doivent s'affirmer. Ainsi s'ouvre encore une fois la possibilité des thèses biologistes et fascistes dans la théorie et la pratique politique.

Une dernière observation sur Pareto et Mosca par les vues de Dahrendorf s'adresse à la causalité qui explique la circulation des élites. Mosca parle du conservatisme d'une élite dépassée par l'histoire mais qui s'entête de garder pour les successeurs désignés par elle-même le pouvoir dans la société. Mais Dahrendorf reproche au système de Mosca le fait que la groupe dominant, dirigeant, et celui dominé constituent seulement un aspect des structures de pouvoir justifié partiellement.

Il y a vraiment des incoïncidences dans la superposition de l'élite en ascension qui domine déjà les autres secteurs de la vie sociale. Mais l'incoïncidence est un problème de temps. Le but de l'élite dominante est de devenir pleinement dirigeante de tous les secteurs de la société, de l'économie par la politique jusqu'au spirituel.

À ce sens Pareto et Mosca se rapprochent de Marx en montrant que la classe nongouvernante en ascension pour le pouvoir politique lutte pur renverser la classe gouvernante affaiblie dans l'exercice de la domination. Avec ces quatre auteurs (Mosca, Pareto, Michels, Weber) la recherche de l'élite est entrée dans le patrimoine de la pensée sociologique européenne en dépit de ses ambiguïtés qui minent le concept dans son contenu et les contestations adressées. Il a été exploité de certaines directions interprétatives, en ensemble avec des éléments contradictoires.

Pour Jean Touchard les réflexions sur les élites ont constitué une réaction de la pensée européenne aux fréquentes constatations de la décadence de la culture et de la civilisation occidentale réalisées sous la forme du recours au pouvoir des tyrans intellectuels (Paul Valéry) à la

religion (A. Toynbee) à la force politique (Spengler) soutenue par le culte de la pureté d'une culture nationale ou aux figures héroïques [18].

Pour Eugeniu Sperantia le pouvoir de l'élite est basé sur le fait qu'elle représente un centre d'émission et de diffusion des valeurs [19]. L'élite entre dans le champ de l'investigation sociologique par le fait qu'elle est à la tête de toutes les hiérarchies de la vie sociale, réalisées dans les groupes créateurs des biens. Ainsi l'élite est un facteur qui détermine les modes de comportement des groupes et imprime les principales lignes de leur physionomie. Pour Sperantia n'ont pas une fondation scientifique les conceptions qui considèrent l'élite comme un simple groupe de personnes qui réalisent l'autorité locale ou la richesse des biens matériels. Avec O. Spann, Sperantia projette sur le pouvoir de l'élite des barèmes très élevés qui tiennent d'une vie spirituelle supérieure. Au fait tout son système sociologique pose à la base de l'existence sociale les relations spirituelles interindividuelles.

Sperantia appartient à la pléiade des penseurs qui ont regardé l'élite ipostasiée en facteur actif de la vie sociale, garantie de l'alimentation de la masse avec les valeurs spirituelles. Il continue l'idée de Carlyle selon laquelle l'histoire universelle est l'histoire de grands hommes et considère que la masse ne crée effectivement rien, étant seulement la dépositaire relativement inerte des valeurs créées par l'élite.

L'idée des difficultés créées par les masses dans la vie moderne a bâti un véritable climat spirituel pendant l'entre-deux-guerres.

Déjà les écrits de Max Weber ont présenté le césarisme comme remède à l'expansion de bureaucratisme causée par la pénétration des masses dans la vie sociale-politique. Le facteur masse est l'antipode de l'élite: la masse est inerte, sans volonté, tandis que l'élite a une personnalité et se sent appelée à substantialiser le sens historique de l'évolution de l'humanité. Ortega y Gasset et Gustave le Bon ont considéré la masse comme une foule qui doit être conduite.

Toutes ces conceptions sont plutôt des philosophies sociales, peut-être sociologies générales à aspect philosophique et pour cela leur fondation a fait place à l'échafaudage idéologique, qui n'est pas scientifique. L'analyse de l'élite avec l'instrument sociologique se réalise après la deuxième guerre mondiale, pour dégager les structures sociales, et par conséquent les hiérarchies et les groupes de pouvoir dans la société bourgeoise contemporaine. On arrive ainsi à la négation de la structure des classes et à la contestation du marxisme dans l'essence de sa conception de la société et du pouvoir politique.

Les recherches sur l'élite sont nombreuses et se réfèrent à l'évidencier dans tous les domaines sociaux. Un groupage des directions d'investigation est difficile à réaliser parce qu'il réclame des critères univoques de classification. La tentative d'utiliser le critère historique (classe dirigeante, castes, aristocratie) ou le critère structurel (l'élite politique, économique, morale, émotionnelle-psychologique) ne favorisent pas la démarche classificatrice de la recherche.

Du point de vue de la problématique du pouvoir, l'idéologie technocratique offre les opinions les plus discutables, si l'on voit le rapport avec les institutions démocratiques et leur fonctionnement. La société est conçue comme un système d'éléments qui doit fonctionner d'une manière optimale et pour cela réclame des spécialistes dans toutes les activités. La technocratie élimine l'opinion publique de l'exercice du pouvoir pour confier le gouvernement soit aux directeurs — managers (J. Burnham) soit aux techniciens, des spécialistes de l'organisation et de la conduite des groupes humains, compétents dans l'optimisation des décisions socio-politiques.

La technocratie devient une idéologie qui élimine en théorie la démocratie et, en fait, réclame l'institution d'une dictature de nouvelles élites. R. König voyait ce processus dans les tendances de se généraliser à l'ensemble des structures de la société. Pour l'instant, le pouvoir n'appartient complètement en aucun pays, c'est vrai, aux technocrates. Pour paraphraser A. Birou, la violence qui élimine la démocratie par la technocratie n'est pas instituée [20]. Ellul est loin de dire la vérité quand il affirme que dans la société industrielle la prise des décisions ne dépend pas des politiciens [21]. G. Bouthoul surprenait la nécessité ressentie toujours dans l'histoire de la spécialisation dans le gouvernement politique, mais il s'opposait à sa réduction à une simple technique [22]. Les grandes décisions de la politique appartiennent aux macrogroupes humains et pour les prendre une technique et même une initiation à la politique ne suffisent pas. Les élites sont en mesure seulement de cristalliser un processus politique et de se mettre à son service.

Par cela on contredit l'esprit-même de la technocratie pour offrir des arguments à l'analyse marxiste des transformations révolutionnaires. La technocratie se réfère au fonctionnement du pouvoir, non à sa institution. Cela est un problème de structures de classe, une équation qui se résout par la lutte de classe. Ce n'est pas au hasard que l'éloignement des techniciens des masses a fait G. Elgozy les nommer „les mandarins“.

Par une voie propre va la critique des élites de C. W. Mills. Il analyse en profondeur la nature des élites de la société américaine contemporaine et le caractère du pouvoir réalisé par elles. À l'époque présente le pouvoir a gagné un rôle exceptionnel pour le destin de grandes collectivités humaines. Du mécanisme du pouvoir dépend la possibilité pour ceux qui le détiennent d'influencer par leurs décisions le destin d'une nation Mills montre que le pouvoir politique aux États-Unis est étroitement lié au pouvoir économique et militaire, les décisions de ces trois secteurs s'influencent réciproquement. L'accès à ces trois domaines confère aux hommes un pouvoir exceptionnel qui n'a pas l'origine dans leurs traits psychologiques ou dans des vertus particulières mais dans le processus d'enrichissement de la bourgeoisie américaine amplifié avec le temps [23]. L'élite américaine s'est créée des traits moraux, politiques, psychologiques, gardés et diffusés par un mécanisme informationnel, éducatif complexe, commencé dans les écoles et entretenu par les moyens de la propagande.

L'élite du pouvoir est le composant de la structure sociale relativement indépendant de la dynamique sociale comme une caste, comme le prouvent les statistiques de Mills, mais aussi d'autres chercheurs. Ainsi B. Barber s'est consacré à l'analyse de la stratification pour conclure que la mobilité sociale est réduite au sommet de l'élite des États-Unis [24]. D'accord avec Gitta Tulea, nous considérons que le mérite de l'analyse de Mills est de lier la problématique du pouvoir des questions de la propriété, du prestige et du status [25].

Dans ce sens ni Th. Veblen ni D. Riesman, qui sont opposés habituellement à Mills, ne peuvent pas renverser les résultats. William Kornhauser a réalisé une comparaison entre les principales lignes des systèmes de Mills et de Riesman pour mettre en évidence les points de vue communs [26]. Si pour Mills le pouvoir présente la tendance d'être concentré entre les mains de l'élite, pour Riesman le pouvoir connaît une diversification, une pluralité des formes, basée sur les groupes de pouvoir, mais la conséquence pour les masses est la même: elles ne peuvent pas participer à l'élaboration de grandes décisions qui les concernent et, envahies par la bureaucratie, deviennent apatiques, ne participent pas à la vie publique. Les institutions démocratiques s'affaiblissent continuellement, la structure de pouvoir tend à conférer à l'élite la toute-puissance des décisions sociales.

Il y a encore la tendance de rechercher la mesure dans laquelle la signification sémantique de l'élite prend un contenu dans les groupes de gouvernement à la tête des secteurs sociaux. G. Bouthoul opère une dissociation entre les significations de l'élite et de la classe gouvernante parce que rarement elles peuvent se confondre. Pour cela la recherche du groupe d'individus qui détient le pouvoir doit être réalisée sous l'angle des attributs élitaires: la vocation psychologique et sociale, la manière de sélectionner les cadres pour le gouvernement, leur modalité de céder le pouvoir politique. Bouthoul propose que l'analyse de la correspondance entre la classe gouvernante et l'élite ait en vue les types des sociétés, des civilisations, des institutions et les rapports entre les hiérarchies institutionnelles. À ce sens le pouvoir d'une élite doit être analysé en fonction des modalités de la stratification sociale et l'angle sous lequel on peut la refléter.

Evidemment, l'analyse de la stratification peut être réalisée sous l'angle de la spécialisation des fonctions sociales, de la différenciation interindividuelle, comme l'ont proposé K. Davis et Wilbert Moore [27]; l'essentiel est la stratification en fonction de la propriété économique. D'ici on peut discuter les rapports politiques, sur une base objective, entre les classes sociales et le caractère „ouvert“ d'une société pour promouvoir une élite. On peut mettre en évidence le rôle des élites comme facteur de la dynamisation et de l'organisation des actions sociales. Guy Rocher et R. Aron ont évidencié le rôle de l'élite, respectivement de la classe dirigeante, dans le mécanisme du pouvoir politique, dans la possibilité de personnaliser ce pouvoir [28]. Dans certaines situations cette

personnalisation est présentée comme facteur de progrès social. C'est le cas du culte de la personnalité, au fond une variante de l'élitisme présent dans les conditions de la révolution socialiste mais agissant contre le sens historique.

L'analyse du pouvoir sous l'angle de la distinction entre les masses et les élites a été réalisée du point de vue qui soutient que la plénière affirmation de l'être humain y compris sa dimension individuelle, doit être la direction de l'évolution sociale. Une organisation sociale de type communiste, comme elle a été pensée par Marx, est possible par le passage de toute une histoire quand les hommes sont stratifiés en classes sociales qui sont dans les rapports de pouvoir. Ces classes ne sont pas homogènes en ce qui concerne la capacité de comprendre leurs propres intérêts et s'organisent en partis avec des personnalités, des leaders. C'est le noyau de la structure sociale conçue par Marx qui détermine une certaine physionomie du pouvoir politique. H. Shelsky considère que la théorie marxiste des classes sociales a perdu sa signification de contenu pour la soi-disant société postcapitaliste et doit être remplacée par une théorie des conflits basée sur l'égalité de statut social des hommes. K. Renner parle aussi d'une société des classes sans conflits de classes. En réalité le capitalisme contemporain n'a pas éliminé ni les différences de classes et par conséquent ni le caractère du pouvoir qui ne cesse pas d'être une conséquence de la situation dominante du point de vue économique d'une classe. R. Dahrendorf ne peut pas remplacer la conception marxiste des classes par la théorie des groupes de conflits constitués sur les intérêts de groupes parce qu'entre ces intérêts il n'est pas possible de mettre un signe d'égalité.

La présence des élites dans la société contemporaine, analysée par H. P. Dreitzel, U. Jaeggi, T. B. Bottomore, H. Lasswell, représente seulement le développement des sommets des classes dominantes, au sens de la polarisation sociale analysée par Lénine [29]. Certainement le pouvoir des personnalités politiques ne s'accorde pas avec le pouvoir des élites. La personnalité a un sens large, comme attribut de l'homme réalisé, telle que L. Sève et N. Märgineanu l'ont caractérisée [30], mais elle a un sens restreint pour désigner le leader, le chef, celui qui conduit, telle que l'avait analysée Plékhanov [31]. Dans ce dernier sens l'activité des personnalités est une substantialisation du devenir historique tel que l'avait analysé Marx dans „Le 18 Brumaire de Napoléon Bonaparte“ et elles sont assurément nécessaires [32]. Dans la mesure où elles gardent la liaison avec les masses et expriment leurs intérêts fondamentaux les personnalités ont une action positive et elles n'ont pas besoin d'être analysées comme des élites.

De la sorte on revient à la prémisse du commencement, retrouvée en final pour lier le principe de l'action à celui de la structuration sociale sous le signe des valeurs.

Les doctrines des élites utilisent un concept du pouvoir dans lequel se reflètent les positions d'une classe dominante dans la sphère écono-

mique et politique. Le pouvoir de l'élite est finalement le pouvoir de la classe qui l'avait évincée, avait créé les conditions pour l'accès au pouvoir et à son exercice. Dans leur évolution, les théories des élites ont évolué du point de vue qui affirme la phénoménalité historique évidente dans le cas du pouvoir unipersonnel et la recherche plus profonde quand on analyse toutes les dépendances et les relations des élites. Ainsi s'explique la présence au premier cas de l'analyse philosophique avec le besoin d'un modèle élitaire imposé à la société, et en deuxième cas les analyses sociopolitiques jusqu'à la critique du pouvoir des élites.

La conception marxiste met en évidence l'idée que le pouvoir politique est un résultat de l'instauration du pouvoir économique d'une classe sociale exercé vers (ou contre) une autre classe ou l'ensemble de la société. La préoccupation pour une élite du pouvoir met en évidence la nécessité ressentie par la classe dominante de confier le gouvernement aux meilleurs éléments dont elle dispose, capables de réaliser au maximum ses intérêts.

Le pouvoir s'exerce par l'intermédiaire des institutions, par exemple l'État et ses organisations. Le pouvoir de l'élite comprend ainsi la possibilité du groupe conducteur de la hiérarchie sociale d'utiliser ces instruments. Marx et Lénine ont souligné que les tentatives de maîtriser ces instruments amènent l'inévitabilité de l'acte révolutionnaire. La classe qui souhaite l'accès au pouvoir doit être organisée par sa partie la plus active, par son élite.

On peut comprendre le caractère de classe du pouvoir de toute élite.

BIBLIOGRAPHIE

1. *Wörterbuch der Soziologie*, Ferdinand Enke Verlag, Stuttgart, 1969. Hrsg. W. Bernsdorf, pp. 217—220 avec bibliographie; *International Encyclopedia of the Social sciences*, David L. Sills Edt.; The Macmillan Company & The Free Press, vol. 5, (pp. 26—29) avec bibliographie; *Philosophisches Wörterbuch*, vol. 1, VEB, Bibliographisches Institut, Leipzig, 1971.
2. Guy Rocher, *Introduction à la sociologie générale*, Ed. HMH, vol. 3.
3. Arnold Rose, *The power structure*, Oxford University Press, 1967.
4. N. Machiavelli, *Principele*, Ed. științifică, București, 1960.
5. C. C. Rodee, C. Q. Christol, T. J. Anderson, *Introduction to political science*, II ed, McGraw-Hill Book Company, 1967.
6. Fr. Nietzsche, *Werke*, Tome I—IV, A. Kröner Verlag, 1917; Virgile Barbat, *Fr. Nietzsche, Tendances et problèmes*, Zürich und Leipzig, Rascher 1917.
7. G. Huan, *La philosophie de Fr. Nietzsche*, Paris, 1917.
8. Raymond Aron, *Social class, political class, ruling class* in R. Bendix and S. M. Lipset, *Class, Structure and Power*, ed. II., The Free Press New York, 1966.
9. Max Weber, *Gesamelte Aufsätze zur Soziologie und Sozialpolitik*, Verlag von Mohr, Tübingen, 1924.
10. Max Weber, *Le savant et le politique*, Ed. Plon, Paris, 1959.

11. Traian Brăileanu, *Sociologia și arta guvernării*, ed. a II-a, Cartea Românească, București.
12. V. Pareto, *Traité de sociologie générale*, Payot, Paris—Lausanne, 1917.
13. G. H. Bousquet, *Précis de sociologie d'après Vilfredo Pareto*, Payot, Paris, 1925, p. 163.
14. Roberto Michels, *Corso di sociologia politica*, Milano, 1920.
15. G. Mosca, *Storia delle dottrine politiche*, Ed. IV, Bari, 1942, cap. I.
16. R. Dahrendorf, *Classes et conflits de classes dans la société industrielle*, Mouton, Paris, — La Haye, 1972, pp. 197—198.
17. G. Gurvitch, *Déterminismes sociaux et liberté humaine*, PUF, 1963.
18. Jean Touchard, *Histoire des idées politiques*, Paris, 1967.
19. E. Sperantia, *Introducere în sociologie*, Tom. 2, Ed. Casa Școalelor, București, 1944.
20. A. Birou, *La technique, pouvoir et violence*, *Économie et humanisme*, No. 185, Janv.—fevr. 1969.
21. J. Ellul, *L'illusion politique*, Robert Laffont, Paris, 1965, pp. 40—42.
22. G. Bouthoul, *Sociologie de la politique*, PUF, 1965.
23. C. W. Mills, *Az uralkodó elit*, Budapest, 1972.
24. Gitta Tulea, C. W. Mills, Ed. științifică, București, 1972.
25. Bernard Barber, *Social Stratification*, Harcourt, Brace World, N.Y., 1957.
26. W. Kornhauser, „Power Elite“ or „Vetogroups“ in: Bendix and S. M. Lipset.
27. K. Davis and W. E. Moore, *Some principles of Stratification*, in Bendix and Lipset.
28. J. Moreau, Georges Dupuis, Jaques Georgel, *Éléments de Sociologie politique*, Cujas, Paris, 1966, section II.
29. V. I. Lenin, *Opere complete*, vol. 33, Ed. politică, București, 1964, p. 7.
30. N. Mărgineanu, *Condiția umană*. Ed. științifică, București, 1973; L. Sève, *Marxisme et théorie de la personnalité*, Paris, Ed. Sociales, 1969.
31. G. V. Plekhanov, *De la conception matérialiste de l'histoire*, Moscou, 1946.
32. K. Marx, *18 Brumar al lui Ludovic Bonaparte*, Ed. P.M.R., București, 1949, pp. 6—10.

CONCEPTUL DE PUTERE ÎN DOCTRINELE ELITELOR

(Rezumat)

Conceptul de putere este central în doctrinele elitelor. În măsura în care de pe pozițiile acestor doctrine se realizează o raportare la concepția marxistă despre structura socială este necesară o analiză a pozițiilor celor mai de seamă reprezentanți: Machiavelli, Nietzsche, ca precursori, Max Weber, Vilfredo Pareto, Roberto Michels și Gaetano Mosca, principalii teoreticieni „clasici“, precum și pleiada de autori contemporani: tehnocrați, critici ca C. W. Mills, sociologi ca G. Bouthoul, H. Lasswell, T. B. Bottomore, A. Rose și alții.

Lucrarea pledează pentru înțelegerea caracterului de clasă al elitelor, a căror acțiune în istorie și a căror poziție în societate sint determinate de sensul voinței clasei care le-a „lansat“ în arena istorică. Din punctul de vedere al concepției marxiste s-a dovedit mai fructuos conceptul de personalitate — pentru a desemna rolul proeminent și pozitiv al acesteia —, elita apărând ca grup conducător rupt de mase.

De aici necesitatea de a analiza concret-istoric ce a înțeles și ce a introdus în conținutul elitei fiecare epocă, fiecare clasă sau concepție.

ПОНЯТИЕ ВЛАСТИ В ДОКТРИНАХ ЭЛИТ

(Резюме)

Понятие власти занимает центральное место в доктринах элит. В той мере, в которой с позиций этих доктрин осуществляется отнесение к марксистскому воззрению о социальной структуре необходимо произвести анализ позиций важнейших представителей этих доктрин: Макьявелли, Ницше — предшественники, Макс Вебер, Вильфредо Парето, Роберто Микелс и Гаetano Моска — основные „классические“ теоретики, а также плеяда современных авторов: технократов, критиков, как О. В. Миллс, социологов, как Г. Бутул, Х. Ласуелл, Т. Б. Боттомор, А. Роз и др.

Автор статьи показывает необходимость понимания классового характера элит, действие которых в истории и положение которых в обществе определяются волей класса, „выпустившего“ их на историческую арену. С точки зрения марксистской концепции более полезным оказалось понятие личности — для обозначения ее крупной и положительной роли, — а элита считается руководящей группой, оторванной от масс. Отсюда вытекает необходимость проанализировать конкретно исторически что именно поняли и что ввели в содержание элиты каждая эпоха, каждый класс или каждое воззрение.

MICROSTRUCTURA, MEDIOSTRUCTURA ȘI POLITICA

ANDOR HUSZAR

Interesul politologiei manifestat față de micro- și mediostructură rezultă din funcționalitatea politicului. Acesta din urmă este, după cum se știe, un fenomen suprastructural generat de antagonismele de clasă ale societăților bazate pe proprietatea privată și fiind constituit într-un sistem social parțial oarecum distinct, are ca nucleu central puterea publică, respectiv statul și partidele, adică principalele instituții politice. Suprastructura politică alcătuiește un instrument prin care se realizează dominația unor clase asupra altora și se asigură în acest scop o „ordine socială” corespunzătoare. Astfel, politica depășește sfera suprastructurii și pătrunde, într-un fel sau altul și într-o măsură mai mică sau mai mare, toate celelalte fenomene sociale imprimând societății o formă specifică de organizare. În seria relațiilor dintre politică și celelalte sisteme sociale parțiale (economia, cultura spirituală, comunitățile umane etc.) se înscrie și cea pe care o are cu grupurile sociale mici și mijlocii. Înțelegerea și explicarea acestei corelații presupune, înainte de toate, delimitarea grupurilor sociale respective care alcătuiesc conținutul micro- și mediostructurii.

Studierea grupurilor sociale constituie o temă fundamentală a sociologiei și, în viziunea mai multor autori, chiar obiectul specific al acesteia¹, ceea ce explică faptul că ea dispune de o vastă literatură de specialitate. Dar, problemele componente sînt foarte mult controversate și, din mai multe puncte de vedere, deschise.

Unii sociologi denumesc „grup social” ansambluri de oameni distinse pe baza unei anumite trăsături ceea ce corespunde sensului ce-l are acest termen în limbajul comun și, într-o măsură oarecare în statistică (de exemplu: grupul oamenilor de o vîrstă oarecare, de o înălțime dată, de o culoare a pielii etc.). După cum constată Albion Small, termenul de grup social este expresia cea mai generală și cea mai imprecisă pe care o folosește sociologia pentru a desemna o combinație a indivizilor. În sociologie grupul înseamnă un anumit număr de indivizi ale căror relații sînt

¹ De exemplu, Armand Cuvillier, *Manuel de sociologie*, Presses Universitaires de France, Paris, tome I, 1967, tome II, 1968.

suficient de evidente pentru a atrage atenția². Desigur, dacă această viziune este prezentă și astăzi, fiind justificată oarecum de lipsa unui termen adecvat pentru a denumi toate formele vieții colective începând de la familie și pînă la națiune, sociologia nu a încetat să depună eforturi pentru a găsi o terminologie suficient de riguroasă în acest domeniu.

Sociologia modernă deosebește grupurile sociale de acele forme ale vieții colective care se află într-o stare agregativă fără a dispune de o structurare determinată. P. Sorokin separă grupurile sociale de ansamblurile nestructurate ale indivizilor³. Jan Szczepanski distinge, pe baza unor lucrări ale școlii sociologice poloneze, noțiunea de „grupare socială“ pe care o definește ca o masă de oameni care posedă o anumită trăsătură comună remarcată de un observator exterior, indiferent dacă acei oameni sînt conștienți de posedarea acestei trăsături⁴. Unii sociologi deosebesc — reluînd unele idei ale lui Gustav Le Bon, Gabriel Tarde, Pascal Rossi etc. — „grupul“ de „mulțime“, înțelegînd prin aceasta din urmă o adunare trecătoare de oameni care manifestă un comportament asemănător, în timp ce grupul se caracterizează printr-o organizare și printr-o existență relativ de lungă durată.

Analizînd modul de organizare al grupurilor prin prisma sistemelor de relații existente între membrii săi, F. Tönnies delimitează „comunitatea“ de „societate“ definind-o pe prima ca o unitate socială restrînsă, cu membri puțini, care se cunosc personal și au relații reciproce intense și directe și care colaborează conform unor reguli tradiționale și relativ constante, iar pe cea de a doua ca un grup social mare care cuprinde multe mii sau milioane de membri ale căror relații sînt mai ales indirecte și parțiale fără a necesita în general cunoașterea lor personală reciprocă⁵. Ch. H. Cooley introduce noțiunile de „grup primar“ și „grup secundar“. Primul se caracterizează printr-o colaborare și asociație intimă „față în față“ (face-to-face associations and cooperations), ceea ce rezultă din numărul relativ restrîns al membrilor săi și din participarea acestora cu întreaga lor personalitate la viața colectivă (familie, grupuri de joacă și de vecini etc.). Grupul secundar este o unitate socială mai mare în cadrul căreia indivizii își formează relațiile lor sociale în mod indirect și mijlocit și într-o formă specializată, ca urmare, particulară⁶. Sociometria inițiată de J. L. Moreno pune în centrul atenției „grupurile mici“ definite prin relații directe „față în față“, adică, în general vorbind, în spiritul concepțiilor lui Cooley⁷.

² Albion W. Small, *General Sociology*, Chicago, 1905, p. 495, — citat după Z. Bauman, *Zarys marksistowskiej teorii społeczeństwa*, P.W.N., Warszawa, 1964, III, 1.

³ Pitirim Sorokin, *Sociological Theories of Today*, New York and London, Harper and Row Publishers, 1966.

⁴ Jan Szczepanski, *Noțiuni elementare de sociologie*, Ed. științifică, București, 1972, p. 200.

⁵ Ferdinand Tönnies, *Gemeinschaft und Gesellschaft*, Berlin, 1920.

⁶ Charles H. Cooley, *Social Organization*, The Free Press, Glencoe, 1956.

⁷ Achim Mihău, *Sociometria*, Ed. politică, București, 1967.

Sociologia grupurilor mici, sau microsociologia, a acumulat un uriaș material care privity, desigur, critic, prezintă un real interes⁸.

Încercînd o sintetizare a cunoștințelor sociologice elaborate despre grupul social, Jan Szczepański ajunge la concluzia că acesta „reprezintă un anumit număr de persoane (cel puțin trei), legate printr-un sistem de relații reglementate de către instituții, care posedă anumite valori comune și care se deosebesc de alte colectivități printr-un fel (principiu) al său total diferit”⁹. Astfel, el pune accentul pe organizarea internă, adică pe instituțiile, formele de control și modelele de acțiune. În continuare trece în revistă categoriile de grupuri sociale cele mai frecvent relevate în literatura de specialitate, fără a avea însă scopul de a realiza un sistem consecvent și exhaustiv de clasificare, ceea ce prezintă și azi o problemă deschisă. Jan Szczepański distinge grupuri mici și grupuri mari (criteriul: un număr mic de persoane și o structură relativ simplă, respectiv existența unor subgrupuri distincte), grupuri primare și grupuri secundare (criteriul: relațiile bazate pe contacte personale și atitudini emoționale, respectiv pe elemente mijlocitoare), grupuri formale și grupuri neformale (criteriul: existența sau lipsa instituțiilor formalizate), grupuri teritoriale (sat, oraș), grupuri cu scop sau asociație (grupuri sportive, partide politice, societăți de acționari etc.), clase sociale, grupuri formale create pe baza valorilor culturale comune sau a raportului față de cultură (popor, națiune)¹⁰.

Față de acestea, Z. Bauman distinge trei forme ale conviețuirii umane în conformitate cu specificul raporturilor umane: grupul care cuprinde sistemul determinat al indivizilor legați între ei prin raporturi totale; organizația, care desemnează sistemul determinat al indivizilor legați între ei prin raporturi specializate și parțiale, și societatea, care reprezintă ansambluri de indivizi legați între ei prin raporturi sociale, în primul rînd, prin relații de producție, — relații care alcătuiesc principalul „material liant al comunității umane într-o societate”¹¹.

Chiar dacă aceste clasificări nu pot fi acceptate fără rezerve (de exemplu: noțiunile „comunitate”, „grup primar”, „grup mic” sînt definite, deseori, cu același element, și anume cu relațiile față în față; delimitarea poporului pe baza criteriului valorilor culturale comune), ele au meritul de a evidenția existența și natura unor categorii importante de grupuri sociale. Reținem ideea că grupul poate fi privity ca un sistem social, care dispune de toate însușirile sistemice, între care aceea de a avea anumite funcții, precum și capacitatea de autoreglare și de adaptare la mediu. Ca urmare, *grupul social se definește prin existența unui număr de indivizi și prin relațiile sociale formate între ei*. După cum formulează Achim Mihu, grupul social este un ansamblu de indivizi istoric constituit,

⁸ A se vedea Achim Mihu, *Sociologia americană a grupurilor mici*, Ed. politică, București, 1970.

⁹ Jan Szczepański, *Noțiuni elementare de sociologie*, Ed. științifică, București, 1972, p. 20—202.

¹⁰ Idem, p. 238—241.

¹¹ Zygmunt Bauman, *Zarys marksistowskiej teorii społeczeństwa*, P.W.N., Warszawa, 1964, p. 28, 39.

între care există unul sau mai multe tipuri de relații sociale determinate¹². Clasificarea grupurilor sociale poate fi făcută, după cum am văzut, pe baza mai multor criterii, dintre care cele mai importante sînt (1) mărirea grupului, și (2) natura relațiilor pe care le cuprind.

Importanța acordată distincției numerice, adică cantității, este și ea un produs istoric. Se pare că societatea industrială capitalistă a fost aceea care a ridicat categoria de cantitate la un rang social înalt prin generarea unui mod de gîndire bazat pe măsurare și precizie cantitativă. În societățile tradiționale clădite pe o economie naturală-sătească producția avea menirea să satisfacă nevoile oamenilor la un nivel format, iar acumularea a avut o importanță relativ redusă. În societățile moderne creșterea economică și acumularea bunurilor dobîndește o mare importanță. Ea depășește nevoile tradiționale ale omului și generează noi și noi necesități, ceea ce reclamă o precizie crescîndă a măsurării energiei, materiilor prime și materialelor. În viața satelor tradiționale timpul a avut o valoare redusă și a fost măsurat cu o aproximație dată de ritmul naturii; în societățile moderne însă timpul este considerat deosebit de prețios și măsurat cu o precizie de minut și secundă. În capitalism cantitatea bunurilor a devenit măsura omului. Categoria de cantitate a pătruns și în viața social-politică concretizîndu-se în principiile democrației. Față de societățile tradiționale, în care numărul nu a jucat un rol important deoarece masele populare au fost excluse din viața politică, în capitalism numărul a fost situat pe prim plan prin natura democrației burgheze, care pretinde că se bazează pe voturile majorității. Astfel, numărul voturilor a devenit criteriul principal pentru a exprima justetea pretinsă a unei politici.

Sociologia și politica acordă o mare atenție numărului în viața social-politică. Astfel, de exemplu, M. Duverger constată că în societățile „arhaice”, adică precapitaliste, numărul populației și mărirea grupurilor sociale era o armă secundară, în societățile moderne, însă, numărul a devenit o forță importantă care se materializează în organizații, în special, în partide politice¹³. Petre Andrei consideră că numărul indivizilor influențează, variază și multiplică relațiile omenești și arată că pe baza ideii de număr se întemeiază și concepțiile despre „unanimitate, majoritate, minoritate”¹⁴.

Marxismul a relevat în repetate rînduri importanța factorului număr în viața socială. Încă în *Ideologia germană* a fost formulată ideea că din colaborarea unui număr de indivizi ia naștere o forță socială cu trăsături proprii care, în cazul societăților bazate pe clase antagoniste, apare „ca o putere străină, exterioară, despre care (indivizii) nu știu de unde provine și încotro se îndreaptă, care deci nu mai poate fi stăpînită de ei, ci, dimpotrivă, trece printr-un șir de faze și trepte de dezvoltare specifice, care sînt nu numai independente de voința și de activitatea oamenilor, ci

¹² Achim Mișu, *Sociometria...*, p. 142.

¹³ Maurice Duverger, *Sociologie politique*, Presses Universitaires de France, Paris, 1966, Cap. III, S. 1, p. c.

¹⁴ Petre Andrei, *Sociologie generală*, ed. a II-a, Ed. Academiei R.S.R., București, 1970, p. 392.

dirijează chiar această voință și această activitate¹⁵. Marxismul a fundamentat științific, după cum este bine cunoscut, noțiunile de masă populară, clasă și pătură socială, popor și națiune etc., relevînd, totodată și rolul istoric al acestor categorii de oameni. Lenin, prezentînd importanța factorului număr din punct de vedere al politicii din epoca modernă scria: „Politica începe acolo unde sînt milioane¹⁶, iar mai departe arătînd că „trebuie să ținem seama de forțe care numără zeci de milioane de oameni; mai puțin nu se ia în considerație în politică, mai puțin se neglijează ca pe o mărime lipsită de orice însemnătate“. Rezultă, deci, că marxismul acordă o mare importanță structurilor sociale de grupuri, punînd un accent deosebit asupra grupurilor mari — cum este și firesc în urma perspectivei politice pe care o promovează —, fără să piardă însă din vedere celelalte grupuri cum sînt, de exemplu, organizațiile, sau, chiar cele mici, cum este familia.

În concluzie la cele spuse, consider că este pe deplin justificată clasificarea grupurilor sociale în primul rînd după mărimea lor și, în cadrul acestora, după structura relațiilor sociale pe care le cuprind. Sociologia modernă a consacrat, după cum se știe, termenii de microstructură și macrostructură, iar în ultimul timp a început să fie folosit și cel de mediostructură¹⁷. Cu toate că acești termeni exprimă conținutul lor la modul general, prezintă avantajul de a ordona grupurile sociale și de a indica un drum care pare a fi accesibil pentru studierea lor atît din punctul de vedere al sociologiei, cît și din cel al politologiei.

În această viziune, microstructura cuprinde, după cum rezultă din denumire, *grupurile sociale mici*, care se caracterizează printr-un număr mic de membri și printr-o structură simplă permițînd relații sociale „totale“ sau „față în față“. În cadrul grupurilor mici se pot distinge familia, cercurile de prieteni, cercurile de discuții și de studii, cercurile de colegi etc. La prima vedere aceste grupuri sociale mici se situează la o mare distanță de suprastructura politică — relație ce ne interesează în mod deosebit —, totuși ele nu rămîn în afara sferei politicului. *Familia* îndeplinește un rol deosebit de important în existența și dezvoltarea societății și, astfel, ea nu putea rămîne numai o problemă individuală a membrilor ei. Societatea a fost totdeauna, și este și în prezent interesată ca familia să îndeplinească funcțiile sale și, de aceea, stabilește relațiile dintre membrii familiei recurgînd la normele, valorile și idealurile sociale cuprinse în obiceiurile tradiționale, precum și la legile statului, adică la acte cu un caracter politic, exercitînd, totodată, variate presiuni în vederea respectării acestora.

Cercurile sociale au ca funcție esențială schimbul de păreri, comentarii și argumente contribuind pe această cale la formarea opiniilor¹⁸. Ca

¹⁵ K. Marx, F. Engels, *Opere*, vol. 3, Ed. politică, București, 1958, p. 35.

¹⁶ V. I. Lenin, *Opere complete*, vol. 36, Ed. politică, București, 1965, p. 17.

¹⁷ A se vedea Andrei Roth, *Individ, colectivitate, societate*, în: *Sociologie generală*, Ed. științifică, București, 1968, p. 108.

¹⁸ Jan Szcze pański, *op. cit.*, p. 211.

urmare, ele joacă un rol important în viața intelectuală, artistică și, mai ales, în cea politică. La originea partidelor politice au stat, de multe ori, cercurile sociale care au contribuit la formarea unor opinii și convingeri, au selectat conducători și au inițiat acțiuni social-politice. Un exemplu grăitor găsim în acest sens în istoria mișcării socialiste din țara noastră, în cadrul căreia binecunoscutele „cercuri socialiste” au jucat un rol de cea mai mare importanță. Rezultă de aici că cercurile sociale, care apar în general ca grupuri neformale, pot deveni, prin organizare și instituționalizare, și grupuri formale.

La granița microstructurii și mediostructurii se situează unele *colectivități teritoriale* cum sînt: grupurile de vecini, cătunul, satul, comuna, cartierele orășenești etc. Aceste grupuri au un caracter compus (dintre elementele lor componente cel mai important este familia), dar își păstrează în general relațiile sociale „totale”. *Satul* reprezintă și în epoca noastră, un gen distinct de colectivitate teritorială. Sociologia rurală, dispunînd de o foarte bogată literatură de specialitate, a relevat o serie de trăsături definitorii ale comunităților sătești tradiționale, precum și ale procesului transformării lor în cadrul urbanizărilor contemporane. Se cuvine să fie menționat faptul că la obținerea acestor rezultate o contribuție de seamă a dat școala sociologică românească dintre cele două războaie mondiale, precum și cercetările sociologice întreprinse în țara noastră în decursul ultimelor decenii¹⁹.

Celelalte comunități teritoriale, *orașul, regiunea (aria), județul etc.*, aparțin mediostructurii nu numai din cauză că alcătuiesc grupuri complexe, dar și în urma faptului că generează relații sociale specializate și parțiale, fiind, astfel, grupuri secundare. Marile orașe apărute pe terenul relațiilor de producție capitaliste au desăvîrșit sistemul contactelor sociale particularizate în cadrul cărora comunitatea se atomizează, omul ca individ rămîne izolat și singur, deși se întâlnește în fiecare zi cu sute de oameni. F. Engels descrie, în lucrarea sa despre situația clasei muncitoare din Anglia, natura relațiilor umane din marile orașe capitaliste în termenii următori: „Indiferența brutală, nepăsarea cu care fiecare se izolează în cercul intereselor sale particulare te izbesc în mod cu atît mai respingător și mai jignitor, cu cît numărul acestor indivizi înghesuși într-un spațiu restrîns este mai mare; și pretutindeni această izolare a individului, acest egoism nemărginit este principiul de bază al societății actuale, nicăieri ele nu se manifestă atît de fățiș, atît de nerușinat, atît de conștient ca aici, în învălmășeala marelui oraș. Dizolvarea omenirii în monade, avînd fiecare un principiu de viață deosebit și un scop deosebit, o lume a atomilor, este împinsă aici pînă la paroxism”²⁰. În lumea marilor orașe eficacitatea mecanismelor neformale ale controlului social s-a micșorat considerabil, ceea ce impune lărgirea și dezvoltarea unui

¹⁹ Menționez lucrările publicate de membrii școlii sociologice de la București de sub conducerea lui Dimitrie Gusti, precum și cele elaborate sub conducerea lui Miron Constantinescu, Ion Aluș, Mihai Merfea ș.a.

²⁰ K. Marx, F. Engels, *Opere*, vol. 2, Ed. politică, București, 1958, p. 273.

apararat de administrație și control care, fiind creat de stat, nu poate să nu aibă un caracter politic.

În societatea socialistă dezvoltarea orașelor și, în general, a tuturor așezărilor umane, este dirijată în cadrul procesului planificării dezvoltării economico-sociale, în așa fel încît să se asigure calitatea de „comunitate“ a cartierelor și a orașelor întregi prin organizarea unor relații sociale mai intensive bazate pe colaborare și ajutor reciproc, prin atragerea populației la dezbateră și soluționarea problemelor obștești, prin organizarea unor instituții (organizații de masă) cu scopul de a mobiliza masele pentru realizarea unor acțiuni comune în interesul tuturor locuitorilor și, în special, al acelor care necesită o grijă deosebită, cum sînt copiii, bătrînii etc.

Organizarea și conducerea colectivităților teritoriale alcătuiește o problemă originară și fundamentală a suprastructurii politice. Relevînd originea statului, F. Engels scria: „Față de vechea organizare gentilică, statul se caracterizează, în primul rînd, prin împărțirea supușilor săi pe bază teritorială... Această organizare a cetățenilor după locul de domiciliere este comună tuturor statelor”²¹. Desigur, organizarea și conducerea politică a colectivităților teritoriale se realizează în mod diferit, în funcție de condițiile istorice și de mărimea acestor colectivități. În satul tradițional structurile sociale autoreglatoare (moravurile și morala, obiceiurile și tradițiile etc.) și mecanismele de control social spontan formate asigură funcționarea colectivităților în așa fel, încît intervenția politicului în administrarea și conducerea lor se va reduce la acele probleme care sînt importante din punctul de vedere al regimului, respectiv al sistemului luat ca întreg. Față de acestea, administrarea și conducerea marilor orașe și a altor unități administrativ-teritoriale prezintă probleme din ce în ce mai complexe și, astfel, activitatea politică în acest domeniu arată o tendință de lărgire și creștere.

În legătură cu fenomenul politic existent în cadrul colectivităților mici și mari, M. Duverger introduce o distincție prin folosirea termenilor de micropolitică și macropolitică. Primul desemnează, în viziunea sa, politica în cadrul comunităților mici, iar cel de-al doilea în cadrul celor mari, criteriul de delimitare al acestora fiind existența unor relații interpersonale (membrii comunității se cunosc personal), adică față în față, respectiv al unor relații sociale mediate prin organizații (membrii comunității nu se cunosc personal). În comunitățile mici lupta politică se desfășoară, după Duverger, în principal sub o formă individuală și, ca atare, fără a ajunge la apariția organizațiilor propriu-zise, cu toate că anumite coaliții pot exista ca simple alianțe între indivizi bazate pe afinități personale. În cadrul comunităților mari, lupta politică are totdeauna un caracter colectiv, fiind condusă de organizații complex structurate²². Analizînd factorul individual, Duverger insistă asupra elementelor psihologice ale indivizilor privite în spiritul psihanalizei și al lucrărilor privind tem-

²¹ Idem, vol. 21, 1965, p. 165.

²² Maurice Duverger, *op. cit.*, p. 57—59.

peramentul politic (Kretschmer, Jung, Eysenck) considerînd că teoriile lui Freud au o mare importanță politică și că ele nu trebuie să fie opuse celor ale lui Marx, dimpotrivă acestea ar trebui reunite într-o singură unitate²³. Desigur, raționamentul lui Duverger nu poate fi acceptat, deoarece este greșită însăși ideea de bază după care politicul ar avea o formă individuală, adică existență în trăsăturile naturale ale individului, deși calitățile indivizilor, în special ale conducătorilor, au o mare importanță în lupta politică pe care aceștia o duc ca membri sau reprezentanți ai unor comunități umane. Ca urmare, termenul de micropolitică nu poate să reflecte o realitate politică de sine stătătoare ci numai o parte componentă a „macropoliticii”, sau, mai bine zis, o manifestare a politicii în viața colectivităților locale mici.

În centrul mediostructurii se află *organizațiile* denumite, uneori, grupuri cu scop, asociație, uniune, „tipuri de birocrație” (Max Weber) etc. Teoria organizației, a conducerii, a administrației, a birocrăției (privită în sensul weberian), orientarea tehnocrată și cea „managerială” dispun de o vastă literatură despre aceste forme ale vieții colective. Relevăm caracterizarea organizațiilor făcută de Z. Bauman, care scoate în evidență următoarele trăsături ale acestora: existența unui sistem relativ stabil de funcții determinate și legate între ele printr-un anumit scop, sau printr-un tip al scopurilor, indiferent de persoanele care îndeplinesc funcțiile respective; în cadrul sistemului se delimitează funcțiile de coordonare alcătuind o ierarhie specială a conducerii; persoanele care îndeplinesc diferitele funcții ale organizației sînt supuse influenței ierarhiei acesteia numai în limitele funcției lor și, astfel, raporturile formate între ele sînt relații parțiale²⁴. Oarecum asemănător definește Jan Szczepanski ceea ce el numește grupuri cu scop: acele grupuri care au fost organizate planificat pentru realizarea strictă a unui anumit scop sau a unui evantai de scopuri și în care coeziunea este formalizată doar pe considerentul realizării scopului respectiv²⁵. În societățile moderne organizațiile cuprind, într-o formă sau alta, întregul popor, ocupîndu-se aproape de toate problemele individului pe care-l însoțesc de la naștere și pînă la moarte, furnizîndu-i modele de gîndire, de comportament și de activitate. Există foarte multe feluri de organizații: economice (întreprinderi industriale, comerciale, financiare etc.), politice (partide politice, grupuri de presiune), militare (armata), profesionale (sîndicate), culturale (științifice, artistice, de răspîndire a culturii), sportive (cluburi și asociații sportive), și altele (de exemplu: asociația filateliștilor, uniunea pentru lupta împotriva alcoolismului, liga pentru ocrotirea naturii etc.). Rezultă din această enumerare sumară că fiecare sistem social parțial și subsistem, cum este cel economic, politic, de cultură spirituală, de comunicare socială etc. cuprinde o serie de organizații. Astfel, unele dintre acestea fac parte din sistemul politic alcătuind formele instituționale ale suprastructurii po-

²³ *Idem*, cap. II, pct. 1.

²⁴ Zygmunt Bauman, *op. cit.*, p. 417.

²⁵ Jan Szczepanski, *op. cit.*, p. 278.

litice. Aceasta din urmă intră în relații cu organizațiile cuprinse în celelalte sisteme parțiale în conformitate cu natura raporturilor ce se formează între politic, economic, cultural etc., și care se cer a fi studiate și tratate în mod special.

Alte forme ale colectivităților mediostructurale sînt *mulțimea* și *publicul*. După cum se știe, studierea mulțimii a fost generată în cadrul sociologiei și psihologiei sociale de la sfîrșitul secolului trecut și începutul secolului nostru de către interesul unor specialiști burghezi față de acțiunile maselor „anonime” (revolte, răscoale, greve, demonstrații, lupte de stradă, revoluții etc.). Ei au acordat o mare importanță acestor fenomene, cu toate că nu au reușit să pătrundă conținutul lor. Gustave Le Bon susținea că „acțiunea inconștientă a mulțimilor, substituită activității conștiente a indivizilor, reprezintă o caracteristică a epocii actuale”²⁶ (lucrarea a fost publicată în 1895), exprimînd, astfel, o idee care poate fi regăsită într-o formulare similară și la Nietzsche, Ortega Y Gasset etc. Ideea este însă confuză, deoarece sesizarea dezvoltării impetuoaase a mișcărilor revoluționare este însoțită de neînțelegerea și interpretarea falsă, de multe ori voită, a conținutului lor. Definierea mulțimilor, clasificarea lor, descrierea trăsăturilor lor caracteristice realizate de pe pozițiile burgheze au dus la o serie de concluzii insuficient fundamentate din punct de vedere științific. Acesta a fost, probabil, unul dintre motivele pentru care marxismul a refuzat mult timp sociologia și psihologia socială a mulțimilor.

Problema ca atare prezintă, însă, un real interes și, de aceea, ea apare din ce în ce mai mult în lucrările realizate de pe pozițiile marxiste. Jan Szczepański definește mulțimea ca o adunare trecătoare a unui număr mai mare de oameni care reacționează spontan la aceiași stimulenți în mod asemănător sau identic pe baza unor contacte directe existente între ei. Mulțimea se strînge și se formează sub influența unor stimulenți emoționali puternici (mînie, sentimentul nedreptății, răzbunare, străduința de a dobîndi ceva, de cucerire etc.), și este capabilă de conduite neprevăzute, adică diferite de cele pe care membrii ei le manifestă în situațiile considerate „normale”. Autorul citat distinge, în continuare, mulțimea agresivă (linșatoare, terorizantă, militantă), mulțimea care fuge cuprinsă de panică, mulțimea prădalnică (care jefuiește în cazuri de catastrofe sau dezorganizare socială generală), precum și mulțimea care demonstrează²⁷. Această concepție ridică însă multe probleme, deoarece acțiunile agresive și, cu atît mai mult, cele militante, cum sînt grevele, manifestațiile, demonstrațiile etc., presupun un minim de organizare și conducere prin care masele participante devin „mase organizate” și nu rămîn simple mulțimi. După observația lui G. Lefebvre, mulțimea pură ar fi cea în situație de panică, cînd legătura socială se rupe definitiv și individul nu mai are altceva de făcut decît să-și caute salvarea prin fugă²⁸.

²⁶ Gustave Le Bon, *Psychologie des foules*, 32e éd., Paris, 1925.

²⁷ Jan Szczepański, *op. cit.*, p. 353—354.

²⁸ Cf. M. Ralea, T. Herseni, *Introducere în psihologie socială*, Ed. științifică, București, 1966, p. 253.

M. Ralea și T. Herseni explică mulțimea ca un fenomen de dezagregare socială care ia naștere prin suprimarea organizațiilor și a instituțiilor sociale, prin dispariția controlului social obișnuit²⁹. Un corp de armată făcut prizonier se destramă brusc și devine o mulțime de oameni. Publicul unui stadion sportiv, protestînd, de exemplu, împotriva deciziilor arbitrilor și fiind sub influența unor sentimente, poate să se transforme în mulțime și, atunci, în locul unui comportament civilizat și sportiv, manifestă agresivitate gesticulînd, țipînd, proferînd invecitive, și aruncînd chiar cu obiecte. O manifestație sau demonstrație pașnică poate să se transforme dacă, de exemplu, este împrăștiată cu forța, în mulțime, care se apără mai întîi spontan și în mod neorganizat, iar apoi trece la atac asupra forțelor de ordine și a instituțiilor care stau în spatele acestora. Apariția unor mulțimi de acest din urmă fel este caracteristică începutului răscoalelor, revoluțiilor și marilor cotituri politice. Ca urmare, fenomenul mulțime are o importanță considerabilă în viața politică.

Politologia se interesează de tema mulțimii în principal sub aspectul tehnicilor de conducere a mulțimilor în vederea transformării acestora în *mase organizate*, precum și al metodelor de prevenire și stăpînire a panicii. Marxism-leninismul acordă, după cum se știe, o mare atenție organizării mișcării muncitorești și revoluționare, transformării acțiunilor spontane în activitate conștientă și, — prin aceasta — conducerii maselor. Ca urmare, tema mulțimii se încadrează în teoria sociologică, psihosociologică și politologică a claselor și păturilor sociale ca problemă distinctă, cu o mare importanță teoretică și practică.

Pe lângă noțiunea de mulțime, sociologia și psihologia socială au introdus în circulație, încă la sfîrșitul secolului trecut, conceptul de *public*, reprezentînd un gen aparte de colectivitate umană. După G. Tarde, publicul este o formă mai evoluată de colectivitate fiind o „mulțime spiritualizată“, în sensul că coeziunea ei este asigurată printr-o opinie comună sau asemănătoare³⁰. Autorul citat leagă, ca și alți cercetători ai vremii, publicul de opinie, și relevă importanța opiniei publice. Mergînd pe acest drum, sociologia modernă studiază trăsăturile publicului adunat, adică ale auditoriului (la teatru, cinematograful, întreceri sportive, conferințe, mitinguri și adunări politice, demonstrații etc.), și a publicului neadunat (publicul presei, televiziunii etc.). Această categorie din urmă a devenit deosebit de importantă în urma răspîndirii largi a sistemelor comunicării de masă, ceea ce a dat naștere unei ramuri aparte a sociologiei sub denumirea de sociologia „mass-media“, sau a comunicării de masă³¹. Ambele forme ale publicului intră în sfera politicului. Publicul adunat poate să se transforme, sub influența contaminării emoționale, în mulțime agresivă, sau aflată în panică, ceea ce ridică problemele amintite privind metodele și tehnicile conducerii și stăpînirii ei. Publicul ne-

²⁹ *Idem*, p. 250—254.

³⁰ Gabriel Tarde, *L'opinion et la foule*, Paris, 1922.

³¹ Dintre lucrările publicate în țara noastră menționez studiile cuprinse în *Contribuții la sociologia culturii de masă*, Ed. Academiei R.S.R., București, 1970, și Pavel Câmpeanu, *Radio, televiziune, public*, Ed. științifică, București, 1972.

adunat, al presei, televiziunii şi al altor mijloace de comunicare în masă este supus influenţei unor stimulenţi meniţi să dirijeze gândirea, comportamentul şi activitatea sa într-o direcţie unică. După cum constată H. Culea în cursul prezentării critice a concepţiilor renumitului cercetător Marshall Mc. Luhan, sistemele comunicării de masă îndeplinesc îndeosebi funcţii ideologice, ele fiind „purtătoare“ de ideologie prin excelenţă. Totodată, sub înfrurirea acţiunii comunicărilor de masă, gândirea ideologică tinde să prevaleze în raport cu celelalte genuri de gândire în actul cognitiv realizat de masă³². Influenţarea ideologică a unui public constituie o problemă fundamentală a politicii şi, ca urmare, noţiunile de public şi de opinie publică intră în mod organic în sfera de atenţie a ştiinţei politicii.

Categoriile de grupuri sociale enumerate, adică grupurile mici, colectivităţile teritoriale, organizaţiile, mulţimile şi publicul, au un rol important în structura socială, dar ele singure nu pot explica nici fizionomia societăţii şi nici dinamica ei. Pentru a completa tabloul structurilor sociale trebuie să avem în vedere macrostructura societăţii şi, în cadrul acesteia, în primul rând, clasele şi păturile sociale, care constituie grupurile cele mai importante ale vieţii politice şi, în ultima instanţă, ale progresului social.

МИКРОСТРУКТУРА, МЕДИОСТРУКТУРА И ПОЛИТИКА

(Резюме)

Определение социальной группы, являющееся основным вопросом и, одновременно, одной из исходных точек политической социологии, разграничивает коллективы, находящиеся в соединяющем и неструктурированном состоянии, от коллективов, основанных на системе определенных отношений, и выявляет (при помощи анализа результатов, полученных в этой области Албином Смалл, Ф. Теннисом, Ч. Х. Кули, Ж. Л. Морено, П. Сорокиным, Яном Щепаньским, Э. Бауманом, А. Миху и др.), что эта система является социальной системой, обладающей всеми системными признаками.

В рамках микроструктуры, семья и социальные круги имеют большое значение и с политической точки зрения, вытекающее из исполняемых ими социальных и политических функций. Территориальные коллективы, т.е. село, город, область (площадь), уезд и т.д. обращают на себя внимание политики благодаря своим административным заданиям, которые, будучи осуществлены государством, приобретают политический характер. Организация, толпа и публика — элементы медиоструктуры — имеют многочисленные отношения с политической надстройкой, обусловленные отношениями, которые возникают, с одной стороны, между политическим, экономическим, культурным и другими социальными подсистемами и, с другой стороны, между толпой, публикой, классами и общественными прослойками, соответственно между видами политической деятельности, развертываемой этими категориями. Несмотря на то, что микро- и медиоструктура имеют большое общественно-политическое значение, структуру общества, общественные противоречия и бон нельзя объяснить без выявления макроструктуры, во-первых общественных классов и прослоек, составляющих наиболее важные группы политической жизни и общественного прогресса

³² Haralambie Culea, *Sociologia cunoaşterii*, Ed. ştiinţifică, Bucureşti, 1970, p. 138—140.

MICROSTRUCTURE, MÉDIOSTRUCTURE ET POLITIQUE

(Résumé)

La définition du groupe social — problème fondamental et, en même temps, une des bases de la sociologie politique — délimite les collectivités agrégatives et non-structurées de celles qui s'appuient sur un système de relations sociales déterminées et met en évidence (par l'analyse des résultats obtenus en ce domaine par Albion Smale, F. Tönnies, Gh. H. Cooley, J. L. Moreno, P. Sorokin, Jan Szczepański, Z. Bauman, A. Mihiu etc.) qu'il est un système social disposant de toutes les caractéristiques du système.

Dans le cadre de la microstructure, la famille et les cercles sociaux présentent aussi une importance considérable du point de vue politique, importance qui résulte des fonctions sociales et politiques qu'ils accomplissent. Les collectivités territoriales, c'est à dire le village, la ville, la région (l'aire), le département etc. présentent de l'importance pour la politique en raison de leurs tâches administratives qui, réalisées par l'état, acquièrent un caractère politique. L'organisation, la foule et le public, éléments de la médiostructure, présentent avec la superstructure politique de multiples relations déterminées par les rapports qui s'établissent entre le politique l'économique, le culturel et d'autres sous-systèmes sociaux d'un côté, et la foule, le public, les classes et couches sociales, c'est à dire les activités politiques que ces catégories déploient, de l'autre côté.

Bien que la micro- et la médiostructure aient une grande importance social-politique, la structure de la société, les contradictions et les luttes sociales ne sauraient être expliquées sans relever la macrostructure et particulièrement les classes et les couches sociales qui constituent les groupes les plus importants de la vie politique et du progrès social.

MOBILITATE SOCIALĂ

RURALITATEA ÎN JUDEȚUL CLUJ

A. MIHU și C. IANCU

1. *Ipoteze și propoziții operaționale.* Acest studiu se bazează pe cîteva ipoteze mai importante: 1. Ruralul (ca de altfel și urbanul) este o configurație complexă de acțiuni sociale instituționalizată juridic în unități administrative specifice; 2. Ruralul nu este o calitate unideterminată ci multideterminată, el nu este supus doar influențelor interne ci și celor externe; 3. Ruralul poate fi privit ca un continuum pe care unitățile care-l constituie se înșiră ocupînd locuri distincte; 4. Trăsăturile ruralului nu sînt tranșant deosebite de cele ale urbanului. Ruralul și urbanul se interpătrund pe fondul dezvoltării sociale multilaterale și al actualei revoluții științifice și tehnice. Este evidentă astăzi apropierea dintre cele două sfere sociale în sensul ridicării ruralului la nivelul urbanului. Totodată, și ca urmare a faptului semnalat, unele unități rurale pe măsura dezvoltării lor ajung în situația de a trece de fapt (prin conținutul lor), și sub raport administrativ, în rîndul unităților urbane. Acest proces este de presupus că se va intensifica în anii viitori.

Plecînd de la ipotezele enunțate am proiectat o cercetare cu caracter descriptiv care și-a propus topografierea sociologică a ruralului existent în județul Cluj. În termeni operaționali acest scop se specifică în următoarele propoziții: 1. Ruralul din județul Cluj este constituit din 74 de comune determinate administrativ. Celelalte unități rurale (sate și cătune) sînt înglobate administrativ (și chiar într-un sens social mai larg) activităților comunelor. Tocmai de aceea am luat comuna drept obiect de cercetare; 2. În cadrul comunelor studiate acțiunile sociale manifestă trăsături cantitative și calitative diferite. De aceea, le-am privit ca fiind dispuse fiecare dintre ele într-un anumit loc, într-un spațiu global al ruralului din județ. Mai precis, am considerat că spațiul ruralului este determinat pe orizontală de trăsăturile respective, iar pe verticală de setul comunelor. 3. Speci-

ficul comunelor poate fi reprezentat printr-un mare număr de indicatori descriptivi (fiecare oglindind o anumită trăsătură). Din mulțimea posibilă de indicatori ne-am limitat la un număr de 30 ($x_1, x_2, x_3, \dots, x_{30}$). Pe aceștia i-am grupat în trei categorii: demografico-ecologici, economici și ai nivelului de trai și cultură; 4. Fiecare comună am caracterizat-o din punctul de vedere al fiecărui indicator determinînd poziția ei specifică în funcție de structura setului de date al tuturor comunelor. Pe această cale, am obținut indicatorii primari de poziție ($x'_1, x'_2, x'_3 \dots x'_{30}$). Pe baza acestora am calculat indicatorii secundari poziționali care stabilesc locul unei comune în raport cu celelalte, ținîndu-se seama de cele trei categorii de trăsături. Însumîndu-i pe aceștia am obținut un indicator de poziție terțiar sau global, care exprimă în modul cel mai sintetic (în contextul și metodologia investigației noastre) locul fiecărei comune în spațiul ruralului județului Cluj. 5. Extensiunea fiecărui indicator (x, x', i' și I) are drept limite 100 (maxima trăsăturilor manifestate în toate comunele studiate) și 0 (minima acestor trăsături). Interpretăm apropierea comunelor de maximă (prin indicatorii lor) ca o tendință de înlăturare a decalajelor existente între ele și urban, iar situarea lor aproape de 0 ca o măsură a îndepărtării lor actuale de acest ideal. 6. Studiul nostru are un caracter de analiză secundară. El folosește o sursă de date primare, informațiile brute prezentate în lucrarea *Localitățile județului Cluj*, editată în 1971 de către Institutul de proiectare pentru sistematizare și construcții a Consiliului Popular Județean Cluj. Datele primare se referă la situația comunelor existentă în anul 1970. Calitatea și tipul datelor acestei lucrări au condiționat efectuarea cercetării noastre; 7. Rezultatele acestui studiu pot fi folosite în mai multe direcții. Mai întii, el promovează o metodă de cercetare originală cu largi aplicații. Această metodă poate fi folosită la ierarhizarea multidimensională a tuturor localităților rurale ale țării noastre. Totodată ea este utilizabilă la studiul urbanului și chiar la structurarea ierarhică a județelor. Pe această cale s-ar putea elabora un atlas social național. În al doilea rînd, cunoașterea poziției comunelor județului Cluj poate ajuta factorii de decizie în sensul stabilirii planurilor de perspectivă referitoare la trecerea treptată, în timp, a unor localități rurale în rîndul localităților urbane. În al treilea rînd, studiul nostru poate fi continuat din timp în timp (la un interval de 5 ani) și integrat într-o cercetare de tip panel. În al patrulea rînd, metoda folosită de noi și datele obținute pot fi privite ca puncte de plecare pentru perfecționarea ulterioară a cercetării domeniului ruralului. În al cincilea rînd, rezultatele obținute pot fi folosite ca indicatori care să fie integrați în cercetări pe alte probleme ca variabile independente (în analize corelaționale).

2. *Specificări metodologice.* a) Indicatorii descriptivi pe care i-am folosit (ei nu epuizează posibilitățile existente în acest sens) au fost următorii:

- x_1 = populația
- x_2 = coeficientul de masculinitate. Acesta a fost calculat după formula
 c.m. = $\frac{\text{numărul populației feminine}}{\text{numărul populației masculine}}$
- x_3 = gradul de dispersie a comunei în unități rurale. S-a obținut astfel:
 $\frac{\text{populația}}{\text{numărul de unități rurale}}$
- x_4 = densitatea populației. Este un raport între populație și suprafața totală a comunei
- x_5 = suprafața totală a comunei în km²
- x_6 = structura geografică-geologică. Am considerat că această structură poate fi ierarhizată în câteva categorii cărora le-am dat câte un scor. Iată scala folosită: 1. Unirelief; 2. Birelief; 3. Variat; 4. Unirelief plus riu (și/sau lac); 5. Birelief plus riu (și/sau lac); 6. Variat plus riu (și/sau lac); 7. Unirelief plus bogății geologice; 8. Birelief plus bogății geologice; 9. Variat plus bogății geologice; 10. Unirelief plus riu (și/sau lac) plus bogății geologice; 11. Birelief plus riu (și/sau lac) plus bogății geologice; 12. Variat plus riu (și/sau lac) plus bogății geologice.
- x_7 = centralitatea față de municipiul Cluj (în km)
- x_8 = centralitatea față de primul oraș din județ (altul decît orașul Cluj, în km)
- x_9 = gravitația socială față de mediul urban. Fie orașele A (respectiv municipiul Cluj) și B (primul oraș din județ) cu a (populația lui A) și b (populația lui B), gravitația unei comune C se va exprima prin formula:

$$g = \frac{a}{b} \times \frac{CB^2}{CA^2}$$

în care:

- CA este distanța comunei C față de A, iar CB distanța ei față de B.
- x_{10} = accesibilitatea față de oraș. Am ținut seama de câteva posibilități scorificate :1. Șosea neasfaltată; 2. Șosea asfaltată; 3. Cale ferată; 4. Șosea neasfaltată plus cale ferată; 5. Șosea asfaltată plus cale ferată.
- x_{11} = coeficientul unităților agricole. Am avut în vedere: 0. Fără nici o unitate agricolă socialistă; 1. O unitate unicalitativă (una dintre posibilitățile: C.A.P., I.A.S., altele); 2. Două unități unicalitative; 3. Trei unități unicalitative; 4. Patru unități unicalitative; 5. Cinci unități unicalitative; 6. Peste cinci unități unicalitative; 7. Două unități bicalitative; 8. Trei unități bicalitative; 9. Patru unități bicalitative; 10. Cinci unități bicalitative; 11. Peste cinci unități bicalitative; 12. Trei unități tricalitative; 13. Patru unități tricalitative; 14. Cinci unități tricalitative; 15. Peste șase unități tricalitative.

x_{12} = suprafața agricolă cooperativizată pe cap de cooperator. Formula folosită: $\frac{\text{suprafața agricolă cooperativizată}}{\text{numărul de cooperatori}}$

x_{13} = suprafața agricolă pe cap de locuitor $\left(\frac{\text{suprafața agricolă}}{\text{populația}} \right)$

x_{14} = coeficientul dezvoltării zootehnice. Este un raport: $\frac{\text{numărul bovinelor}}{\text{populația}}$

x_{15} = structura suprafeței agricole. A fost scoriificată astfel: 1. Arabil; 2. Pășuni (finețe); 3. Vii și livezi; 4. Fond forestier; 5. (1 + 2); 6. (1 + 3); 7. (1 + 4); 8. (2 + 3); 9. (2 + 4); 10. (3 + 4); 11. (1 + 2 + 3); 12. (1 + 2 + 4); 13. (1 + 3 + 4); 14. (2 + 3 + 4); 15. (1 + 2 + 3 + 4).

x_{16} = coeficientul unităților industriale. Scorurile acordate au fost: 0. Fără nici o unitate industrială. 1. O unitate industrială unicalitativă; 2. Două unități industriale unicalitative; 3. Trei unități unicalitative; 4. Peste trei unități unicalitative; 5. Două unități bicalitative; 6. Trei unități bicalitative; 7. Peste trei unități bicalitative; 8. Trei unități tricalitative; 9. Peste trei unități tricalitative.

x_{17} = coeficientul unităților de asigurare a serviciilor. Am stabilit următoarele categorii: 0. Fără nici-o unitate; 1. O unitate unicalitativă; 2. Două unități unicalitative; 3. Trei unități unicalitative; 4. Patru unități unicalitative; 5. Cinci unități unicalitative; 6. Șase unități unicalitative; 7. Șapte și peste șapte unități unicalitative; 8. Două unități bicalitative; 9. Trei unități bicalitative; 10. Patru unități bicalitative; 11. Cinci unități bicalitative; 12. Șase unități bicalitative; 13. Șapte și peste șapte unități bicalitative; 14. Trei unități tricalitative; 15. Patru unități tricalitative; 16. Cinci unități tricalitative; 17. Șase unități tricalitative; 18. Șapte și peste șapte unități tricalitative.

x_{18} = gradul de ocupare a populației. Am utilizat formula: $\frac{\text{numărul total de salariați}}{\text{populația}} \cdot 1000$

Este vorba despre salariații din comună și din afară.

x_{19} = raportul dintre salariații din comună și cei din afara ei. $\left(\frac{\text{salariați în comună}}{\text{salariații în afară}} \right)$

x_{20} = coeficientul construcției de locuințe:

$$\left(\frac{\text{locuințe construite în perioada 1966—1970}}{\text{fondul locativ în anul 1966}} \right)$$

x_{21} = fondul locativ $\left(\frac{\text{fondul locativ}}{\text{populație}} \right)$

x_{22} = electrificarea. Am folosit câteva grupe: 0. Neelectrificată; 1. 1/4 Electrificată; 2. 2/4 Electrificată; 3. 3/4 Electrificată; 4. Total electrificată.

x_{23} = diversificarea școlară: 1. Școală generală plus grădiniță; 2. 1 plus școală profesională; 3. 1 plus liceu; 4. 2 plus liceu.

x_{24} = coeficientul de școlarizare $\left(\frac{\text{numărul total de școlari}}{\text{populația}} \cdot 1000 \right)$

x_{25} = proporția de cadre didactice la 1000 de locuitori:

$$\left(\frac{\text{numărul total de cadre didactice}}{\text{populație}} \cdot 1000 \right)$$

x_{26} = posesori de radio $\left(\frac{\text{posesori}}{\text{populație}} \cdot 1000 \right)$

x_{27} = posesori de aparate de televiziune $\left(\frac{\text{posesori televizoare}}{\text{populație}} \cdot 1000 \right)$

x_{28} = dotare sanitară. Am luat următoarele situații: 1. Punct sanitar; 2. Dispensar; 3. Farmacie; 4. Cabinet dentar; 5. Casă de nașteri; 6. Spital (sau sanatoriu).

x_{29} = proporția de medici la 1000 de locuitori $\left(\frac{\text{numărul de medici}}{\text{populație}} \cdot 1000 \right)$

x_{30} = dotarea culturală. Am avut în vedere următoarele situații: 1. Cămin cultural; 2. Bibliotecă; 3. Cinematograf; 4. Alte unități de cultură. Cifrele ce însoțesc aceste unități le-am considerat ponderi pe care le-am înmulțit cu numărul de unități specifice existente n_i . Așa am obținut un scor ponderat pentru fiecare comună pe care apoi l-am împărțit la populație, iar cîțul l-am înmulțit cu 1000,

adică $\left(\frac{\sum_{i=1}^4 i \cdot n_i}{\text{populație}} \cdot 1000 \right)$

b) Acești indicatori descriptivi foarte variați ca formă (date brute, raporturi, coeficienți, scoruri) și ca magnitudine (de la numere de ordinul miilor pînă la cele sub 0) nu puteau fi folosiți în mod direct în specificarea spațiului ruralității, în efectuarea unor comparații și în stabilirea unei ierarhii atît a lor cît și a comunelor la care se refereau. În scopul depășirii acestei bariere am transformat indicatorii descriptivi în indicatori primari de poziție. În acest sens ne-am folosit de următoarea

formulă: $x' = \frac{x - L}{H - L} \cdot 100$

în care: x = indicatorul descriptiv, H = cea mai mare valoare înregistrată de indicatorul descriptiv în setul de 74 de comune, L = cea mai mică valoare înregistrată de indicatorul descriptiv respectiv în același set de date. Rezultatul acestei formule (x') specifică locul relativ al unei comune în ansamblul tuturor comunelor județului din punctul de vedere al unui indicator descriptiv în intervalul de la 0—100. Transfor-

mînd în același mod toți cei 30 de indicatori descriptivi am obținut tot ațiția indicatori primari de poziție. În total, tabelul indicatorilor primari de poziție cuprinde 2220 de asemenea indicatori (74 comune \times 30 de indicatori descriptivi) simetrici aceluiași număr de indicatori descriptivi.

c) Pentru a face o reducție și totodată o sistematizare în datele astfel prelucrate am grupat indicatorii primari în trei categorii (demografico-ecologici, economici și ai nivelului de trai și cultură). În prima categorie au intrat indicatorii primari de poziție corespunzători indicatorilor descriptivi $x_1, x_2, x_3, x_4, x_5, x_6, x_7, x_8, x_9$, și x_{10} ; în a doua categorie $x_{11}, x_{12}, x_{13}, x_{14}, x_{15}, x_{16}, x_{17}, x_{18}, x_{19}, x_{20}$ iar în ultima categorie $x_{21}, x_{22}, \dots, x_{30}$. Utilizînd aceeași formulă de determinare a poziției la suma indicatorilor primari de poziție pentru fiecare categorie am obținut pe i_1, i_2 și i_3 . Fiecare dintre aceștia exprimă poziția relativă a fiecărei comune din punctul de vedere al unei categorii de indicatori primari de poziție. În sfîrșit, la suma indicatorilor secundari de poziție cu ajutorul formulei respective am obținut pe I , adică indicatorul terțiar de poziție sau global.

3. *Rezultatele obținute.* a) Pentru a determina tăria indicatorilor secundari de poziție precum și a relațiilor dintre I și aceștia, am calculat următorii coeficienți de corelație folosindu-ne de formula lui Spearman:

$$\rho = 1 - \frac{6\sum d^2}{n(n^2 - 1)}$$

1. $i_1/i_2 = 0,614$
2. $i_1/i_3 = 0,178$
3. $i_2/i_3 = 0,258$
4. $i_1/I = 0,791$
5. $i_2/I = 0,834$
6. $i_3/I = 0,529$

Analiza acestor coeficienți de corelație ne permite să spunem mai multe lucruri. Mai întii, cel mai puternic indicator secundar de poziție este i_2 , adică cel referitor la categoria indicatorilor economici. Aceasta rezultă din: $i_1/i_2 > i_1/i_3$ și din $i_2/I > i_1/I$ sau i_3/I . În al doilea rînd, sub raportul tăriei i_1 deține locul al doilea, iar i_3 locul al treilea în virtutea unor comparații de același gen. În al treilea rînd, în mod deductiv rezultă că: $i_2 + i_1 > i_1 + i_3$ sau $i_2 + i_3$. Toate acestea îndreptățesc concluzia că determinarea gradului de ruralitate pe care am folosit-o are sub o formă implicită elemente substanțiale ponderale (mărima ponderilor fiind oglindită de coeficienții de corelație ρ).

b) Plecînd de la indicatorii poziționali am întocmit un tabel, în care ordinea comunelor (pe verticală) este fixată în funcție de locul lor pe intervalul de la 100—0, din punctul de vedere al indicatorului global I . El cuprinde de asemenea valorile celor trei i într-o succesiune (pe orizontală) conformă cu ponderea lor. Acest tabel reflectă, luînd în considerare ipotezele și metodologia cercetării, locul comunelor județului Cluj, pe coordonata ruralității cu cei doi poli: maxim (care tinde spre

Tabel 1

Nr. crt.	Comuna	I	i_2	i_1	i_3
1	Aghireșu	100,0	100,0	84,5	81,4
2	Baciu	76,1	76,5	100,0	34,0
3	Gilău	68,8	78,4	45,7	69,5
4	Vișoara	66,0	68,3	82,1	36,4
5	Bontida	64,1	74,5	57,3	50,9
6	Apahida	63,9	74,0	71,0	37,1
7	Florești	63,8	77,2	69,7	35,0
8	Cojocna	63,6	55,1	69,3	57,0
9	Iclod	63,3	68,5	63,0	49,3
10	Mihai Viteazul	63,2	56,3	66,1	58,2
11	Feleacu	60,5	75,8	66,1	32,3
12	Cășeu	59,5	73,8	56,0	42,0
13	Luna	57,2	72,1	49,2	45,2
14	Călărași	56,5	28,7	36,2	100,0
15	Poieni	56,1	63,2	71,7	29,2
16	Tureni	55,1	41,1	52,4	68,2
17	Cițcău	54,5	70,9	23,7	65,6
18	Iara	53,4	41,5	43,6	72,7
19	Săvădisla	53,0	45,1	31,8	79,9
20	Jucu	52,9	61,4	49,2	46,0
21	Izvorul Crișului	52,4	46,4	43,7	65,2
22	Jichișu de Jos	51,5	59,3	17,0	76,9
23	Mica	51,4	63,6	42,1	47,4
24	Cuzdrioara	51,2	66,0	57,0	29,6
25	Gîrbău	50,8	55,1	47,5	49,1
26	Căpușu Mare	50,1	40,1	53,9	56,0
27	Moldovenești	49,4	37,9	44,3	66,2
28	Mociu	49,1	53,6	24,5	69,7
29	Sic	49,0	73,7	37,2	36,5
30	Ciucea	48,1	70,5	40,1	34,8
31	Borșa	47,1	52,5	25,6	64,8
32	Cornești	45,9	37,9	36,3	66,0
33	Călățele	45,8	57,6	25,3	57,1
34	Țaga	44,5	50,8	22,7	63,5
35	Panticeu	40,3	42,0	22,0	63,2
36	Mintiu Gherlii	40,3	53,1	35,1	39,1
37	Vultureni	40,1	33,1	22,0	71,8
38	Vad	39,3	44,0	24,6	56,3
39	Căianu	37,9	59,7	13,4	48,6
40	Sîncraiu	37,9	41,2	42,7	37,7
41	Mănăstireni	37,5	35,7	27,5	57,5
42	Cămărașu	37,1	44,7	18,7	56,5
43	Ceanu Mare	35,8	59,7	29,5	27,6
44	Frata	35,5	56,7	29,6	29,9
45	Dăbica	34,5	41,4	26,5	46,0
46	Săndulești	33,8	38,3	33,3	40,6
47	Mărgău	33,3	34,0	41,0	36,1
48	Chiuești	32,5	52,7	19,7	36,7
49	Chinteni	32,3	48,7	27,6	32,3
50	Sînmartin	32,1	37,3	37,9	33,1
51	Aiton	32,0	20,8	29,2	58,1
52	Fizeșu Gherlii	31,7	46,7	26,6	33,9
53	Sînpaul	30,6	21,5	28,5	54,7

(continuare) Tabel 1

Nr. crt.	Comuna	I	i_2	i_1	i_3
54	Recea—Cristur	30,4	41,5	15,1	47,6
55	Bobilna	30,4	34,1	14,1	56,0
56	Geaca	30,3	33,5	22,9	47,6
57	Aluniș	30,2	31,5	22,2	50,0
58	Măguri—Răcătău	29,7	26,0	32,3	44,4
59	Unguraș	27,0	46,0	18,8	31,5
60	Tritenii de Jos	25,9	30,7	31,7	31,3
61	Pălatca	25,6	39,2	4,8	49,2
62	Cătina	24,6	30,2	20,6	40,1
63	Valea Ierii	24,5	47,8	0	42,7
64	Petreștii de Jos	22,3	16,3	26,7	42,5
65	Așchileu	20,9	24,1	18,9	39,1
66	Suatu	17,9	24,3	17,4	33,6
67	Ciurila	15,7	11,8	25,7	32,5
68	Mărișel	15,3	19,7	21,7	27,8
69	Băișoara	11,7	22,6	36,9	1,2
70	Buza	10,8	0	3,3	55,3
71	Beliș	10,1	34,5	0,3	22,2
72	Săcuieu	5,0	14,3	27,6	3,3
73	Ploscoș	4,3	2,4	22,7	18,5
74	Rișca	0	18,5	15,0	0

urbanitate) și minim (îndepărtat de această calitate). Bineînțeles, cele apropiate de maxim pot fi incluse în planurile de perspectivă privind urbanizarea unor localități rurale. Până la ce limită să se meargă în acest sens și cum să se eșaloneze trecerea comunelor în urban sînt probleme care trebuiesc stabilite de organele de decizie.

РУРАЛЬНОСТЬ В УЕЗДЕ КЛУЖ

(Резюме)

Авторы ставят перед собой цель определить степень руральности сел уезда Клуж при помощи дескриптивного исследования и вторичного анализа. Они спроектировали и осуществили пространство руральности, в котором по вертикали записано 74 села, а по горизонтали — 30 указателей. Посредством последовательных обработок было получено 30 первичных указателей положения ($x'_1, x'_2, x'_3 \dots x'_{30}$), три вторичных указателя положения (i_1, i_2, i_3), относящихся к трем категориям черт (демографико-экономические, хозяйственные и особенности жизненного и культурного уровня) и, наконец, третичный или общий указатель положения (1). Указатели положения устанавливают место одного села в пространстве руральности между максимальной точкой (100) и минимальной точкой (0). Используемая методология может применяться и в иерархизации городских местностей, уездов и даже в составлении социальной карты всей страны. Результаты исследования могут быть использованы властями для планирования постепенного перехода сельских местностей в категорию городских местностей.

RURALITY IN THE CLUJ DISTRICT

(Summary)

The authors want to determine the degree of rurality of the Cluj district communes. A rurality space was planned and achieved in which 74 communes are recorded on the vertical line, and on the horizontal 30 primary indicators of ($x'_1, x'_2, x'_3, \dots, x'_{30}$), position, 3 secondary indicators of (i_1, i_2, i_3) position referring to 3 feature categories (demographic-ecological, economical, living and culture standard category) and finally a tertiary or overall position indicator (I). The position indicators establish the place of a commune in the rurality space, ranging from a maximum point (100) to a minimum point (0). This methodology can be used in the urban district hierarchy and even in the drawing up of a social map of the whole country. The results of the study can be used by the decision organs for planning the gradual passing of some places from rural to urban localities.

UNELE ASPECTE ALE MOBILITĂȚII SOCIALE INTERGENERAȚIONALE ÎN MEDIUL RURAL

AGNETA NEMENYI T.

Subordonat relațiilor dintre clase, raportul dintre generații poate constitui izvorul unor contradicții sociale care necesită o cât mai bună cunoaștere și rezolvare. Dacă generațiile care se succed realizează elementul de continuitate într-o societate dată, ele se disting totodată și prin negarea unor valori create de generațiile anterioare și adoptarea altora noi. În problema conflictului dintre generații, diferențele de vîrstă constituie desigur un izvor de explicație, dar latura biologică și cea socială se împletesc în mod strîns, fără a se putea despărți total una de cealaltă.

În analiza acestor raporturi nu urmărim noțiuni de generație. Menționăm doar că la nivelul macrosocial deosebim mai multe generații succesive, aparținînd unor grupe de vîrste distincte (copii, tineri, maturi, bătrîni). Privit la scara microsocioală, în sînul familiei, alături de relația dintre sexe, raportul dintre generații (părinți — copii) constituie o parte considerabilă a legăturilor familiale. Distingem deci două nivele în relațiile dintre generații, unul macro- și altul microstructural. În cele ce urmează nu abordăm nivelul macrosocial, ci folosim termenul în sens restrîns, analizînd acele legături care se stabilesc între părinți și copii, încercînd astfel să dezvăluim unele laturi ale dinamismului intern al structurii sociale. Această relație va prezenta probabil deosebiri de la o clasă la alta, fiecare avîndu-și specificul său. În ce măsură se realizează reproducerea unei clase? În ce proporții își părăsesc clasa, ocupația tatălui, noile generații? Sînt întrebări care caută răspuns în condițiile noii societăți care se afirmă și în ceea ce privește problema generațiilor, prin noi relații. Pentru a putea da răspuns la aceste întrebări, încercăm să analizăm rezultatele unor cercetări concrete, mîrginindu-ne pentru moment la studiul legăturilor intergeneraționale ale populației din mediul rural.

Datorită transformărilor economice intervenite în țara noastră, țărănimea — clasa specifică mediului rural — scade numeric, fapt care se concretizează într-o mobilitate socială intergenerațională de mari proporții. Se ridică astfel o serie de probleme ca: destinația acestei populații,

căile de infiltrare în celelalte clase, pături, amploarea mutațiilor de la generația părinților la generația copiilor etc. Fiind vorba de țărâtime, toate aceste aspecte trebuie corelate, după părerea noastră, cu problema migrației teritoriale de la sat la oraș, migrație legată și implicată de cea profesională.

Datele care vor fi prezentate au fost culese în anul 1971, cu ocazia unei cercetări efectuate de Laboratorul de sociologie al Universității „Babeș-Bolyai“ din Cluj, în câteva centre de comune din județul Cluj, avînd drept obiectiv cercetarea aplicării acordului global în agricultură și a migrației populației satești. Cu această ocazie am efectuat un recensămînt al populației în comunele amintite, înregistrînd o serie de date și cu privire la relațiile dintre generații.

Vom efectua analiza rezultatelor, comparînd două categorii de sate: prima cuprinde sate tradiționale, în care ponderea cea mai mare o deține populația țărănească (peste 60% a populației în satele Șutu și Țaga), iar în a doua categorie satul Bonțida, avînd un grad mai înalt de urbanitate (populația țărănească deține 41,20% din populația totală).

Pe parcursul prelucrării datelor am comparat ocupația părinților (generația născută între anii 1900—1930) cu cea a tuturor copiilor aflați în cîmpul muncii (generația născută între anii 1935—1955). Comparația s-a extins și asupra școlarității celor două generații, înregistrîndu-se date și cu privire la amploarea migrației generației tinere de la sat la oraș.

Ne vom opri mai întîi la datele privind școlaritatea celor două generații, pe baza datelor culese din satele Șutu, Țaga și Bonțida (tabel 1). Comparînd cele două generații după școala absolvită, observăm că la generația părinților ponderea cea mai mare o deține școlaritatea de patru clase, la generația copiilor domină șapte clase (satele Șutu și Țaga) și chiar învățămîntul profesional (Bonțida). La generația părinților lipsește complet învățămîntul mediu și superior (fiind vorba de o populație în majoritatea ei țărănească), dar apare la generația urmașilor.

Analiza mobilității sociale dintre generații, prin aspectul ei ocupațional exprimă cel mai bine mutațiile care au loc în structura socială. În tabelul 2 redăm principalele ocupații întîlnite la cele două generații, notînd și câteva observații privitoare la schimbările intervenite pe planul ocupațiilor de la părinți la copii. O primă constatare ce se desprinde este aceea că în generația părinților, în cazul tuturor acestor sate, domină ocupația de agricultor. Prin scăderea ponderii acestei ocupații în satele Țaga și Bonțida se mărește proporția ocupației de muncitor agricol, datorită unor noi posibilități de muncă (crescătorie de pești, de porcine). În comparația celor două generații atrage atenția procentul mai mare al muncitorilor agricoli în generația bătrînă. Moștenirea ocupației de agricultor este cea mai accentuată într-un sat mai puțin dezvoltat (Șutu), unde un sfert din totalul copiilor activi devin și ei agricultori. Procentul ocupației de agricultor, în generația fiilor, este cel mai scăzut într-un sat mai urbanizat (16% la Bonțida), unde se observă totodată ponderea mare (45,6%) a ocupației de muncitor (necalificat și calificat) cu locul de muncă la afara satului. Se pare deci că moștenirea ocupației de agri-

Tabel 1

Satul	Școlăritatea	Alfa- betizați	1-4 7, 8		8+ Școa- la prof.	Liceu	Învăț. superior	Total
			c l a s e					
ȘUȚU	Capului de familie	9 13,6%	44 66,6%	12 18,1%	1 1,7%	— —	— —	66 100%
	Copiilor	2 1,6%	29 21,1%	47 34,3%	33 24,1%	17 12,4%	9 6,5%	137 100%
ȚAGA	Capului de familie	15 12,8%	73 62,4%	27 23,1%	2 1,7%	— —	— —	117 100%
	Copiilor	2 1,3%	55 28,3%	62 31,9%	53 27,3%	16 8,2%	6 3,0%	194 100%
BONȚIDA	Capului de familie	26 7,7%	167 49,5%	126 37,6%	17 5,0%	— —	1 0,2%	337 100%
	Copiilor	7 1,2%	102 17,5%	181 31,1%	203 34,9%	71 12,2%	17 3,1%	581 100%

Tabel

Satul	Ocupația*	1	2	3	4	5	6	0	Total
ȘUȚU	Capului de familie	49 74,2%	1 1,5%	14 21,2%	1 1,5%	1 1,5%	— —	— —	66 100%
	Copiilor	33 25,0%	8 5,0%	21 15,3%	24 17,5%	29 21,2%	5 3,6%	17 12,4%	137 100%
ȚAGA	Capului de familie	67 57,3%	28 23,9%	8 6,8%	1 1,0%	8 6,8%	— —	5 4,2%	117 100%
	Copiilor	47 24,2%	26 13,4%	19 9,8%	56 28,9%	22 11,3%	6 3,1%	18 9,3%	194 100%
BONȚIDA	Capului de familie	174 51,6%	85 25,2%	35 10,4%	17 5,0%	10 3,0%	1 0,3%	15 4,5%	337 100%
	Copiilor	93 16,0%	67 11,5%	89 15,1%	177 30,5%	88 15,0%	18 3,1%	49 8,8%	581 100%

* 1 = agricultor

2 = muncitor în mediul rural (mecanizator, mecanic agricol, meseriaș)

3 = muncitor necalificat în afara satului

4 = muncitor calificat în afara satului

5 = cadru mediu (funcționar, tehnician, asistent medical)

6 = intelectual

0 = casnică (pensionară după soț).

cultor descrește cu urbanizarea. Tot aici notăm procentul relativ constant al intelectualilor în generația copiilor, nefiind deosebiri semnificative între satele în cauză.

Cu ocazia recensământului aplicat în satele amintite s-au înregistrat și deplasările din mediul rural efectuate de către membrii de familie. S-a conturat astfel un tablou al migrației populației sătești (tabelul 3). Părăsirea definitivă a satului s-a semnalat numai în generația tină, cei bătrâni fiind mult mai legați de locul natal, deplasările lor avind caracter sezonier și de scurtă durată. În generația copiilor părăsirea definitivă este cea mai accentuată în satul Șutu, unde posibilitățile de muncă în afara agriculturii sînt cele mai reduse. Deplasările definitive scad simțitor în celelalte două sate, unde există posibilități de angajare. În aceste sate migrația se manifestă mai mult în navetismul zilnic (Bonțida) spre centrele urbane (Cluj, Gherla). Peste 90% dintre navetiști sînt muncitori.

Tabel 3

Satul \ Caracteristica migratorie a copiilor	Non-migrant	Fost migrant	Navetist	Plecat temporar	Plecat pentru studii	Plecat definitiv	Total
ȘUTU	33 24,1%	6 4,5%	13 9,5%	8 5,8%	5 3,6%	72 52,5%	137 100%
ȚAGA	74 38,1%	5 2,7%	13 6,7%	32 16,4%	11 5,7%	59 30,4%	194 100
BONȚIDA	195 33,4%	6 1,0%	175 30,1%	16 2,8%	87 15,0%	102 17,6%	581 100%

Deplasările temporare efectuate de generația tină poartă posibilitatea părăsirii definitive a satului, majoritatea lor găsind loc de muncă în mediul urban. Aceste deplasări constituie o stare intermediară spre o părăsire definitivă a satului. De asemenea cei plecați pentru studii își părăsesc satul, în mod definitiv, după terminarea studiilor, unii fiind repartizați în altă parte.

Se constată deci mari transformări structurale în mediul rural, manifestate prin mobilitatea generației tinere spre alte ocupații decît agricultura, majoritatea orientîndu-se spre industrie, devenind astfel muncitori. Este mult mai scăzută atracția ocupațiilor intelectuale. Moștenirea ocupației de agricultor este în descreștere prin urbanizarea acestor sate. Fenomenul migrațional de părăsire definitivă a satului însoțește mutațiile structurale care au loc în mediul rural; el scade ca amploare în unele zone mai urbanizate (manifestîndu-se mai mult în navetism) și este în creștere în zone tradițional agricole.

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ СОЦИАЛЬНОЙ МОБИЛЬНОСТИ ПОКОЛЕНИЙ В СЕЛЬСКОЙ СРЕДЕ

(Резюме)

Статья содержит анализ различий, имеющих, с точки зрения занятия, между двумя поколениями жителей трех сел уезда Клуж: Шуту, Цага и Бонцида; первые два считаются традиционными селами, а последнее считается селом с более высокой степенью урбанизации.

Отмечается сильная тенденция к мобильности у молодого поколения, направляющегося преимущественно к профессии рабочего. В тесной связи с этой профессиональной мобильностью находится и территориальная мобильность, у которой также наблюдаются большие различия между двумя поколениями.

SOME ASPECTS OF THE SOCIAL INTERGENERATIONAL MOBILITY IN THE COUNTRYSIDE

(Summary)

The work involves an analysis of the differences existing from the point of view of the occupation between two generations of inhabitants of three villages in the Cluj district: Șutu, Țaga, and Bonțida, the first two being considered as villages with tradition, and the last as having a higher urban level.

A strong mobility tendency of the young generation turning mainly toward the worker job is ascertained.

In close connection with this professional mobility is the territorial one — in which the differences between the two generations are deep, too.

SOCIOLOGIA EDUCAȚIEI ȘI ARTEI

ȘCOALA ȘI CERCETAREA SOCIOMETRICĂ

LIGIA IRIMIE

La unul dintre liceele clujene, s-a efectuat o cercetare interdisciplinară care urmărea contribuția școlii și a familiei la integrarea socială a elevilor.

Știind că în procesul integrării sociale își spun cuvântul și raporturile interindividuale, spontane și informale (neoficiale), am considerat oportună și aplicarea unui test sociometric. Scopul acestuia era să dezvăluie manifestarea concretă a rețelei de legături preferențiale (de simpatie, antipatie, indiferență), motivația pe care se întemeiază acestea, precum și rolul activ pe care-l exercită ele asupra muncii și conduitei elevilor.

Am aplicat chestionarul la 5 ani de studii (V—VIII) și, ca să nu complicăm cercetarea, ne-am limitat doar la raporturile sociometrice din interiorul claselor, socotind clasa ca mediu fundamental și constant pentru desfășurarea sistematică a procesului educativ.

Grupate tematic, întrebările chestionarului au vizat următoarele aspecte:

1. Cunoașterea de către elevi a criteriilor, de principiu, care le asigură succesul față de clasă și profesori.
2. Măsura în care cunoaște fiecare elev matricea sociometrică a clasei.
3. Ce știu elevii despre propriul lor succes, în clasă și față de profesori.
4. Opiniile școlărilor despre unitatea clasei (grad de realizare, susținători, eficacitate, aport propriu).
5. Cum percep elevii opinia părinților și a dirigintelui despre succesul lor în clasă.

Aplicarea testului și structura lui tematică au avut la bază câteva considerații (sistematic explicate de Achim Mișu în *Sociometria** sa) care nu trebuie să scape, mai ales, din atenția celor ce răspund direct de optimizarea și desfășurarea procesului instructiv-educativ.

Înainte de toate am ținut cont de spațiul extins pe care-l ocupă aceste raporturi, de omniprezența lor în viața elevilor. Relațiile de simpatie-antipatie, de atracție-respingere sînt prezente pretutindeni, alături de alte tipuri de raporturi sociale care se stabilesc între elevii unei școli. Așa se explică numărul mare de întrebări (24) din chestionarul nostru și numărul considerabil de planuri din viața școlară, în care am urmărit prezența și manifestarea legăturilor preferențiale (cunoaștere-autocunoaștere, activitate profesională, organizarea și conducerea clasei, prietenii etc.).

Avînd o bogată încărcătură afectivă, raporturile sociometrice alimentează și imprimă o anumită calitate și un anumit colorit atmosferei din clasă. Ele își pun pecetea pe conduita și randamentul muncii elevilor. De aceea, unui diriginte responsabil și competent în munca lui cu clasa, nu-i poate fi indiferent climatul clasei, nu-i poate fi indiferent faptul că în aceasta domnește încrederea, înțelegerea, armonia și unitatea sau domină neîncrederea, tensiunea, certurile și sciziunea.

Tocmai din acest motiv considerăm că, mai ales diriginții ar fi bine să cunoască, prin mijloace științifice, acțiunea acestor relații, motivele și consecințele lor și, în cunoștință de cauză, să le dirijeze cursul, discret, cu tact, dar competent și ritmic. Tactul se impune mai ales din motivul că relațiile sociometrice se manifestă spontan și informal (neoficial), pentru că sînt relații mai mult legate de o motivație interioară și de subiectivitatea omului și pentru că ele au o bogată încărcătură afectivă, sentimentală.

Fiind neoficiale și spontane devin uneori mai puternice și mai constante, mai convingătoare decît legăturile formale, instituționalizate și reușesc deci să aibă un rol activ însemnat. Ele devin astfel canale de influențare a opiniei și conduitei elevilor, avînd o valoare nebanuită. Aceasta cu atît mai mult, cu cît trăirile și raporturile afective au o pondere mult mai mare în viața tinerilor și în structura personalității acestora, decît la oameni de alte vârste.

Viața afectivă a elevilor poate fi un mijloc valoros de influențare, dar, din păcate, este puțin și accidental valorificat de școală și nu totdeauna cu suficient tact.

Am amintit că, în ciuda manifestării lor spontane și neoficiale, raporturile de simpatie și antipatie dintre elevi sînt legate de celelalte tipuri de relații sociale, avînd și ele un rol activ, pozitiv sau negativ, în diversele conexiuni în care se înscriu. Din acest motiv, raporturile interpersonale preferențiale pot fi subordonate unor scopuri și unor relații cu rol determinant în viața școlară a tinerilor. Raporturile sociometrice trebuie să fie convergente cu țelurile și acțiunile școlii. În această subordonare, moti-

* Achim Mișu, *Sociometria*, Eseu critic, Ed. politică, București, 1967.

vația actelor spontane poate juca un rol important și de aceea ea poate și trebuie cultivată sistematic printr-o atentă activitate educativă.

În cazul cercetării noastre fiecare întrebare din chestionar a insistat asupra motivelor pe care își întemeiază elevii raporturile preferențiale. Am socotit că motivarea acestora îl apropie pe sociolog sau pe educator, mai mult, de zona de interferență dintre spontan și conștient, întâmplător și necesar, afectiv și rațional, individual și social. Cercetarea motivației sociologice ne orientează spre planul cauzelor și spre cel al efectelor sociale ce decurg din relațiile de alegere și respingere. Achim Mihu, explicând natura complexă a raportului preferențial, sublinia că înțelegerea sa științifică se realizează doar admitând că acest tip de relații au un conținut axiologic. Aria motivației actului preferențial depășește pe cea a sentimentului, a afectivității. Raportul preferențial este și un raport între valori și deci el se realizează și pe baza unui moment de cunoaștere. Aici, țesătura raporturilor sociometrice își spune cuvântul decisiv în stimularea socializării tinerilor. Prin acest conținut axiologic, prin motivația complexă de ordin social (cultural, politic, etic, profesional etc.), actul preferențial poate influența pozitiv sau negativ, accelerând sau încetinind adaptarea socială a elevului. Și acest mobil social, al simpatiei sau antipatiei, poate fi educat sistematic de școală, prin sugerarea unor criterii care trebuie să orienteze elevii în raporturile lor spontane. Din păcate, practica școlară, diriginții și instructorii organizațiilor de pionieri, chiar și publicistica noastră de specialitate sînt încă departe de a se preocupa de problematica complexă a motivației și de rolul ei în legarea planului formal, oficial, al vieții elevilor, de planul spontan, neoficial. Această stare de lucruri se răsfrînge negativ asupra orientării tinerilor în manifestarea simpatiiilor și antipatiilor. Le lipsesc adesea criteriile valoroase, temeinice care să le ofere discernămînt în relațiile preferențiale, lipsă care își pune pecetea, de multe ori, pe seriozitatea, temeinicia, durata, eficiența socială și personală a relațiilor în care se angajează tinerii. Chiar și cea mai superficială cercetare a răspunsurilor, date de elevi la întrebările din chestionarul nostru, susțin aceste afirmații. Vom încerca să exemplificăm cele spuse. Indiferent de clasa, din care fac parte, elevii răspund cu mai multă plăcere și în număr mult mai mare la diferitele întrebări prin: „da“, „nu“, „nu știu“ sau prin nominalizări, decît la întrebarea „de ce?“, pusă cu scopul de a-și justifica opțiunile, adică de a ne comunica motivația preferințelor.

Cantitatea răspunsurilor motivate nu este totdeauna proporțională cu vîrsta clasei sau cu lipsa dificultăților în întrebare. Se pot da suficiente exemple concrete, chiar date cifrice, din care se poate trage concluzia că, uneori clase mai mici (de exemplu clasa a VI-a), dar cu program educativ foarte atent îndrumat și controlat de diriginte, răspund onorabil la toate pretențiile noastre de motivare, în timp ce clase mari (de exemplu clasa a VIII-a) neglijează motivarea sociometrică, sau răspund cu „nu știu“, la probleme foarte serioase pentru viața lor de elevi. (De exemplu: cei mai mulți nu știu să răspundă la întrebarea care vizează criteriile după care îi simpatizează clasa și profesorii.)

Tinerii cunosc foarte puțin și prea vag concepția profesorilor și uneori chiar a propriilor părinți despre motivația care trebuie să stea la baza raporturilor interindividuale spontane, de simpatie și antipatie. Până la o limită faptul este firesc și explicabil. El ar putea fi înțeles printr-o anumită distanță reală dintre ei și dascălii lor, prin faptul că sugestiile, pentru aprecierea oamenilor, date în procesul instructiv-educativ, sînt deseori doar implicate și nu explicite. Dar, necunoașterea de către grupe mari de elevi a unor sisteme de criterii fundamentale pe care le utilizează profesorii lor în aprecierile oamenilor, în general, și a elevilor, în special, lasă o umbră nefavorabilă asupra preocupării școlii în acest sens. Statistic, chestionarele arată că la majoritatea claselor motivația preferințelor este calitativ săracă chiar dacă varietatea calitativă a relațiilor este mare. Motivațiile sînt lipsite de nuanțări, nediversificate pentru diferite situații, roluri, persoane. Uneori, la probleme foarte deosebite calitativ, se repetă nejustificat aceeași motivare, sau în alte cazuri, motivația este confuză și nu reușește să vizeze elementele cele mai importante pentru integrarea socială a elevilor. Încercînd o diversificare, și chiar o ierarhizare a motivării alegerilor și respingerilor, observăm că ponderea cea mai mare o au motivările foarte generale, de ordin profesional (bun la carte, disciplinat, colegial), urmînd cele cu caracter etic (sincer, cinstit, etc.), și foarte rar motivații de ordin politic, estetic, organizatoric, vecinătate etc. Sărăcia evantaiului motivațional poate fi întilnită la clasele cu situație profesională și disciplinară mai slabă.

Exemplele date ar putea sugera gîndul că ne situăm pe o poziție negativistă. Suita exemplelor negative nu are menirea să ignoreze posibilitățile și realitatea acțiunii sănătoase a matricei sociometrice. Cercetarea noastră a înregistrat și o serie de date pozitive în acest sens. Așa, spontană cum este, rețeaua legăturilor afective dintre elevii școlii cercetate are un conținut, o direcție, finalitate, sănătoase și utile în efortul de integrare socială a elevilor. Matricea sociometrică a celor mai multe clase își aduce contribuția ei pozitivă la îndeplinirea sarcinilor sociale ale clasei, impuse prin procesul instructiv-educativ. Farmecul și utilitatea acestor raporturi se pot percepe ușor dacă înaintăm în analiza lor mai mult. Cum arată, de pildă, statusul sociometric al unui șef de clasă, dorit și îndrăgit de elevi și profesori, cum arată rețeaua acestor legături cînd e vorba de gruparea spontană a elevilor pentru a se ajuta reciproc la învățătură, cum arată matricea sociometrică a claselor cînd este vorba de nevoia de a-și împărtăși elevii secrete mai importante, sînt numai cîteva curiozități pe care dacă avem tăria să ni le satisfacem, prelucrînd datele, ne pot oferi imagini pozitive despre sănătatea vieții afective, spontane și informale, din această școală. Dar, ceea ce rămîne cert și alarmant la ora actuală, este faptul că acest plan important și plin de frumusețe, din viața elevilor, nu este cunoscut suficient și îndrumat constant și după reguli științifice, deci nu i se pot valorifica îndeajuns posibilitățile.

Pledoaria pentru extinderea și adîncirea investigațiilor sociometrice în școli, și pentru supravegherea desfășurării raporturilor preferențiale între elevi, nu ascunde iluzia că sociometria ar epuiza problematica vieții

elevilor. Raporturile sociometrice sînt doar un moment, o fațetă a acestei vieți foarte bogate în manifestări. Dar, ca moment real, de viață, cu influență reală asupra celorlalte momente, trebuie cercetat obiectiv și trebuie dirijat de educatori, în cunoștință de cauză, în conformitate cu niște cerințe majore, esențiale, ale integrării tinerilor în viață și în conformitate cu ceea ce este și trebuie să rămînă personalitatea fiecărui elev.

ШКОЛА И СОЦИОМЕТРИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ

(Резюме)

Настоящая статья популяризирует попытку изучения вклада преференциальных отношений в процессе социальной интеграции учащихся одного клужского лицея.

Автор излагает некоторые замечания, сделанные в результате применения социометрического теста ориентировочного характера, останавливаясь главным образом на социологической мотивации и на необходимости ее изучения лицами, управляющими воспитательно-образовательным процессом в школе.

THE SCHOOL AND THE SOCIOMETRIC RESEARCH

(Summary)

The present paper makes popular an attempt to study the contribution of the preferential relationships in the social integration process of the secondary school pupils in Cluj.

Some primary observations resulted from the application of a sociometric test with guiding character are exhibited, the author insisting especially on the sociological motivation and on the necessity of being studied by those who lead the instruction-education process in school.

INFLUENȚA FACTORILOR MEDIU DE PROVENIENȚĂ, ORIGINE
SOCIALĂ ȘI PREGĂTIRE ȘCOLARĂ ASUPRA REUȘITEI
LA ADMITEREA ÎN ÎNVĂȚĂMÎNTUL SUPERIOR

TRAIAN ROTARIU

Rezultatele cuprinse în acest articol aparțin unei cercetări efectuate de Laboratorul de sociologie al Universității „Babeș-Bolyai“ asupra tuturor candidaților care s-au prezentat la examenul de admitere în învățămîntul superior clujean în sesiunea din iulie 1969. Două cercetări analoge au fost efectuate și în anii următori — 1970 și 1971 — iar datele culese au confirmat toate constatările expuse mai jos.

Deși reușita unui candidat la examenul de admitere în învățămîntul superior depinde, în cea mai mare măsură, de pregătirea și inclinațiile sale pentru obiectele de învățămînt *din care este examinat*, precum și de circumstanțe subiective și întîmplătoare care cu greu ar putea fi analizate, credem că nu este lipsită de interes încercarea de a determina influența unor factori sociali care au putut fi puși în evidență în cercetarea noastră. Studiul influenței diferiților factori sociali asupra succesului la examenul de admitere considerăm a fi unul din aspectele fundamentale care deosebesc o abordare sociologică a fenomenului „examen“ de una docimologică.

Scopul rîndurilor ce urmează nu este de a întreprinde o analiză detaliată a fiecărui factor, ci, mai degrabă, de a stabili interdependențele dintre ei. Vom lua în considerare situația globală pe întreg centrul universitar, deși sîntem conștienți de deosebirile, uneori esențiale, între diverse facultăți sau chiar institute. Dar o privire generală credem că este indispensabilă, ea putînd fi apoi completată cu rezultate parțiale.

În titlu am sugerat că e vorba de reușita la examenul de admitere în facultăți. Trebuie însă precizat că ne referim la *reușita celor care s-au prezentat la concursul de admitere*. La prima vedere poate părea neesențială această precizare. Lucrurile nu stau deloc așa. Admiterea în facultate nu este un moment care se identifică cu examenul de admitere, ci un proces care începe cel mai tîrziu odată cu intrarea în liceu (liceul fiind o potecă de trecere obligatorie pentru a ajunge la porțile facultă-

tilor). Aşa că factorii care acţionează asupra reuşitei la facultate ar trebui studiaţi într-un cadru mult mai general.

Se poate vorbi, în primul rând, de un sistem al procesului de învăţămînt, sistem în cadrul căruia examenul de admitere în facultăţi reprezintă numai un element ale cărui aspecte şi funcţiuni nu pot fi elucidate în mod complet prin detaşarea sa de ansamblul celorlalte aspecte, prin examinarea sa separată. Apoi însuşi sistemul de învăţămînt reprezintă, la rîndul său, un element în sistemul social general în care trebuie integrat. Importanţa acestor aspecte nu poate fi îndeajuns subliniată. Pentru a o ilustra, să încercăm o exemplificare. Oricine vrea să studieze, să zicem, influenţa originii sociale asupra reuşitei la examenul de admitere în facultate îşi dă seama imediat că doar din analiza lotului de care se prezintă la acest examen nu rezultă o măsură adecvată a influenţei, pentru simplul motiv că însuşi *lotul respectiv este selectat* şi nu reflectă cu fidelitate structura mulţimii de tineri care, *potenţial*, ar putea fi candidaţi (absolvenţi de liceu), nemaivorbind de structura lotului de tineri care nici măcar potenţial nu pot fi candidaţi (tinerii de vîrsta corespunzătoare celor care termină liceul, dar fără a-l fi urmat).

Analizînd, după originea socială, lotul candidaţilor şi admişilor din cercetarea noastră (tabelul 1) observăm că diferenţele nu sînt prea mari, deşi apare un succes al fiilor de intelectuali în comparaţie cu celelalte categorii. Ceea ce frapează în primul rînd nu este diferenţa dintre cele două loturi, ci structura primului. Deşi nu avem date comparative, putem afirma fără teamă că ponderea fiilor de agricultori este (mult) sub valoarea pe care această categorie o are în ansamblul tinerilor de vîrstă similară celor care încearcă admiterea la facultate.

Tabel 1

Comparaţie, după categorii sociale, între structura lotului de candidaţi şi de admişi (în procente)

Categorii sociale	Agricultori	Muncitori	Intelectuali	Altele	Total
Structura lotului de candidaţi	20,3	46,4	12,7	20,6	100
Structura lotului de admişi	17,6	41,9	18,6	21,9	100

Tabel 2

Comparaţie, după mediu, între structura lotului de candidaţi, de admişi şi structura populaţiei ţării

Mediu de provenienţă	Urban	Rural	Total
Structura lotului de candidaţi	56,3	43,7	100
Structura lotului de admişi	61,6	38,4	100
Structura populaţiei ţării în 1969	36,6*	63,4	100

* fără comunele suburbane

O situație asemănătoare, și poate mai limpede datorită simplității sale, se întâlnește și la urmărirea candidaților și reușitelor în funcție de mediul de proveniență (tabelul 2).

Cele două tabele prezentate demonstrează suficient de convingător faptul că selecția prin intermediul examenului reprezintă numai un moment, și nu cel mai important, în procesul de ascensiune socială a tinerilor pe canalele sistemului de învățământ. Problema esențială, dar care depășește obiectul rîndurilor de față, rămîne detectarea și analiza celorlalte momente din procesul acesta de selecție. Ne permitem totuși o opinie.

Două ar mai fi punctele nodale ale procesului de selecție:

- a) trecerea de la școala generală la liceu și
- b) selectarea lotului de candidați dintre absolvenții de liceu.

Înclinăm să acordăm mai mare importanță primului dintre aceste momente. Avem la îndemînă doar o cercetare efectuată, pe un eșantion reprezentativ asupra liceenilor din județul Cluj, în anul școlar 1969/70. Dintre aceștia doar 16% erau fii de agricultori (după tată), 40% fii de muncitori și 44% proveniți din alte categorii sociale, în circumstanțe în care situația județului Cluj nu este una de excepție din țară. E un exemplu care ilustrează severitatea selecției în momentul a.

Finalmente, lanțul, cu toate verigile — mai mult sau mai puțin importante — în care este necesară, după părerea noastră, studierea influenței diverșilor factori asupra realizării unei calificări superioare, arată astfel:

1. Absolvirea școlii generale;
2. Prezentarea la examenul de admitere în liceu;
3. Selecția prin examenul de admitere în liceu;
4. Selecția pe parcursul și la terminarea liceului;
5. Prezentarea la examenul de admitere în facultate;
6. Selecția prin examenul de admitere în facultate;
7. Selecția pe parcursul și la terminarea facultății.

Din aceste verigi, a doua și a cincea prezintă un specific aparte, deoarece în cadrul lor selecția se realizează în mod voalat, pe baza unor factori sociali sau psihologici, fără a mai interveni momentul examenului (sau notarea). Asta nu înseamnă că în celelalte verigi factorii sociali nu se manifestă și nu trebuie studiați.

Așadar, analiza lotului celor care se prezintă la examenul de admitere nu poate duce la descoperirea influenței totale a factorilor urmăriti în procesul de ascensiune școlară a tinerilor, ci numai la una parțială, care se manifestă în momentul respectiv. Prin această prismă trebuie privite considerațiile de mai jos.

Avem deci un factor dependent, de explicat, pe care să-l numim *reușita la admitere*. Acestuia îi atașăm o variabilă statistică X_4 care poate lua două valori: 1, pentru cazul „admis” și 0, pentru „respins”. Factorii independenți sau explicativi vor fi următorii:

a) *Mediul de proveniență al candidatului*, căruia îi atașăm variabila X_1 cu următoarele valori:

- 3, pentru proveniența din orașele reședință de județ, numite urban 1;
 2, pentru proveniența din celelalte municipii, numite urban 2;
 1, pentru proveniența din restul orașelor, numite urban 3;
 0, pentru proveniența rurală.

b) *Originea socială*, căruia îi atașăm, în funcție de ocupația tatălui, variabila X_2 cu valorile:

- 3, pentru fiii de intelectuali;
 1, pentru fiii de funcționari, tehnicieni, personal din rețeaua de deservire;
 0, pentru fiii de agricultori și muncitori.

c) *Pregătirea generală liceală*, a cărei variabilă atașată X_3 ia valori după nivelul mediei dintre media la bacalaureat și media ultimei clase din liceu astfel:

- 2, pentru medii între 9 și 10;
 1, pentru medii între 8 și 8,99;
 0, pentru medii între 7 și 7,99;
 -1, pentru medii între 6 și 6,99;
 -2, pentru medii între 5 și 5,99.

Desigur, despre modul de scalare a factorilor s-ar putea discuta oricât de mult. Orice cuantificare implică un oarecare arbitrar. În cazul nostru, cele patru clase ale lui X_1 au fost dictate de însăși întocmirea chestionarului, iar intervalul constant, de o unitate, de proporțiile admitșilor după aceste categorii. Construcția variabilei X_2 a depins în întregime de succesul la admitere a candidașilor, atît în ceea ce privește clasele cît și intervalele. Pentru X_3 lucrurile au fost mai simple fiindcă am operat o simplă transpunere a unui set de valori — de fapt intervale — în altul, pentru facilitarea calculelor. Trebuie menșionat că diversele modalități de scalare, pe care le-am mai încercat, ne-au arătat că rezultatele la care am ajuns nu se modifică în ceea ce au ele esențial. Mai precizăm că utilizarea celor patru expresii ce denumesc variabilele alese, se va face exclusiv în sensul în care au fost definite, fără a avea pretenția de a acoperi întreaga lor semnificație dată în limbajul cotidian.

Cele trei variabile (X_1 , X_2 , X_3) luate în discuție, se corelează fiecare cu X_4 așa cum se vede în tabelele 3, 4 și 5.

Tabel 3

Corelația variabilelor X_1 și X_4

$X_4 \backslash X_1$	3	2	1	0
1	33,4	28,8	26,1	24,7
0	66,6	71,2	73,9	75,3
Total	100	100	100	100

Tabel 4

Corelația variabilelor X_2 și X_4

$X_2 \backslash X_4$	3	1	0
1	40,4	29,4	24,5
0	59,6	70,6	75,5
Total	100	100	100

Tabel 5

Corelația variabilelor X_3 și X_4

$X_4 \backslash X_3$	2	1	0	-1	-2
1	63,9	42,2	24,3	17,7	13,8
0	36,1	57,8	75,7	82,3	86,2
Total	100	100	100	100	100

În toate cazurile se constată o regularitate în distribuirea admișilor, respectiv respinșilor, după grupele variabilelor X_1 , X_2 , X_3 . Astfel, dintre candidații proveniți din orașele mari reușesc o treime la facultăți, pe cînd dintre cei proveniți din mediul rural numai un sfert. Dintre fiii de intelectuali reușesc 40,4% pe cînd dintre cei de muncitori și țărani numai 24,5%. Prin introducerea factorului X_3 — pregătirea școlară — am vrut să vedem, în condițiile în care examenul de admitere la facultate solicită pregătirea din una, două sau trei obiecte de învățămînt, cum se manifestă asupra succesului la admitere faptul de a fi elev „bun“ sau „slab“. Se cunosc din experiența de zi cu zi insuccese ale așa-zisilor „elevi buni“ și succese ale „elevilor mai slabi“. Tabelul 5 surprinde, în procente, acest fenomen. Luînd rubricile extreme — elevii cu medii între 9 și 10 și respectiv între 5 și 6 — găsim o diferență (63,9—13,8) de aproximativ 50% în favoarea primilor, sau, prin raportare, elevii foarte buni au de 4,6 ori mai multe șanse de a intra în facultate decît acei foarte slabi.

Testul χ^2 arată pentru fiecare tabel că diferențele sînt semnificative. Pe baza acestui fapt am considerat că este îndreptățită calcularea coeficienților de corelație. Ei sînt: $r_{14} = 0,089$; $r_{24} = 0,123$; $r_{34} = 0,314$ reflectînd intensitatea legăturii lui X_4 cu X_1 , și X_2 și X_3 .

După cum se știe, acești coeficienți arată o legătură globală a două variabile, care uneori se poate datora relației fiecăreia cu alta. Spre exemplu, ne putem întreba dacă între ocupația părinților (X_2) și reușită există în mod direct o relație de ordinul 0,123, sau ea se datorează variabilei X_3 . Mai explicit, oare nu cumva ocupația părinților (X_2) influențează numai nivelul de pregătire generală (X_3), care la rîndul său influențează rezultatul la admitere?

Pentru a evidenția sistemul de relații între variabilele noastre, utilizăm graful din fig. 1.

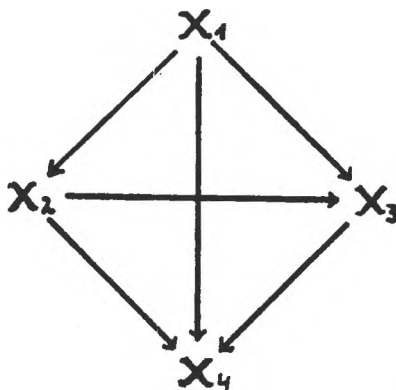

Fig. 1.

El ne arată că, de exemplu, influența lui X_1 asupra lui X_4 se poate manifesta direct (săgeata de la X_3 la X_4) sau mediat, „via” X_2 și (sau) X_3 . Interesante sînt tocmai aceste acțiuni directe. Ele pot fi depistate și măsurate cu ajutorul așa numitei analize de dependență, elaborată de R. Boudon în *L'Analyse mathématique des faits sociaux*¹. Coeficienții care ne dau intensitatea legăturilor directe (d_{14} , d_{24} , d_{34}) constituie soluția sistemului:

$$d_{14} + r_{12}d_{24} + r_{13}d_{34} = r_{14}$$

$$r_{12}d_{14} + d_{24} + r_{23}d_{34} = r_{24}$$

$$r_{13}d_{14} + r_{23}d_{24} + d_{34} = r_{34}$$

unde r_{ij} ($i \neq j$; $i, j = 1, 2, 3, 4$) sînt coeficienții de corelație între variabilele X_i și X_j . Trei dintre aceștia au fost menționați mai sus; ceilalți au următoarele valori:

$$r_{12} = 0,324; r_{13} = 0,067; r_{23} = 0,149$$

Rezolvînd sistemul obținem:

$$d_{14} = 0,048; d_{24} = 0,062; d_{34} = 0,302$$

Să medităm puțin asupra acestor coeficienți și asupra factorilor respectivi. Observăm că d_{14} , care reprezintă influența directă a mediului, este de două ori mai mic decît r_{14} care reprezintă corelația globală. Putem presupune, din analiza mărimii coeficienților de corelație ($r_{12}=0,324$) și

¹ Plon, Paris, 1967.

din experiența empirică, faptul că originea socială (X_2) este „responsabilă” de această diminuare.

O situație analogă avem și în ceea ce privește relația lui X_2 cu X_4 , coeficientul d_{24} fiind și el de două ori mai mic decât r_{24} . Lucrul se poate interpreta spunând că originea socială (X_2) mediază o influență a mediului, precum și că acțiunea ei se transmite prin pregătirea școlară (X_3). Singurul factor al cărui influență directă nu scade prea mult, în comparație cu corelația globală, este X_3 .

Faptul că d_{14} și d_{24} nu sînt nuli indică existența unei influențe a mediului și originii sociale nematerializată în ceea ce am numit pregătire școlară generală. Lucrul este cît se poate de plauzibil fiindcă e de presupus că fiii de intelectuali sau cei proveniți din orașe mari au — la același nivel de pregătire generală — mai multe posibilități de a-și spori șansele de reușită la facultate: orientarea profesională mai adecvată, condiții mai bune pentru pregătirea examenului de admitere etc.

Putem arăta și altfel, mai sugestiv, anumite interdependențe din model. Vom folosi pentru aceasta așa numitul procedeu al analizei multivariate, propus de L a z a r s f e l d, care constă în introducerea unei *variabile test* în corelația a două variabile.

Pentru început, în relația mediu (X_1) — reușită (X_4) să luăm pe X_2 (ocupația) ca variabilă test (tabelul 6). Datorită faptului că tabelul de corelație parțială ar conține prea multe compartimente, deci frecvențe prea mici pentru o analiză semnificativă, am transformat variabila mediu în una dihotomică prin unirea urbanului 1 cu 2 și a urbanului 3 cu ruralul.

Tabel 6

Corelația între X_1 , X_2 , X_4

Ocupația (X_2)	3		1		0	
	3 și 2	1 și 0	3 și 2	1 și 0	3 și 2	1 și 0
Mediul (X_1)	3 și 2	1 și 0	3 și 2	1 și 0	3 și 2	1 și 0
% de reușiți (X_4)	46,2	30,5	32,5	27,0	25,7	24,1

În tabelul 6 observăm că în fiecare categorie de ocupație există diferențe între procentele de reușită după mediu. Așa de pildă chiar în cadrul categoriei profesionale „intelectuali” ponderea admișilor este cu 16% mai mare la cei ce domiciliază în urban 1 și urban 2 decât la cei din urban 3 și rural. Dacă toată corelația mediu — reușită, s-ar datora ocupației, atunci n-ar mai apare aceste diferențe. Mai mult, putem semnală un fapt extrem de interesant. Cea mai importantă influență a mediului apare la categoria de ocupație 3, intelectuali (diferența — 15,7%); ea scade sensibil la categoria intermediară (5,5%) ajungînd aproape nesemnificativă (1,6%) la ultima: muncitori și agricultori. Cu alte cuvinte, *condițiile orașelor mari favorizează la admitere în facultăți în primul rînd*

pe fiii de intelectuali. Avem de a face deci cu o acțiune diferențială a mediului care s-ar putea manifesta și asupra altor fenomene ale vieții sociale.

Tot în scopul ilustrării influenței directe a mediului, dăm și tabelul 7, în care am luat ca variabilă — test, pregătirea școlară. (Pentru aceleași motive ca în cazul precedent, aici am reunit și ultimele două grupe la variabila X_3).

Tabel 7

Corelația între X_1 , X_3 și X_4

Pregătirea școlară (X_3)	2		1		0		-1 și -2	
Mediul (X_1)	3 și 2	1 și 0	3 și 2	1 și 0	3 și 2	1 și 0	3 și 2	1 și 0
% de reușiți (X_4)	74,8	54,9	48,8	37,9	25,9	22,8	18,1	15,6

Deci, chiar și pentru candidații cu același nivel de pregătire liceală, reușita depinde în bună măsură de mediul de proveniență. De exemplu, dintre elevii cu medii între 9 și 10 reușesc 74,8% dacă provin din urban 1 și 2 și numai 54,9% dacă provin din urban 3 și rural.

Și încă o constatare: influența mediului este mai accentuată asupra elevilor buni. Ilustrarea acestei influențe specifice a mediului pentru diferitele categorii de tineri, constituite după pregătirea școlară, se poate face urmărind diferențele de procente din tabelul 8. Astfel, dacă la elevii foarte buni diferența se ridică la 19,9%, la cei buni ea este de 10,9%, scăzând în continuare la 3,1% pentru cei mediocri și, în fine, la 2,5% pentru cei slabi și foarte slabi.

Așadar, am ajuns la concluzia că mediul exercită o acțiune diferențială asupra reușitei la facultate și după proveniența familială și după nivelul pregătirii școlare. Or, cum aceste ultime două variabile sînt pozitiv corelate ($r_{32} = 0,149$), s-ar putea ca numai una din cele două constatări să fie adevărată. Asupra acestui fapt nu ne putem pronunța fiindcă mijloacele de prelucrare a datelor nu ne-au permis o corelație simultană a celor patru variabile, care ar fi dus la elucidarea sa.

Referitor la cea de a doua variabilă (ocupația tatălui) ne întrebam mai sus, cu titlu de exemplu, dacă nu cumva influența sa asupra reușitei la admitere se realizează numai prin intermediul rezultatelor școlare. Analiza de dependență ne-a dat un coeficient $d_{24} = 0,062$, care infirmă o atare supoziție. Pentru a nu fi tentați să credem că aceasta este nesemnificativ, dăm și aici (tabelul 8) o corelație parțială între X_2 și X_4 cu X_3 variabilă test.

Este limpede că, indiferent de nivelul notelor școlare, întotdeauna se manifestă o influență pozitivă a ocupației. Este pentru oricine, credem, impresionantă regularitatea cu care descresc procentele de admiși în tabelul 8. Urmărind procentele de la „granițele” dintre două cate-

Tabel 8

Corelația între X_2 , X_3 și X_4

Pregătirea școlară (X_3)	2			1			0			-1 și -2		
	3	1	0	3	1	0	3	1	0	3	1	0
Ocupația (X_2)												
% de reușiți (X_4)	70,4	63,0	57,4	54,5	42,6	37,8	31,1	25,9	21,4	20,7	16,0	15,8

gorii de note observăm că ele sînt destul de apropiate, ceea ce duce la concluzia că fiii de muncitori și țărani se găsesc aproximativ în aceeași situație ca și fiii de intelectuali, *dar care au mediile cu o notă mai mică*. Și aici influența este mai accentuată în primele rubrici ale tabelului, adică pentru cei cu pregătire mai ridicată.

În concluzie, modelul nostru de interdependențe ne-a arătat că, deși influența directă a factorilor nu este de intensitate coeficientului de corelație (la X_1 și X_2 ea se reduce la jumătate), totuși o atare influență există și este semnificativă. Dintre cei trei factori explicativi luați în considerare cea mai puternică influență asupra reușitei la intrarea în facultate o manifestă pregătirea generală liceală.

Pentru a duce analiza pînă la capăt este necesar să privim și această variabilă (pregătirea școlară) ca dependentă de celelalte două (X_1 și X_2). Coeficienții $r_{13} = 0,067$ și $r_{23} = 0,149$ dau o oarecare indicație asupra acestei dependențe. Dar cum variabilele X_1 și X_2 sînt strîns corelate ($r_{12} = 0,324$) s-ar putea ca unul dintre coeficienți să-și datoreze mărirea acestei corelații. Într-adevăr rezolvînd sistemul:

$$d_{13} + r_{12}d_{23} = r_{13}$$

$$r_{12}d_{13} + d_{23} = r_{23}$$

găsim

$$d_{13} = 0,021; \quad d_{23} = 0,142$$

ceea ce înseamnă că *influența mediului asupra pregătirii este aproape neglijabilă, în schimb cea a ocupației părinților se menține cu pondere ridicată*.

Calcululele noastre ne-au demonstrat, deci, că la momentul examenului de admitere anumiți factori sociali sau școlari își pun pecetea asupra reușitei la intrarea în facultate, deși, așa cum spuneam la început, după părerea noastră, *acțiunea acestor factori este mai însemnată pe parcursul selecțiilor succesive care duc la constituirea lotului de candidați pentru învățămîntul superior decît în selectarea, din acest lot, a celor admiși*. Insistăm asupra acestui fapt, deoarece credem că el are implicații practice deosebit de însemnate. Într-adevăr, orice acțiune, care vizează ameliorarea sistemului de selecție schițat în lanțul prezentat la

Începutul materialului, e necesar să fie îndreptată cu preponderență spre etapele inferioare, acolo unde acțiunea factorilor este mai accentuată și nu numai, sau nu în primul rând, asupra examenului de admitere în facultate.

ВЛИЯНИЕ ФАКТОРОВ: СРЕДА ПРОИСХОЖДЕНИЯ, СОЦИАЛЬНОЕ
ПРОИСХОЖДЕНИЕ И ШКОЛЬНАЯ ПОДГОТОВКА НА УСПЕХ ПРИ ВСТУПЛЕНИИ
В ВУЗЫ

(Резюме)

Исходя из общего числа кандидатов, сдавших вступительные экзамены в клужские вузы, автор построил четыре статистических переменных:

- x_1 — среда происхождения
- x_2 — социальное происхождение
- x_3 — школьная подготовка
- x_4 — успех на вступительном экзамене.

Автор преследовал определение влияния первых трех факторов на последний фактор путем одновременного использования двух методов: анализа зависимости Р. Будона и мультивариантного анализа П. Лазарсфельда.

THE INFLUENCE OF THE FACTORS: SOURCE MEDIUM, SOCIAL ORIGIN,
AND SCHOOL TRAINING UPON THE SUCCESS AT THE ADMITTANCE EXAM
IN UNIVERSITIES

(Summary)

Starting from the overall number of candidates for the admittance exam in the university of Cluj, four statistical variables are set up:

- x_1 = ground medium
- x_2 = social origin
- x_3 = school training
- x_4 = success at the admittance exam.

The influence of the last upon the first three factors is aimed at by using simultaneously two devices: the R. Boudon dependence analysis, and the multivariate P. Lazarsfeld analysis.

DESPRE LOCUL VALORILOR ARTISTICE ÎN SISTEMUL VALORILOR SOCIALE

OVIDIU MAGHIARU

Operele de artă sînt rezultatul procesului de creație, proces ce definește statutul existențial al omului în ansamblul vieții sociale. Creația este, sub raportul importanței, modalitatea fundamentală de obiectivare a omului. Sigur, obiectivarea nu se rezumă la creație, cu atît mai puțin la creația artistică; ea mai cunoaște multe alte ipostaze care, însă, ne interesează mai puțin aici.

Opera de artă ca formă superioară de obiectivare umană apare în lucrările lui Hegel. La el, creația artistică apare ca o formă superioară a muncii, ca formă supremă a obiectivării umane. Hegel discută și despre frumusețe, în calitatea ei de atribut fundamental al operelor de artă, ca despre o valoare supremă pentru receptor în raport cu alte valori. „... trebuie să atribuim fenomenelor artei o realitate superioară și o existență mai adevărată decît realității obișnuite”¹.

Și Marx face aluzie la superioritatea muncii de creație artistică în manuscrisul postum intitulat „Salariul”: „La fel s-au transformat în obiecte de comerț și și-au pierdut astfel aureola de mai înainte toate așa-numitele munci superioare: munca intelectuală, artistică etc.”². Dar nu s-au studiat încă suficient concluziile pe care această afirmație le implică pentru cei ce studiază arta sau valorile în general. Afirmațiile lui Hegel și aluzia lui Marx enunțate anterior, acordînd calitatea de superioritate obiectivării umane prin artă suscită numeroase întrebări care așteaptă încă un răspuns. Este evident că locul și rolul operelor de artă în societate constituie una dintre problemele majore care interesează estetica științifică și pe axiologi și culturologi. Dintre întrebările pe care teza lui Hegel și Marx le implică vom formula cîteva, după care propunem și cîteva răspunsuri. Răspunsurile sînt menite, nu să rezolve definitiv această problemă complexă ci mai mult să inițieze niște căutări și meditații.

¹ G. W. F. Hegel, *Prelegeri de estetică*, vol. I, Ed. Academiei R.S.R., 1966, p. 15.

² Marx — Engels, *Despre artă*, Ed. politică, București, 1966, p. 196.

1. Dacă obiectivarea artistică, considerată în cele două ipostaze fundamentale prin care se manifestă, creația artistică și receptarea operelor de artă, este superioară în raport cu alte forme ale obiectivării, atunci opera de artă este o valoare superioară altor valori existente în societate?

2. În ce anume constă superioritatea obiectivării artistice?

3. Dacă operele de artă sînt superioare altor creații, atunci ocupă ele un loc superior altor creații în sistemul general al valorilor sociale?

4. Superioritatea valorilor artistice în ce raport se află cu importanța pe care o anumită societate o acordă în mod practic valorilor artistice?

I. Am văzut că concepția despre artă a lui Hegel implică situarea pe un plan superior a procesului de obiectivare prin creația artistică în comparație cu alte domenii în care se realizează obiectivarea umană. Este firesc ca și produsul procesului de obiectivare artistică — opera de artă — să fie considerată o valoare superioară în comparație cu alte produse neartistice ale procesului de obiectivare. Hegel se exprimă și în această privință relativ limpede: „Opera de artă trebuie să ne releveze interesele superioare ale spiritului și voinței, ceea ce în sine însuși este omenesc și puternic, adevăratele adîncimi ale sufletului...”³.

Ideea că opera de artă (respectiv frumosul ca esență a operelor de artă) este o valoare supremă o găsim și la adepții teoriei artei pentru artă din secolul trecut. Originea acestei teorii se află în scrierile cu caracter de teoria artei ale lui Schiller. Din moment ce operele de artă sînt considerate valori supreme este firesc să ne imaginăm că ele ocupă locul suprem într-o eventuală scară a valorilor spirituale în societate.

Aceleași concluzii decurg și din teoriile care preconizează autonomismul artei în condițiile contemporane. Aceste teorii pleacă de la premisa falsă că opera de artă este rezultatul unui act pur de creație; el nu are ca temei și impuls fapte sau lucruri străine actului însuși. Astfel, opera de artă apare ca o entitate pur artistică fără imixtiuni din partea unor factori naturali sau sociali. Dacă puritatea artisticului este adevărata condiție a artei, este normal ca ea să se situeze la un nivel superior altor creații care nu pot îndeplini această condiție. Creațiile neartistice sînt mijloace pentru îndeplinirea unor scopuri, pe cînd operele de artă sînt propriile lor scopuri.

Principala slăbiciune a teoriilor artei pentru artă sau autonomismului artei, teorii înrudite uneori pînă la identitate, nu constă în afirmarea superiorității operelor de artă în raport cu alte creații, ci în faptul că izolează arta în general de condițiile sociale care determină dinamismul artei în istorie. În acest fel superioritatea operelor de artă este afirmată independent de condițiile concrete ale dezvoltării societății, condiții fără de care locul artei în viața socială nu poate fi stabilit. Vom încerca să arătăm mai departe că superioritatea valorii artistice nu înseamnă și situarea ei în vîrfurile piramidei valorilor oriunde și oricînd.

³ G. W. F. Hegel, *op. cit.*, p. 283—284.

II. Pornind de la mențiunile lui Hegel și Marx despre superioritatea obiectivării prin artă, vom menționa că teoreticienii marxști de azi s-au ocupat foarte puțin cu studierea motivelor pentru care creația artistică și receptarea artei pot fi apreciate ca forme superioare ale obiectivării, ca și cu consecințele teoretice ce pot decurge din această apreciere. Desigur, o astfel de încercare nu este lipsită de riscuri. Însă riscurile pe care le comportă (după cum afirmă unii, orice teză este discutabilă în domeniul esteticii), nu justifică abținerea de la o încercare de sistematizare cu menirea de a completa cunoștințele noastre despre calitățile cele mai generale ale operelor de artă.

După unele opinii, superioritatea operelor de artă rezultă din compararea creației artistice cu oricare alt domeniu al creației. Comparația ar duce la constatarea că obiectivarea prin creația artistică este o modalitate superioară de obiectivare pentru că creatorului îi sînt necesare calități care se întrunesc relativ rar. Se consideră că pentru a fi creator în alte domenii ale activității umane sînt necesare calități mai puțin complexe. Sigur, dacă am rămîne numai la constatarea de mai sus, situarea la un nivel superior a creației artistice în ansamblul activității de creație apare insuficient întemeiată. Se discută azi, și nu fără temei, despre faptul că și unui creator în domeniul științei sau al tehnicii îi sînt necesare calități care, prin complexitatea lor, nu sînt cu nimic inferioare celor proprii unui artist creator. Deci, din punctul de vedere al calităților psihice necesare situării pe cele mai înalte culmi ale creativității, în artă și în alte domenii, deosebiri sînt foarte greu de investigat. La aceasta se mai poate adăuga și observația că numărul celor considerați mari descoperitori în știință sau mari inventatori în tehnică nu este mai mare decît al marilor făuritori de opere de artă. Sub acest aspect creativitatea în artă este dificil a o situa la un nivel superior creativității în alte domenii de activitate.

Obiectivarea prin creația artistică ar putea fi considerată superioară față de obiectivarea realizată în alte domenii, printre altele, pentru următoarele motive:

a) Obiectivarea în procesul creației artistice este pleneră, completă, angajează mai intens toate sectoarele subiectivității creatorului decît în oricare alt sector în care se realizează obiectivarea umană. Calitățile pe care artistul le întrupează în opera sa sînt mai armonioase și mai echilibrate, au un conținut mai bogat și multilateral decît în oricare alt obiect în care se materializează anumite nevoi omenești. Obiectivarea în procesul de făurire a valorilor tehnice, de exemplu, se realizează în limite relativ stricte, limite impuse de caracterul strict al necesităților pe care le satisface și de inevitabila adecvare strictă a structurii obiectului la funcționalitatea pe care urmează să o îndeplinească. De aceea, căile pe care un obiect utilitar poate fi realizat sînt puține și angajează calitățile creatorului într-o direcție cu delimitări foarte precise. Obiectivarea artistică are limite incomparabil mai largi; posibilitățile de realizare a finalității artistice sînt mult mai variate și angajează mai complet

calitățile creatorului. Nu este lipsit de importanță să menționăm că artisticul se poate manifesta într-o varietate de ipostaze practice infinite.

b) Produsul (opera de artă) se distinge printr-o polisemie ce lipsește altor creații și, de aceea, conținutul operei este mai bogat decât al oricărei alte producții omenești. S-a subliniat mereu, în estetica de orientare marxistă, că valoarea și aprecierea artistică este o valoare și o apreciere mai generală decât oricare alta. Această teză ni se pare justă, dar trebuie completată prin sublinierea că valoarea artistică și aprecierea ei nu sînt mai generale în sensul similitudinii lor cu conceptele filozofice. Conceptele filozofice sînt de maximă generalitate și, sub acest raport, se apropie de specificul operelor de artă. Dar se și deosebesc esențial prin faptul că semnificațiile conceptelor filozofice sînt în primul rînd de valoare gnoseologică. Un concept filozofic o dată înțeles și însușit, capătă un sens bine precizat și de aceea limitat, asemănător cu al altor noțiuni cu conținut informațional de ordin științific. Pe de altă parte, conținutul afectiv al conceptelor filozofice este incomparabil mai sărac decât al operelor de artă.

c) Vorbind în spirit hegelian, opera de artă este ceva superior altor lucruri și pentru faptul că în nici un alt produs omenesc nu se realizează într-o sinteză atît de profundă idealul cu sensibilul. Este adevărat că Hegel subliniază importanța acestei sinteze pentru a demonstra superioritatea operelor de artă în comparație cu obiectele naturii. Dar raționamentele hegeliene cu privire la superioritatea operelor de artă în raport cu produsele naturii pot fi extinse, după părerea noastră, și asupra altor creații omenești din sectoarele neartistice. În această privință Hegel menționează: „Interesul uman, valoarea spirituală pe care o are un eveniment, un caracter individual, o acțiune în desfășurarea și deznodămîntul ei, sînt concepute în opera de artă și sînt puse în evidență într-un chip mai pur și mai transparent decât este cu puțință aceasta în domeniul realității curente, neartistice“⁴.

Hegel subliniază în mai multe împrejurări că operele de artă sînt creații ale spiritului prin care spiritul se înstrăinează în direcția sensibilului (opera de artă) cu scopul ca în procesul receptării spiritul să se recunoască pe sine în „al său altceva“ revenind astfel la sine ca spirit.

O comparație între operele de artă și alte creații omenești neartistice — realizată în conformitate cu gîndirea lui Hegel — pune în evidență faptul că produsele omenești neartistice, deși sînt creații ale spiritului, prin îndeplinirea finalității lor, nu reprezintă o revenire a spiritului la sine ca spirit. Altfel spus, în producțiile neartistice, spiritul nu se recunoaște pe sine ca spirit, ci se realizează pe sine cu un scop nespiritual.

Avînd în vedere cele menționate mai sus, apreciem ca fiind pe deplin îndreptățită afirmația că „Estetica marxistă privește arta, care este tot atît de veche ca și omul, ca pe cel mai înalt titlu de noblețe spirituală a ființei omenești, ca pe o formă de activitate specific și pe deplin umană,

⁴ *Idem*, p. 18—19.

urmărind producerea unor valori unice, originale, inedite, ce ating culmile desăvârșirii...⁵.

III. Posibilitățile de ierarhizare a valorilor create în procesul muncii depind de multe criterii pe care viața socială le oferă și care, conștient sau spontan, societatea le și aplică în permanență. Este vorba de importanța rezultată din rolul pe care diferitele categorii mari de creații îl au în succesivele momente ale dezvoltării societății omenești. Nu ne stă în putință și nici în intenție un studiu mai profund al raportului dintre rolul și locul creațiilor artistice și al creațiilor din alte domenii în diferite epoci istorice, deși o atare întreprindere se integrează în sfera unor necesități de cunoaștere reale. Este o sarcină a istoricilor de artă dar și a esteticienilor — mai cu seamă azi când ideea dispariției artei în sensul dispariției funcției specifice a operelor de artă în societate și, deci, dispariția creației artistice ca sector specific al activității de creație, este destul de răspândită —, să studieze permanența artei ca expresie a permanenței necesităților artistice în viața societății. Ceea ce sintem îndreptățiți aici să menționăm este constatarea generală că operele de artă nu au fost în toate epocile istorice într-un raport constant cu celelalte creații. Marx a pus problema inegalității dezvoltării artei în comparație cu dezvoltarea generală a societății. „În ceea ce privește arta, spune Marx, se știe că anumite epoci de înflorire ale acesteia nu concordă cîtuși de puțin cu dezvoltarea generală a societății și deci nici cu dezvoltarea bazei materiale a acesteia din urmă, care constituie oarecum scheletul organizării ei. (...) Cu privire la anumite forme de artă, de pildă epopeea, se știe chiar că în forma lor clasică, care face epocă în istoria omenirii, ele nu pot fi create niciodată de îndată ce începe producția de artă propriu-zisă; că, așadar, în domeniul artei înseși, anumite forme importante ale acesteia nu sînt posibile decît pe o treaptă inferioară a dezvoltării artelor. Dacă acest lucru se întîmplă în sfera artei în privința raportului dintre diferitele ei genuri, este cu atît mai puțin cazul să ne mirăm că același fenomen are loc în raportul dintre întregul domeniu al artei și întreaga dezvoltare a societății⁶.”

În Grecia antică, de exemplu, rolul și importanța operelor de artă în viața socială era deosebit de mare în comparație cu alte epoci. Autorii romani care au vizitat Atena în perioada următoare cuceririi Greciei de către romani, au rămas profund impresionați de numărul excepțional de mare de opere de artă (sculpturi, picturi, opere arhitecturale) existente în acel oraș⁷. Locuitorii antici ai insulei Rodos (insulă unde a fost ridicat și celebrul colos considerat una dintre cele șapte minuni ale lumii antice) erau vestiți pentru dragostea lor pentru sculptură și pentru marele număr de statui de dimensiuni relativ mari pe care le-au ridicat. Putem

⁵ *Dicționar de estetică generală*, Ed. politică, București, 1972, p. 245.

⁶ Marx — Engels, *op. cit.*, p. 130—131.

⁷ Vezi, *Antichitatea despre artele plastice*, Antologie îngrijită de Alexandru Cizek, Ed. Meridiane, București, 1971.

conchide, plecînd de la exemplele menționate, că valorile artistice au ocupat în Grecia antică un loc superior în ierarhia valorilor sociale.

Raportul în care se aflau diferitele clase de valori în Grecia antică, în sensul locului superior ocupat de cele artistice, a fost determinat de niște cauze și condiții care au acționat în vremea de care vorbim și care au încetat să mai acționeze sau au acționat altfel în alte epoci. Printre cauzele și condițiile care au acționat în sensul exercitării unor funcții mai importante de către valorile artistice în comparație cu alte clase de valori în Grecia antică, credem că pot fi menționate următoarele:

— Desfășurarea vieții, în principal, în cetăți, fapt care favorizează concentrarea la maximum a eforturilor oamenilor. Totodată cetatea este cadrul în care se desfășura viața publică sub toate aspectele ei (viața politică, cultul, meșteșugurile etc.); dispersarea caracteristică epocii feudale într-un număr mare de sate, dispersează și forțele creatoare ale societății, capacitatea materială a acestor colectivități fiind fărâmițată și deci micșorată.

— Religia politeistă a grecilor antici a făcut necesară reprezentarea unui mare număr de zei prin sculpturi, picturi, temple, ritualuri, sărbători etc. Marx menționa în această privință: „... mitologia greacă a constituit nu numai arsenalul artei grecești, ci și terenul pe care a crescut aceasta din urmă... Arta greacă presupune mitologia greacă, adică natura și înseși formele sociale deja prelucrate de fantezia poporului într-o manieră inconștient artistică. Acesta este materialul ei”⁴⁸. Feudalismul timpuriu, prin instaurarea credinței monoteiste, sărăcește factorul care a alimentat imaginația creatoare a predecesorilor. În plus mai pot acționa și factori întâmplători. De exemplu, cearta în jurul icoanelor în Imperiul bizantin. Împărații iconoclaști, prin interdicția pictării, deținerii și închinării la icoane au împiedicat temporar dezvoltarea artei picturii; apoi spiritul intolerant al bisericii creștine a dus la distrugerea multor opere de artă antică considerate păgîne și deci piedici în calea răspîndirii creștinismului. Toate acestea au influențat în sens negativ locul operelor de artă în sistemul valorilor.

La vremea sa, Winckelmann, considerat întemeietor al istoriografiei moderne a artelor, era de părere că marea înflorire a artelor și locul superior pe care l-au ocupat operele de artă în sistemul valorilor sociale în societatea antică greacă au fost determinate de existența libertăților cetățenești, de dezvoltarea sistemului democratic al organizării statului. Sigur că această idee a jucat un rol progresist într-o epocă (secolul al XVIII-lea) în care, în Germania și în alte state europene, absolutismul feudal exclude libertățile democratice. În acest sens, teza lui Winckelmann are o valoare critică la adresa ordinii absolutiste din vremea sa. Nu putem fi, însă, de acord cu afirmația că arta înflorește numai acolo și atunci cînd există libertăți democratice. Ordinea politică democratică a unui popor într-o anumită epocă, prin ea însăși, poate fi o condiție a înfloririi artelor, dar nu poate fi o cauză suficientă. Nu vrem să negăm

⁴⁸ Marx — Engels, *op. cit.*, p. 131.

sau să subestimăm importanța libertății, și în general a democrației ca unul dintre catalizatorii creativității într-o epocă dată. Dar libertatea și democrația sînt aspectul politic fără îndoială necesar, dar insuficient pentru înflorirea artelor. Pe lângă condițiile politice mai sînt necesare înfrunerea și a altor condiții în lipsa cărora înflorirea artelor nu este posibilă. Mai sînt necesare condiții ce țin de puterea economică, de modul de viață etc. Studiul multor epoci demonstrează că relația dintre democrație și înflorirea artelor se realizează în sensul facilitării creativității artistice. Cazul Greciei antice sau al Renașterii. Cunoaștem însă și numeroase cazuri care demonstrează posibilitatea unui mare avînt al creației artistice în condițiile lipsei unei organizări democratice a statului. În acest sens putem cita arta egipteană sau arta feudală în general.

Locul și rolul pe care îl au valorile artistice într-o epocă oarecare depind de un complex de condiții de ordin social, condiții economice, spirituale (inclusiv de factură psihică și etnică) și condiții pe care le putem numi instituționale. Acestea din urmă cuprind diferitele forme de organizare politică, religioasă sau de altă natură.

Renașterea este și ea un caz tipic în istorie care ilustrează locul superior ocupat de valorile artistice în sistemul valorilor sociale. Bogăția materială a burgheziei rezultată din dezvoltarea vieții economice în orașe, creează condițiile care impulsionează și viața artistică. Valorile artistice dobîndesc o importanță mult mai mare în comparație cu epoca anterioară. Marele număr de personalități creatoare și de opere de artă din acest timp demonstrează amploarea necesităților artistice, iar acestea la rîndul lor demonstrează locul extrem de important pe care l-au ocupat valorile artistice în sistemul valorilor.

Epoca contemporană poate constitui și ea un exemplu edificator în sensul demonstrării variabilității istorice a locului pe care îl ocupă valorile artistice în sistemul valorilor unei societăți. Începînd cu revoluția industrială din secolul trecut, cu afirmarea industriei moderne, grija statelor se îndreaptă tot mai intens în direcția dezvoltării capacității de producție a valorilor materiale, a bunurilor de consum în masă. Observăm această caracteristică a vieții contemporane nu cu scopul de a critica, de a nega uriașele avantaje pe care industrializarea le asigură în sensul creșterii continue a standardului de viață al maselor — privit din acest unghi de vedere fenomenul îl apreciem ca unul dintre cele mai pozitive din istoria umanității —, ci pentru a evidenția faptul că marile eforturi care se depun pentru industrializare atrag după sine și o atitudine generală a societății în ce privește locul și rolul creației artistice și al operelor de artă în sistemul valorilor. Atracția pe care o exercită produsele industriale nu este de natură să faciliteze orientarea atenției maselor în direcția căutării satisfacțiilor oferite de contactul cu operele de artă. De aceea, în societatea capitalistă contemporană nu credem că se poate vorbi despre un loc superior ocupat de valorile artistice în sistemul general al valorilor în comparație cu locul pe care aceste valori l-au ocupat în Grecia antică sau în Renaștere.

În societatea socialistă în general și în țara noastră în special, există

din partea statului o atitudine organizată, stabilă și de perspectivă în direcția încurajării și facilitării, printr-un întreg complex de mijloace, a creației artistice, a educării artistice a maselor, a apropierii omului de valorile artistice, pornindu-se de la ideea că arta este una din căile desăvârșirii personalității umane. Dar în paralel cu această atitudine se petrec și procese, specifice tuturor țărilor în curs de dezvoltare, din care decurg anumite priorități ale unor valori în raport cu altele. Procesul de industrializare în țara noastră are efecte profunde asupra structurii populației. Asistăm la creșterea continuă și a procesului de urbanizare, consecință firească și pozitivă a industrializării. Astfel, un număr din ce în ce mai mare de oameni își modifică statutul lor social trecind de la un tip de civilizație, de la un mod de viață, cel rural, la tipul de civilizație urban. Întreaga serie de consecințe pozitive pe care procesul le are asupra vieții oamenilor a început să fie studiată de către sociologi și, de aceea, nu vom insista în această direcție. Vom menționa însă o consecință inevitabilă a procesului de urbanizare, consecință mai puțin studiată de cei care se ocupă de locul și rolul valorilor artistice în societatea noastră actuală. Este vorba de faptul că prin migrarea populației spre oraș și prin pătrunderea intensă a factorilor de civilizație de tip urban în viața satelor, se modifică și mediul artistic al celor ce trăiesc la sate în sensul abandonării treptate a tipului de artă populară. Pătrunderea tehnicii moderne și o produsului industrial în mediul rural, mediu cu caracteristici deosebite în raport cu orașul, determină mutații importante în sfera vieții spirituale a țăranilor. Una dintre consecințele modernizării mediului rural constă în transformarea conștiinței artistice. Criteriile de apreciere a valorilor artistice populare se modifică sub presiunea produselor industriale de masă. Crearea unor obiecte de uz cotidian (unelte, ceramică, țesături și cusături etc.), pe fondul cărora s-au manifestat și potențele artistice ale țăranilor, devine inutilă prin producerea acestor obiecte de către industrie în cantități mari și la prețuri accesibile. Acest fenomen social inevitabil al timpurilor noastre nu poate să nu influențeze masele de țărani din punctul de vedere al conștiinței lor artistice. Cel puțin în perioada de tranziție de la modul de viață rural la cel urban, valorile artistice nu mai ocupă un loc prea important din cauza predominanței funcționalismului specific modului de viață urban.

Și exemplul de mai sus este în măsură să evidențieze faptul că locul valorilor artistice în sistemul valorilor trebuie privit în mod istoric, dialectic, în funcție de un mare număr de cauze și condiții care acționează într-o mare varietate de forme în diferite orânduri sociale sau în interiorul unei anumite orânduri, în diferite momente ale dezvoltării ei.

IV. Sistemul valorilor spirituale, în care se integrează și valorile artistice, privit în liniile sale foarte generale, este relativ stabil în istoria societății. Înțelegem prin aceasta că din epoca sclavagistă — momentul inițial al constituirii sistemului — nu au mai apărut clase noi de valori. Au apărut doar valori individuale noi care se integrează, în linii generale, în una sau alta dintre clasele de valori deja constituite.

Principalele clase de valori spirituale ce alcătuiesc sistemul sînt: va-

lorile politice, juridice, filozofice, artistice, etice, științifice și religioase. Alcătuiind în totalitatea lor un sistem, de importanță definitorie când ne referim la societate în general, el funcționează dinamic; în fiecare moment al dezvoltării societății elementele structurale ale sistemului (clasele de valori), nu pot avea o importanță egală, nu se situează la același nivel de funcționalitate socială. Pe de altă parte, principalele clase de valori amintite, deși au particularități specifice pe baza cărora este posibilă însăși clasificarea lor, funcționează în societate ca un sistem. La nivelul sistemului se evidențiază interferențele dintre diferitele clase de valori. Între ele nu se pot opera diferențieri absolute. În principiu, orice clasă de valori poate interfera cu oricare altă clasă de valori. În unele cazuri iau naștere valori care, din punctul de vedere al determinantelor lor definitorii, sînt eterogene și se situează în zona dintre diferitele clase de valori. Sistemul valorilor spirituale, despre care am afirmat mai sus că este relativ stabil sub raportul structurii sale de ansamblu, se caracterizează printr-o complexă dinamică internă în sensul permanentei ascendențe și descendențe a importanței și locului ocupat în sistem de către diferitele clase de valori care îl alcătuesc. Ascendența și descendența intensității cu care își exercită funcționalitatea diferitele clase de valori la nivel general social, pune în evidență posibilitatea ierarhizării claselor de valori, ierarhizare cu valabilitate întotdeauna limitată în timp și spațiu. În interiorul diferitelor clase de valori se realizează o ierarhizare cu caracteristici mult mai stabile, deși nu sînt excluse momentele în care anumite valori individuale aparținătoare unor clase oarecare să primească importanță socială mai mare, în funcție de preponderența temporară a unor necesități sociale.

Conținutul fiecărei clase de valori se îmbogățește mereu, îmbogățire care formează progresul general al vieții spirituale a societății. Apar mereu noi valori individuale: științifice, artistice, politice etc., iar în unele cazuri valori individuale dispar. Valorile științifice și artistice se acumulează permanent sub forma descoperirilor științifice și a operelor de artă nou create, fenomenul dispariției unor valori considerate individual nefiind specific acestor două clase. Doar în împrejurări excepționale, în interiorul clasei de valori artistice este posibil ca o valoare individuală să-și piardă importanța și să dispară. În cazul valorilor politice, juridice, filozofice, etice, pe lângă apariția permanentă a noi valori individuale, este specific și fenomenul perimării și dispariției unor valori. Clasei de valori religioase, în întregimea sa, îi este specifică perimarea treptată în concordanță cu ascendența generală, la nivelul tuturor păturilor sociale, a celorlalte clase de valori și în mod deosebit cu ascendența valorilor științifice.

Este util să menționăm aici și faptul că nu există încă o părere unanimă în lumea axiologilor și sociologilor în ce privește structura sistemului de valori spirituale. Noi am pornit de la premisa pe care o oferă clasificarea formelor principale ale conștiinței sociale de către filozofia marxistă. În general, sîntem de părere că structura valorilor spirituale este identică cu structura conștiinței sociale.

Liviu Rusu, de exemplu, în lucrarea sa *Logica frumosului*, pornind de la modelul grecilor antici, socotește că principalele clase de valori spirituale, pe care el le numește dignitative, sînt trei: clasa valorilor științifice, cea a valorilor etice și cea a valorilor estetice. Toate celelalte valori de ordin spiritual pot fi reduse la cele trei amintite mai sus. Noi nu sîntem de părere că toate valorile spirituale pot fi reduse la trei clase principale. Între valorile etice și politice, de exemplu, pot fi surprinse suficiente diferențe de esență pentru ca cele din urmă să poată fi considerate o clasă de valori relativ de sine stătătoare. Este adevărat însă că implicațiile etice sau științifice ale valorilor politice sînt foarte importante, dar ele nu anulează specificul valorilor politice.

Posibilitatea sau imposibilitatea ierarhizării valorilor în societate este o temă de discuție actuală în lumea esteticienilor și axiologilor. Unii sînt pentru ierarhizare, alții exprimă rezerve la adresa utilității unei ierarhizări. Problema este într-adevăr foarte complicată datorită, în primul rînd, contradicției dintre ierarhizările care pleacă de la premise teoretice și cele care se întemeiază pe realitatea istorică. Am văzut cum argumentează diferiți autori faptul că operele de artă, din punct de vedere axiologic, sînt valori superioare în raport cu alte valori în societate. Dacă acceptăm aceste argumente drept premise, situarea operelor de artă pe locul prim în ierarhia valorilor se impune ca o concluzie pe deplin logică. Dar în pofida argumentelor teoretice în favoarea superiorității produselor artei, istoria demonstrează că locul operelor de artă nu a fost întotdeauna primul în sistemul valorilor sociale. Am încercat să ilustrăm și acest aspect al problemei prin cîteva exemple. Este evident pentru noi că situarea valorilor artistice la un nivel superior celor științifice, de exemplu, este pe deplin posibilă din punct de vedere teoretic; sub raport practic însă valorile științifice îndeplinesc în societate un rol mai important decît cele artistice, cel puțin în zilele noastre.

Sîntem de părere că punctul de vedere teoretic poate constitui un temelie suficient pentru alcătuirea unei ierarhii a valorilor cu valabilitate individuală. Pentru alcătuirea unei ierarhii a valorilor cu valabilitate la nivelul întregii societăți, rolul mai important sau mai puțin important pe care îl au diferitele clase de valori la un moment dat al dezvoltării acelei societăți este premisa inevitabilă. Desigur, ierarhizarea la nivel social nu poate avea valabilitate generală în istorie, ea cunoscînd dese răsturnări dependente de multe condiții cu o durată scurtă, de conjunctură. În această ordine de idei, foarte valoroasă ni se pare observația lui N. Kallós și A. Roth despre incompatibilitatea metodologiei marxiste cu „postularea unui sistem închis, care ar contrazice caracterul istoric, socialmente condiționat al tuturor valorilor”⁹.

Toate sistemele închise de ierarhizare a valorilor, chiar dacă ele au fost valabile pentru moment, au devenit repede desuete. Totuși credem că nu se pot exclude din preocupările axiologiei și ale esteticii proble-

⁹ N. Kallós, A. Roth, *Axiologie și etică*, Ed. științifică, București, 1968, p. 200.

mele ierarhizării valorilor plecând de la premisa că sistemele de până acum s-au dovedit inoperante pentru un timp mai îndelungat. Ierarhizarea valorilor este înainte de toate un fapt în viața socială și individuală și de aceea se integrează în preocupările axiologiei și esteticii.

О МЕСТЕ ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ЦЕННОСТЕЙ В СИСТЕМЕ СОЦИАЛЬНЫХ ЦЕННОСТЕЙ

(Резюме)

Автор рассуждает о месте художественных ценностей в системе социальных ценностей, исходя из упоминаний Гегеля и Маркса о превосходстве художественных ценностей в совокупности человеческих творений. Автор пытается выявить тот факт, что, вопреки возможности принять положение о превосходстве художественных ценностей, аргументы, приведенные в защиту этого положения недостаточны для помещения художественных ценностей на первое место в системе социальных ценностей в любое место и время. История предоставляет примеры эпох, когда художественные ценности занимали высшее место в системе ценностей, и примеры, когда эти ценности не занимали подобного места. Далее автор рассуждает об относительной устойчивости в истории системы духовных ценностей с точки зрения ее структуры в целом, а также рассматривает внутреннюю динамику системы, благодаря значению, которое какой-либо класс ценностей может иметь одно время в истории общества по отношению к другим классам ценностей. Аргументы, приведенные в защиту превосходства художественных ценностей, оперируют в качестве предпосылок для иерархизации ценностей с индивидуальной приемлемостью. Иерархизация с приемлемостью на социальном уровне, которая утвердилась бы в истории вообще, не является возможной из-за перемены места, занимаемого классом ценностей в общей системе в различные моменты исторического развития одного народа.

SUR LA PLACE DE VALEURS ARTISTIQUE DANS LE SYSTÈME DE VALEURS SOCIALES

(Résumé)

L'étude traite de la place des valeurs artistiques dans le système des valeurs sociales, partant des mentions de Hegel et Marx concernant la supériorité des valeurs artistiques dans l'ensemble de la création humaine. L'auteur s'efforce de mettre en relief le fait que, malgré la possibilité d'accepter la thèse de la supériorité des valeurs artistiques, les arguments soulevés en sa faveur ne sont pas suffisants pour situer les valeurs artistiques à une place de premier ordre dans le système des valeurs sociales n'importe où et n'importe quand. L'histoire offre des exemples d'époques où les valeurs artistiques ont occupé une place de choix dans le système des valeurs et des exemples d'époques où ces valeurs n'occupent pas une telle place. On discute ensuite la relative stabilité dans l'histoire du système de valeurs spirituelles, du point de vue de sa structure d'ensemble et la dynamique interne du système, grâce au rôle important que joue une classe quelconque de valeurs à un moment donné dans l'histoire d'une société par rapport à d'autres classes de valeurs. Les arguments en faveur de la supériorité des valeurs artistiques opèrent comme prémisses pour une hiérarchie des valeurs valables individuellement. Il n'est pas possible de hiérarchiser au niveau social d'une telle manière que cela soit valable et validé par l'histoire en général car toute classe de valeurs change la place qu'elle a occupée dans la système général, dans les différents moments du développement historique d'un peuple.

PROBLEME DE METODOLOGIE

DEFINIȚIA OPERAȚIONALĂ

ACHIM MIHU

Apariția operaționalismului ca orientare epistemologico-metodologică este legată, după cum se știe, de numele lui P. W. Bridgman și de lucrarea acestuia *The Logic of Modern Physics*, scrisă în 1927. Prin conținuturile lui filozofice este legat de pozitivismul logic care pune un accent deosebit pe cerința ca orice termen sau propoziție să aibă import din domeniul experienței, adică să fie susceptibile de a fi testate observațional. Pentru operaționalism termenii științifici pot obține o semnificație implantată în experiență prin susceptibilitatea de a fi definiți operațional¹. Operaționalismul se caracterizează prin insistența de care dă dovadă în direcția folosirii definițiilor operaționale ori de câte ori semnificațiile termenilor din discursul științific urmează a fi înțelese².

Unii gânditori (I. H. Margenau, S. S. Stevens, G. Boas, A. E. Blumberg ș.a.) văd în operaționalism mai mult decât o modalitate de specificare a semnificației, considerându-l drept teoria semnificației. C. G. Hempel este însă de părere că analiza operațională nu constituie o teorie referitoare la natura conceptelor științifice ci mai degrabă un program pentru dezvoltarea unei asemenea teorii. Urmind aceeași cale mai rezonabilă de apreciere a operaționalismului, C. C. Pratt spune că el nu este un panaceu ci „maniera în care generația actuală exprimă familiarul strigăt al științei «fii atent»”³.

¹ Hempel, Carl, G., *Aspects of Scientific Explanation and Other Essays*, in *Philosophy of Science*, New York, The Free Press Collier — Macmillan Limited, 1966, p. 139.

² Adler, Franz, *Operationalism*, in *A Dictionary of the Social Sciences*, Edited by Julius Gould and William L. Kolb, London, Tawistock Publications, 1964, p. 476.

³ *Ibidem*.

Cum miezul operaționalismului este definiția operațională, acesteia trebuie să-i acordăm atenția principală. „O definiție operațională a unui termen este privită ca asigurând criteriul obiectiv cu ajutorul căruia orice cercetător științific poate decide, pentru orice caz particular dacă termenul se aplică sau nu”⁴. Definiția operațională a unui termen „este privită ca o regulă a efectului conform căruia termenul se aplică la un caz particular dacă efectuarea unor operații specificate asupra acestui caz dă naștere unui rezultat caracteristic”⁵. O asemenea definiție se prezintă sub forma:

$$Qx \equiv (Cx \supset Ex)$$

adică un obiect x are (prin definiție) proprietatea Q dacă și numai dacă fiind supus condițiilor de testare de tipul C arată un efect sau răspuns de tipul E ⁶. Definiția dată de E. Tolman așteptării hranei poate fi luată ca un exemplu în acest sens. Când noi afirmăm că un șoarece așteaptă hrană la locul L , ceea ce spunem de fapt este că dacă (1) el este lipsit de hrană, (2) a fost instruit (dresat) să apuce calea P , (3) este pus pe calea P , (4) dar calea P este blocată și (5) există o altă cale care duce afară din calea P , una care duce în mod direct la locul L , el va fugi pe calea care duce direct la locul L . Folosind simbolurile formulei definiției operaționale pentru acest exemplu obținem: $Qx =$ șoarecele x așteaptă hrană la locul L ; $Cx =$ conjuncția condițiilor (1), (2), (3), (4), (5), pentru șoarecele x și $Ex =$ șoarecele x fugă pe calea care duce direct la locul L ⁷. În cazul în care cineva vrea să definească operațional temperatura de 185° F, o poate face în următorii termeni: dacă un termometru sigur și potrivit împărțit în grade Fahrenheit este introdus într-un obiect la această temperatură, atunci orice observator, de o inteligență și capacitate adecvată pentru observație și manifestind o grijă rezonabilă, va găsi că punctul potrivit al vârfului coloanei fluide va fi nivelul cu punctul gradat la 185° F⁸.

În forma sa extremă (specifică sau îngustă) definiția operațională a fost înțeleasă ca indicând doar operațiile fizice pentru specificarea semnificațiilor unui termen. Așa s-a ajuns la asemenea afirmații: spațiul este ceea ce se măsoară cu o riglă, timpul este ceea ce este măsurat cu un ceas, forța este ceea ce face ca indicatorii (limbile aparatului de măsurat) să se miște de-a lungul cadranelor⁹. Într-o accepțiune moderată (generală) definiția operațională include și alte genuri de operații în afară de cele fizice și anume, mintale, verbale, „de tipul creion și hirtie”⁴. În această din urmă situație se pare că operaționalismul nu cere unui concept mai

⁴ Hempel, Carl, G., *op. cit.*, p. 141.

⁵ *Op. cit.*, p. 123.

⁶ *Op. cit.*, p. 187.

⁷ *Ibidem.*

⁸ Madge, John, *The Tools of Social Science*, New York, Anchor Books, 1965, p. 36—37.

⁹ MacIver, R. M., *Social Causation*, New York, Harper Trachbooks, 1964, p. 157.

mult decît să fie o conexiune indirectă cu operațiile instrumentale (sau fizice).

Din domeniul fizicii unde s-au născut definițiile operaționale au fost preluate de către sociologi. Este un exemplu de influențare metodologică a acestei discipline de către științele naturii. Clifford Kirkpatrick într-un articol publicat în *American Sociological Review* în iunie 1939, intitulat *A Methodological Analysis of Femenism in Relation to Marital Adjustment*, a definit ajustarea maritală într-o formă operațională. Ajustarea necorespunzătoare este „acea calitate ivită într-o căsătorie care îl face pe un prieten apropiat să califice perechea de căsătoriți ca fiind necorespunzător ajustată. Ajustarea maritală (pozitivă, n.n.) a fost, în mare, definită în același fel¹⁰. Autorii lucrării *Sociology*, după ce spun că „o definiție operațională specifică procedurile de observație care sînt necesare cu scopul de a identifica referentul termenului de definit⁴, semnalează cîteva exemple: „«Cultura» poate fi operațional definită prin înregistrarea tehnicilor pe care etnologii le folosesc în observarea obiceiurilor, moralei și altor tipare ale comportării sociale. «Crima» poate fi operațional definită în termenii strategiilor întrebunțate într-o anumită societate pentru a identifica pe acei care violează legile și asigură pedepsirea lor sau alte forme de control social. Stările de arest sau condamnările sînt în general folosite ca un index operațional al criminalității exact așa cum citirea termometrului este acceptată ca un index al temperaturii¹¹. Exemple de definiții operaționale găsim și în sociologia românească. Iată unul dintre ele: „Tinăra anchetată de noi se putea găsi din punct de vedere familial într-una din următoarele situații: necăsătorită, căsătorită fără a avea copii, căsătorită avînd un copil, căsătorită avînd mai mulți copii. Prin noțiunea de «volumul sarcinilor familiale»... caracterizăm încadrarea tinerei anchetate în una din situațiile de mai sus». Și în continuare: „Prin «mărimea volumului sarcinilor familiale» înțelegem ordonarea situațiilor familiale ale tinerelor așa cum este expusă mai sus¹².

Pătrunderea definițiilor operaționale în sociologie poate fi apreciată în mai multe feluri. În cazul în care este vorba de o transpunere mecanică a acestor definiții fără nici o rezervă și de o exagerare a rolului lor în specificarea semnificației, criticile la adresa operaționalismului sociologic credem că sînt întemeiate. Dacă, în schimb, ele sînt considerate ca o cale de apropiere a conceptului de domeniul fenomenului, valoarea definițiilor operaționale în sociologie nu poate fi negată. Privite prin prisma acestor posibilități reale de evaluare a definițiilor operaționale din sociologie, criticile aduse lor de către P. Sorokin nu trebuie nici ignorate și nici acceptate total. Acesta spune: „Metoda și definițiile operațio-

¹⁰ *Ibidem.*

¹¹ Lundberg, A., Schrog, C. C., Larsen, O. N., Catton, W. R. Jr., *Sociology*, New York, Harper & Row, Publishers, 1968, p. 41—42.

¹² Bejan, Alexandru, I., *Tinăra salariată și unele aspecte ale vieții ei de familie*, în *Tineretul azi*, Colecția Studii și sinteze — 1, București, Centrul de cercetări pentru problemele tineretului, 1969, p. 65.

nale au devenit un fel de «trebuie» sociologic și psihologic pentru un cercetător științific din aceste domenii. Termenii operaționali au devenit lozinci magice prin care este atribuită infailibilitatea, precizia, obiectivitatea și alte virtuți¹³. În cercetarea sociologică, arată Sorokin, „metoda operațională reală nu a fost utilizată deloc. În loc de aceasta, sub numele de operaționalism entuziaștii lui au folosit proceduri care nu au nimic în comun cu metoda operațională reală¹⁴. Metoda operațională în științele psihosociale, conchide el, reprezintă o deformare a metodei respective și o îndepărtare în general de orice metodă științifică. „Nu este de mirare prin urmare faptul că ea a fost evident nefructuoasă în rezultatele ei cognitive¹⁵.

Majoritatea celor care se ocupă cu problemele logicii și metodologiei investigației științifice, în general, și în sociologie, în special, manifestă însă tendința de a aprecia rolul definițiilor operaționale în cunoaștere. Două aspecte sînt în mod deosebit evidențiate în acest caz:

1. Accentul pus pe operaționalism în sensul stabilirii unui criteriu public de aplicare a termenilor științifici „este fără nici o îndoială ireductibil și salutar¹⁶. Este vorba despre insistența operaționalismului asupra repetabilității intersubiective a manierei de definire a operațiunilor. El cere ca fiecare termen inclus în vocabularul științei să fie de o asemenea calitate încît în condiții potrivite diferiți observatori să poată, prin observație directă, să ajungă la un înalt grad de acord cu privire la faptul dacă termenul se aplică sau nu unei situații date. „Ținta operaționalismului, spune Cornel Popa, este... desubiectivizarea conceptelor științei (indeosebi ale fizicii), întemeierea lor pe acțiune și experiment. Evident, această tendință concordă cu spiritul științei și nu este străină epistemologiei materialiste¹⁷.

2. Operaționalismul exprimă într-o formă specifică cerința de a determina cu precizie domeniul de aplicabilitate al termenilor pe care îi folosim. Din acest punct de vedere el „poate fi caracterizat ca un program metodologic valid în concordanță cu unele exigențe ale cunoașterii științifice experimentale¹⁸.

El cere ca un concept să fie inclus într-o teorie doar atunci cînd are un conținut situat în domeniul fenomenului. R. M. MacIver criticînd pretențiile exagerate ale unor operaționaliști, a respins ca nefondată afirmația tipică operaționalismului extrem conform căreia inteligența este ceea ce testul de inteligență testează; după părerea sa ceea ce măsurăm prin testul de inteligență este de fapt doar ceea ce măsurăm. Astfel fiecare tip de test va măsura un „ceva“ diferit. Aceasta nu înseamnă însă,

¹³ Sorokin, Pitirim, A., *Sociological Theories of Today*, New York and London, Harper & Row, Publishers, 1966, p. 74.

¹⁴ *Op. cit.*, p. 76.

¹⁵ *Op. cit.*, p. 79.

¹⁶ Hempel, Carl, G., *op. cit.*, p. 142.

¹⁷ Popa, Cornel, *Definițiile operaționale (I)*, Revista de filozofie, nr. 7, 1971, p. 854.

¹⁸ *Op. cit.*, p. 857.

spune el, că definițiile operaționale nu pot fi folosite atunci când ne aflăm în fața unor termeni insuficient de bine definiți și vrem să trecem la analiza cauzelor fenomenelor la care ei se referă. Pretindem că metodele operaționale nu sînt deplin elaborate și prin urmare că sînt insuficiente, dar cu toate acestea le utilizăm deoarece nu avem altele mai bune¹⁹.

Nu putem încheia prezentarea problematicii definițiilor operaționale fără a spune cîteva lucruri în plus cu privire la aspectele lor specifice rezultate din utilizarea lor la investigarea socialului și la cerința legării conceptelor de lumea fenomenelor care depășește prin conținutul ei sfera operaționalismului. Analizînd definițiile operaționale, Cornel Popa a arătat că:

a) Ele sînt compuse din patru elemente $Q =$ termenul de definit, $x =$ obiectele la care se referă; $O =$ operația (sau operațiile) $R =$ rezultatele acestora.

b) Aceste elemente pot intra în șase combinații binare (xO , xR , xQ , OR , OQ , RQ), în patru combinații ternare (xOR , ORQ , RQx , QxO) și într-o combinație cuaternară ($xORQ$).

c) Din mulțimile de relații posibile între termenii lor pentru cunoașterea valorii de specificare a definițiilor operaționale patru prezintă un interes deosebit — xO sau relația dintre obiect și operație, OR sau relația dintre operație și rezultatul ei, RQ sau relația dintre rezultat (indicu) și termenul de definit, Ox sau relația dintre termenul de definit și obiectele fizice pe care le califică²⁰. Însă efectuarea unei operații-test are un caracter diferit în sociologie în raport cu ceea ce se întîmplă în științele naturii.

Este adevărat că o asemenea operație ca de pildă „apropierea piliurii de fier de un metal presupus a fi magnet, declanșează o interacțiune fizică între două sisteme materiale al cărei rezultat nu depinde cîtuși de puțin de agentul cunoscător. Deși agentul cunoscător imaginează, alege și creează condițiile pentru producerea anumitor interacțiuni între sistemele materiale, el nu le conferă acestora vreo notă de subiectivitate. Experimentatorul prescrie naturii un program, dar nu o contaminează cu propria sa subiectivitate²¹. Dar relația dintre operație și rezultatul ei „este integral determinată de legile obiective ale naturii și de particularitățile sistemelor materiale care interacționează²² doar în realitatea nonumană și nonsocială. În viața individuală și socială a oamenilor intervin acte care nu pot fi descrise în același mod ca fenomenele naturii. Este dificil, de exemplu, să prezentăm un individ ca fiind viteaz sau zelos, ori să considerăm un grup ca fiind agresiv sau respectuos, numai după aspectele exterioare ale comportării lor. Pentru a le caracteriza este necesar în plus să cunoaștem și să interpretăm semnificația acestor

¹⁹ Mac Iver, R. M., *op. cit.*, p. 157—158.

²⁰ Popa, Cornel, *op. cit.*, p. 861—862.

²¹ *Op. cit.*, p. 866.

²² *Ibidem.*

aspecte în condițiile unui anumit context social²³. Însă pe această cale, vrînd nevrînd, într-o măsură mai mare sau mai mică facem loc pătrunderii subiectivității în elaborarea și folosirea definițiilor operaționale.

Definițiile operaționale din sociologie în afară de Q, x, O. și R, care se referă la o realitate deosebită mai mult fluidă, mult mai dependentă de factorii irepetabili, mult mai diversă și mai complexă decît cea non-umană sau nonsocială, mai cuprind, după părerea noastră și subiectul cunoașterii (S) ce influențează multilateral realizarea operațiunii-test. Acceptîndu-l pe S ca pe unul din elementele definiției operaționale, numărul combinațiilor care se pot ivi între aceste elemente crește considerabil. Dintre ele cunoașterea socială nu poate ignora relațiile Sx, SO, SR și SQ. Dacă în științele naturii „Precizia și eficiența cognitivă a definițiilor operaționale sînt, deopotrivă, funcție de mulțimea legilor obiective cunoscute (și deci, de nivelul de dezvoltare al gîndirii teoretice) și de perfecționarea și puterea de selecție a aparatelor experimentale utilizate (deci de nivelul practicii social-istorice)²⁴, în sociologie valoarea de cunoaștere a acestor definiții depinde și de calitatea și cantitatea participării cercetătorului în procesul investigației. Să ne referim spre exemplificare la una dintre relații și anume la aceea dintre operație și rezultat. Rezultatele operațiilor sînt supuse unei aprecieri în virtutea căreia se ajunge la concluzia conform căreia un concept oarecare se aplică sau nu la un caz dat. Aprecierea unui rezultat ca fiind „favorabil“ sau „nefavorabil“ este „făcută de agentul cunoscător în funcție de anumite ipoteze emise pe baza cunoașterii regularităților sau legilor naturale“²⁵. Dacă în științele naturii este posibil ca aprecierea să nu aibă un caracter subiectiv, nu același lucru credem că se poate spune despre sociologie. În investigația sociologică, ipotezele și supozițiile subiectului nu sînt făcute doar pe baza cunoașterii legilor societății ci și de pe anumite poziții sociale și sub influența anumitor valori. În acest caz calificarea rezultatului unei operații ca fiind „favorabil“ sau „nefavorabil“ înseamnă mai mult decît în concordanță cu legile vieții sociale cunoscute de știință la un moment dat, sau în discordanță cu acestea.

Astfel stînd lucrurile în sociologie, calitatea definițiilor operaționale de a stipula criterii publice de aplicare a termenilor științifici, valabilă și prezentă în științele naturii, se diluează substanțial, uneori pînă la dispariție. Intersubiectivitatea este o problemă de grad, după cum bine arată Hempel. Chiar și rezultatele unor asemenea operații, cum ar fi de pildă observarea unui obiect cu microscopul sau telescopul, nu sînt scutite de o variație intersubiectivă între observatorii experți. Problema este „de a fi conștienți de măsura în care factorii subiectivi intră în aplicarea unui set dat de concepte și de a avea drept scop reducerea graduală

²³ Madge, John, *op. cit.*, p. 40.

²⁴ Popa, Cornel, *Definițiile operaționale (II)*, Revista de filozofie, nr. 8, 1971, p. 1030.

²⁵ Popa, Cornel, *idem (I)*, p. 866.

a influenței lor²⁶. După părerea lui Kaplan, una dintre obiecțiile aduse operaționalismului își are originea în întrebarea: Ce justifică presupunerea că operația pe care eu o realizez este aceeași cu cea pe care o faci tu? Efectuarea unei operații este diferită în anumite privințe, chiar când este efectuată de unul și același om de știință²⁷. Spiritual, Gustav Bergmann a arătat că un operaționalist extrem va refuza probabil să generalizeze de la o instanță a unei operații la următoarea dacă aparatul de investigație a fost între timp schimbată dintr-un colț al camerei în altul²⁸. Realizarea unei repetabilități subiective a operațiilor de definire, solicită în sociologie, ca o premisă esențială, situarea pe anumite poziții sociale și aderarea la anumite valori. Cercetătorii trebuie să aibă totodată și o pregătire profesională corespunzătoare care să le permită să utilizeze în mod adecvat, în investigațiile lor, modalitățile pe care logica științei, metodologia și tehnicile de cercetare li le pun la dispoziție, în conținuturi și forme tot mai perfecționate.

Năzuința operaționalismului de a lega conceptele de lumea fenomenelor este îndreptată, se pare, în sociologie împotriva speculațiilor teoretice elaborate „în fotoliu” și se înscrie în perimetrul teoretic al empirismului. Importanța ei a fost remarcată de acei care s-au ocupat cu problemele investigației chiar dacă nu s-au declarat operaționaliști și uneori au temperat încercările extremiste de definire a termenilor prin raportare la concret exclusiv pe calea unei operații-test. Ea exprimă un deziderat care nu poate fi străin nici logicii sociologiei în cazul în care are pretenții științifice. Este vorba în ultimă instanță despre adevărul că limbajul sociologiei nu poate fi specificat deplin fără raportarea lui nemijlocită la realitatea pe care o reflectă.

În legătură cu problema suportului empiric al conceptelor sociologiei, se impun câteva observații:

a) Definițiile operaționale pot fi folosite în sociologie ținându-se seama, în general, de caracterizarea făcută acestora de către Bridgman și de experiența utilizării lor îndeosebi în fizică. Însă nu trebuie să se uite că ele trebuie adecvate unei realități deosebite și că primesc conținuturi noi datorită specificității raportului dintre obiect și subiect în cunoașterea socialului. Un exemplu de definiție operațională ni-l oferă studiile despre fluctuația forței de muncă. Autorii lor consideră că există atât o fluctuație reală sau activă, cât și una potențială sau latentă. Ultimul gen de fluctuație este definit astfel: acei care la întrebarea „Ați vrea să munciți în altă întreprindere?” au răspuns că „Vor să lucreze în altă întreprindere”²⁹. Operațiile de solicitare a răspunsului la întrebarea arătată și înregistrarea răspunsurilor care definesc fluctuația potențială, pot fi puse celor aleși în eșantion în diferite feluri (chestionar

²⁶ Hempel, Carl, G., *op. cit.*, p. 146.

²⁷ Kaplan, Abraham, *The Conduct of Inquiry Methodology for Behavioral Science*, New York, Chandler Publishing Company, 1964, p. 41.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ Cernea, Mihail, Popescu, Ene, Haralambie, *Resurse umane ale întreprinderii*, București, Ed. politică, 1971, p. 48—49.

anonim, chestionar semnat, interviu) și de subiecți diferiți (cercetători din afara întreprinderii, cercetători din întreprindere, persoane din conducerea întreprinderii, maiștri). Toate aceste condiții, de punere în funcțiune a operațiilor definiției la care ne-am referit, pot influența ponderea obținută a fluctuației potențiale.

b) Definițiile operaționale trebuie utilizate cu discernămint. Aceasta înseamnă, mai întâi, că este nerezonabil să pretindem ca tuturor termenilor folosiți în sociologie să li se dea o specificare operațională. O atare încredere, dacă ar fi făcută, ar duce la „un regres infinit“ al cunoașterii. În orice context definițional unii termeni trebuie să fie anticipat înțeleși³⁰. Apoi, în unele cazuri, definițiile operaționale nu onorează speranțele puse în valoarea lor. Aceasta este, după părerea lui John Madge, cazul tehnicilor operaționale de testare a inteligenței, care constituie, datorită lipsei lor de precizie, un instrument predicativ al dezvoltării unui individ mai puțin util social și mai puțin exact decât aprecierile informale ale unui comitet profan, dar experimentat, de selecție. „Acest fapt poate fi o pilulă amară pentru știința socială, dar ea este una pe care numai struții o pot refuza“³¹.

Noi nu trebuie să încercăm să dăm definiții operaționale doar pentru a fi la modă. Le putem folosi cunoscând faptul că termenii tradiționali (ca de pildă, coeziune socială, structură socială) nu se referă exact la aceleași fenomene, când sint denumiți prin anumite operații. Și, „în unele cazuri definiția operațională poate fi complexă și greu de minuit și totodată mai puțin fructuoasă în rezultate decât definițiile tradiționale“³².

c) Unul și același concept poate ocaziona nașterea nu numai a unei definiții operaționale care să-l lege cu fenomenul, ci a mai multor asemenea definiții. Acestea aduc de regulă o semnificație empirică diferită. În această situație cercetătorul nu va „miza pe o singură carte“, adică nu va reduce problema legăturii conceptului cu realitatea observabilă doar la o singură definiție operațională și totodată nu va pune un semn de egalitate între mai multe definiții de acest gen care se înscriu în perimetrul unuia și aceluiași concept. El va căuta, pentru conceptele pe care le folosește, un suport empiric cât mai larg, folosindu-se de aportul tuturor definițiilor operaționale care-l specifică sau chiar va inventa alte căi de apropiere a lui de realitatea nemijlocită. În studierea orientării școlare și profesionale, sau în determinarea prestigiului profesiilor, este necesară, de pildă, o definire judicioasă a conceptului de profesie însuși. O sursă de imprecizie în definirea profesiei rezultă din inferențele lui cu alte concepte, cum ar fi: ocupație, funcție, post, meserie. Dar nici pe plan empiric, problema specificării semnificației ei nu este încă rezolvată. Două feluri de definiții operaționale mai cunoscute își dispută astăzi

³⁰ Hempel, Carl, G., *op. cit.*, p. 143—144.

³¹ Madge, John, *op. cit.*, p. 41.

³² *Ibidem*.

valoarea în legarea conceptului de profesie de domeniul fenomenului³³. Mai întâi, este vorba despre criteriul analizei activității. Profesiile se disting unele de altele după sarcinile pe care ele le solicită, indiferent de locul unde ele sînt solicitate. În al doilea rînd, profesiile pot fi analizate după locul de muncă, făcîndu-se abstracție de tipul activității.

d) Definițiile operaționale deși se pot referi la unul și același concept, se deosebesc între ele după substanța teoretică atribuită conceptului respectiv. Acesta este cazul conceptului de clasă socială. Dacă clasa este privită ca un fenomen psihologic, adică ca un sentiment al apartenenței individului la un grup social, atunci autoplasarea fiecăruia într-o clasă sau alta, în limitele unei anumite clasificări, poate fi considerată drept o operațiune de definire a acestui grup mare de oameni. În această situație, subiecților li se cere să răspundă la o asemenea întrebare: „Cărei clase din... (țara) socotiți că aparțineți?” sau „Cărei clase din comunitatea sau orașul unde locuiți socotiți că aparțineți?”³⁴.

Marx a înțeles clasa socială ca un grup mare de oameni care se deosebește de alte grupuri în primul rînd după raportul lui față de mijloacele de producție, adică după un criteriu obiectiv. Pentru a lega acest aspect al înțelegerii marxiste a claselor de realitatea empirică, este necesar să se afle în posesia cui se găsesc mijloacele de producție, adică cine sînt (în ce măsură) și cine nu sînt proprietarii lor. Există de asemenea unele opinii după care indivizii fac parte dintr-o clasă sau alta, după ocupația lor, după venit, după tipul locuinței, grad de școlarizare etc. Fiecăreia din aceste accepțiuni teoretice îi poate corespunde cel puțin o definiție operațională specifică.

e) Conținutul empiric al unor concepte poate fi determinat nu numai pe calea definițiilor operaționale. Pentru a arăta acest fapt, autorii lucrării *Research Methode in Social Relations* sînt de părere că, „Indiferent cît de simplă și cît de elaborată este o definiție formală a unui cercetător, el trebuie să găsească o oarecare cale de a o traduce în evenimente observabile, dacă vrea să ducă la bun sfîrșit o cercetare oarecare”³⁵. Ei vorbesc despre „o oarecare cale” și nu neapărat doar de cea care duce prin definițiile operaționale, fapt care explică probabil, în parte, și renunțarea la termenul de definiție operațională în favoarea celui de definiție de lucru (*working definition*). Ca definiții de lucru sînt indicate instrumentele și procedurile de strîngere a datelor, răspunsurile la întrebările unui interviu, procedurile matematice și chiar indicatorii.

f) În sfîrșit, este nimerit să atragem atenția asupra faptului că definițiile operaționale nu au același loc în latura empirică sau teoretică a cunoașterii sociologice. În cadrul laturii empirice formate din ansam-

³³ Iacomî, Florian, *Clasificarea profesiilor în perspectiva orientării profesionale*, în *Tineretul — factor de schimbare*, Colecția Studii și sinteze, 2—3, București, Centrul de cercetări pentru problemele tineretului, 1970, p. 77—82.

³⁴ Broom, Leonard, Selznick, Philip, *Sociology*, New York, Harper & Row, Publishers, 1963, p. 185—189.

³⁵ Seltiz, C., Johoda, M., Deutsch, M., Cook, S. W., *Research Methods in Social Relations*, New York and al. Holt, Rinehart and Winston, 1965, p. 42.

blul investigațiilor concrete ele au o importanță incomparabil mai mare decît pe planul teoriilor de rang mediu sau al sociologiei generale. Totodată, în general, legarea conceptelor de empiric este o problemă căreia i se dă o mai mare atenție de pe pozițiile științelor socio-umane, care studiază particularul particularizat, în raport cu sociologia, care urmărește cuprinderea particularului cel mai condensat³⁶.

ОПЕРАТОРНОЕ ОПРЕДЕЛЕНИЕ

(Резюме)

Автор занимается некоторыми вопросами специфики операторного определения в социологии. Эта специфика заключается главным образом в том, что, помимо Q = определяемый термин, x = предметы, к которым относится, O = операция и R = результат, в понимании операторных определений следует учитывать и S = субъект (исследователь). Одновременно излагаются некоторые аспекты применения этих определений в социологии — аспекты, которые должны быть известны исследователю.

THE OPERATIONAL DEFINITION

(Summary)

The author deals with some problems concerning the operational definition specific character in sociology. This is the outcome of the fact that, besides Q = the term to be defined, x = the objects to which it refers, O = the operation, and R = the result, to understand the operational definitions one must take into consideration S = the subject (the investigator). At the same time several aspects linked to the use of these definitions in sociology are presented, upon which the researcher has to be informed.

³⁶ Mihu, Achim, *A.B.C.-ul investigației sociologice*, vol. I, Ed. Dacia, Cluj, 1971, p. 150—186.

DEZIRABILITATEA SOCIALĂ CA PROBLEMA DE METODOLOGIE ÎN CERCETĂRILE SOCIOLOGICE DE TEREN

PETRU ILUȚ

Este evident că oricât de rafinată ar fi analiza la nivelul agregatului statistic, dacă aceasta operează asupra unei informații incomplete sau deformatate, rezultatele și concluziile finale obținute vor fi, de asemenea, incomplete sau deformatate. După cum este știut, argumentul că în cercetările sociologice, avînd un număr mare de subiecți, diferitele erori legate de înregistrarea datelor se compensează și, deci, pe ansamblu eroarea dispare, sau este foarte mică, nu rezistă; există elemente care distorsionează (biasuri) în același sens datele. Iată de ce, una din problemele esențiale ale cercetării sociologice de teren este aceea a autenticității informației primare, adică problema validității metodelor de culegere a datelor. Ea are o deosebită acuitate, după aprecierea noastră, pentru actuala fază de dezvoltare a investigațiilor concrete din țara noastră.

În cele ce urmează ne vom referi doar la unul dintre factorii care afectează autenticitatea datelor, și anume dezirabilitatea socială. Alegerea nu este întâmplătoare. Respectiva variabilă vizează în primul rînd chestionarul cu întrebări directe, iar acesta este utilizat într-o mare măsură — exagerată, credem — în cercetările concrete de la noi.

Prin variabila „dezirabilitate socială“ înțelegem, în sens larg, tendința din partea subiecților de a da răspunsuri în conformitate cu ceea ce e de dorit din punct de vedere social, de a apărea într-o lumină favorabilă, în concordanță cu un set de valori și norme social acceptate. În acest sens, ea este identică sau în strînsă legătură cu ceea ce alți autori numesc „răspunsuri valorizante“, „conformism verbal“, „răspunsuri stereotipice“, „efect de fațadă“, „efect de prestigiu“, etc., prezente în aproape toate manualele de metode și tehnici.

Dezirabilitatea socială (social desirability) a fost menționată ca o variabilă aparte pentru prima dată de A. L. Edwards și P. Horst în 1953, într-un articol intitulat *Dezirabilitatea socială ca variabilă în studiile cu tehnica Q*. După mai multe studii, A. L. Edwards — autorul cel mai cunoscut în această arie de preocupări — a realizat lucrarea *Variabila*

dezirabilitatea socială în evaluarea și cercetarea personalității (1957). El a pornit de la constatarea că autoevaluările subiecților examinați cu un chestionar de personalitate (M.M.P.I.) corelează mult între ele, și a presupus că o asemenea corelație se datorează unui factor comun — dezirabilitatea socială. Pentru a-și confirma ipoteza, mai multe itemuri ale chestionarului au fost supuse aprecierii unor evaluatori (judges) și s-a întocmit astfel o scară de dezirabilitate socială (Edwards' S. D. scale) în care fiecare item are o valoare, un indice referitor la gradul de dezirabil. S-a constatat, în continuare, că există o strînsă corelație, adesea peste 0,80, între gradul de dezirabilitate al itemurilor stabilit de evaluatorii externi și gradul de aprobare din partea subiecților¹. Astfel, de exemplu, propoziția: „Îmi place să fiu loial față de prieteni“, care avea un înalt indice de dezirabilitate în S. D., a fost acceptată de 98% din indivizii chestionați ca o trăsătură de personalitate ce îi caracteriza pe ei înșiși, în timp ce propoziția „Îmi place să evit responsabilitățile și obligațiile“ a fost acceptată numai de 6%. G. Allport remarcă: „Fără îndoială că sînt mai mulți oameni cărora le place să fie loiali cu prietenii lor decît cei cărora le place să evite responsabilitățile — printre adulții socializați ne putem aștepta la acest rezultat. Însă, în același timp, e neîndoielnic că mulți oameni își fac o apreciere mai puțin onestă lor înșile, pentru că subscriu dezirabilității sociale“².

Construind S.D.-ul, A. L. Edwards a dat o definiție operațională variabilei dezirabilitatea socială, ea fiind identică cu raportul dintre răspunsurile „adevărat“ și „fals“ obținute la itemurile din această scară.

Între timp, alte cercetări au adus unele puncte de vedere noi și au nuanțat interpretările lui Edwards. Astfel, Jackson și Messick, admitînd că ceea ce era considerat înainte ca tendință aprobativă (agreeing response set) poate fi redus într-o oarecare măsură la dezirabilitatea socială, au demonstrat că subzistă, totuși, în răspunsurile date de subiecți, doi factori independenți: tendința de aprobare și dezirabilitatea socială³. O direcție principală în care au continuat investigațiile a fost aceea a unidimensionalității și universalității dezirabilului (a concepției despre normele și valorile sociale estimate ca importante). Adică, în construirea scării lui Edwards și în pretenția de a putea controla astfel prin ponderări respectiva variabilă, era implicat postulatul că toți subiecții percep în esență același dezirabil, că fiecare item are o încărcătură specifică absolută de dezirabil. Or, așa cum bunul simț ne sugerează, și cum au arătat diferitele studii, dezirabilul nu este atît de omogen; e necesar să avem în vedere și grupul de referință al subiectului și, nu în ultimul rînd, concepția personală, individuală despre dezirabil. S-a adevărit experimental că evaluările diferitelor itemuri referitoare la dezirabil sînt relativ altele în

¹ Citează: G. W. Allport, *Pattern and Growth in Personality*, Holt, Rinehart and Winston, Inc., New York, 1965, p. 450.

² G. W. Allport, *op. cit.*, p. 450—451.

³ Citează: J. M. Le Maine, *Dix ans de recherche sur la désirabilité sociale*, în *L'année psychologique*, 1965, nr. 1, p. 121.

funcție de instrucția dată subiectului: „ce e important în general“, „ce e important pentru alții“, „ce e important pentru subiectul însuși“. W. Scott, într-un studiu experimental, relevă că diferențele interindividuale în concepția despre dezirabil sînt corelate cu diferențele în autoevaluări și în comportamentele declarate (reported behavior)⁴. Într-o cercetare proprie am constatat, de asemenea, o corelație pozitivă semnificativă între scara individuală de valori (ceea ce considera subiectul important), autopoortret și „eul ideal“. Servindu-ne, pe lângă datele culese pe baza răspunsurilor verbale, și de alte date relative la subiect, am evidențiat că există din partea subiecților nu numai tendința de a se autodescrie favorabil, prin prisma a ceea ce consideră important, ci și tendința de a considera importante calitățile pe care ei înșiși le dețin; autoestimarea se răsfrînge în scara individuală de valori⁵.

Pe de altă parte, trebuie avut în vedere că răspunsurile subiecților afectate de dezirabilitatea socială pot avea, totuși, importanță în predicția comportamentului ulterior (verbal sau chiar nonverbal). Ne gîndim aici la faptul că dacă individul consimte să subscrie unui set de norme și valori în împrejurarea de interviu, sînt mari șanse ca el să ofere răspunsuri saturate de dezirabil și în alte situații „controlate“ de normele și valorile respective. Contează deci, felul și gradul în care indivizii se realizează acestor norme și valori prin răspunsurile verbale date la chestionar. În acest caz, distincția dintre răspunsurile „formale“ (impregnate de dezirabilitate) și cele „autentice“ (convingeri intime personale) nu prezintă mare importanță. Iar definiția operațională a atitudinii, ca fiind răspunsurile la întrebările din chestionar sau ceea ce măsoară scările de atitudine, este în acest mod oarecum justificată⁶.

Se pare, așadar, că fără a nega existența unui factor general normativ comun — dezirabilitatea socială⁷ — care colorează răspunsurile subiecților și poate face nevalide unele din instrumentele de cercetare, acțiunea lui este legată de mai multe variabile și „imperialismul“ lui trebuie temperat⁸.

În legătură cu problema dezirabilității mai e de notat că ea nu se pune exclusiv în termeni de sinceritate — nesinceritate. Să nu ne închipuim că subiectul are mereu interesul de a ne induce în eroare. Adevărata — prin opinia exprimată — la normele și valorile socialmente dezirabile, comportă și reacții spontane de adaptare la situație (interview) reacții de apărarea eului; individul vrea să apară într-o lumină favorabilă nu numai „pentru ceilalți“ ci, probabil, și în fața propriului eu.

⁴ W. A. Scott, *Social desirability and individual conceptions of the desirable*, în *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 1963, vol. 67, nr. 6, p. 582.

⁵ P. Iluț, *Atitudinea față de valori și imaginea de sine*, în *Probleme sociologice ale tineretului*, Centrul de cercetări pentru problemele tineretului, Filiala interjudețeană Cluj, 1973, p. 177.

⁶ J. B. Taylor, *What do attitude scales measure: The problem of social desirability*, în *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 1961, vol. 62, nr. 2, p. 389.

⁷ J. B. Taylor, *op. cit.*

⁸ J. M. Lemaine, *op. cit.*, p. 126.

Mai subliniem apoi că dezirabilitatea socială deși operează în primul rînd pentru întrebările de opinie, ea influențează și răspunsurile la întrebările așa zise „factice”. Întrebări referitoare, de pildă, la frecvențarea diferitelor instituții (școală, teatru, biserică etc.), la relațiile cu vecinii sau relațiile din familie, precum și la evenimentele din trecut, sînt expuse respectivului fenomen. Și nici în acest caz nu este în cauză numai loialitatea: datorită matricilor valorico-atitudinale, care determină o selecție în percepție și memorie, se poate ca individul involuntar să rețină doar anumite fapte.

Cu această din urmă remarcă se conturează un răspuns la o posibilă și firească întrebare: De ce, și în ce măsură, problemele ridicate în articolul de față — probleme care s-ar părea că sînt numai de psihologie sau psihologie socială — au importanță pentru sociologia concretă? Răspundem că, în foarte mare măsură. Aceasta deoarece, pe de o parte multe din cercetările sociologice se referă la fenomene de psihologie socială, iar, pe de altă parte, indiferent de tema luată în studiu, se face apel — mai ales utilizînd interviul sau chestionarul — tot la individ. După cum remarcă B. Matalon și A. Pitrou „... noi nu putem «interoga», dacă aceasta nu este metaforic spus, un grup pentru a obține un răspuns verbal”⁹.

Desigur, în analiza problemelor puse de noi în discuție este necesar să subliniem că ele capătă coordonate specifice în funcție de mediul socio-cultural, de orînduirea socio-economică. Din acest punct de vedere diferă atît conținutul normelor și valorilor sociale cărora individul tinde să se alinieze (verbal și în conduită), cît și omogenitatea și consecvența promovării lor; ceea ce are consecințe serioase în problema dezirabilității. De aceea, studiile de acest fel din alte țări trebuie privite critic; nu putem transfera automat concluziile la realitățile noastre. În același timp, însă, trebuie să fim atenți la ideile valoroase ale acestora.

Evidențiind unele aspecte legate de variabila dezirabilitatea socială și considerînd că cercetările sociologice de teren de la noi ar avea de cîștigat în urma sensibilizării față de ea, enumerăm în continuare cîteva căi posibil de urmat pentru diminuarea distorsiunilor cauzate de acțiunea ei. (Spunem „diminuare” deoarece — așa cum se accentuează în tratatele de specialitate — este greu de închipuit că vom putea ajunge la anihilarea totală a efectelor ei; în general, în problemele de validare și eficiență nu putem merge pe principiul „totul sau nimic“.)

Din cele afirmate în legătură cu dezirabilitatea reiese că invitația la adresa subiectului de a fi sincer și deschis, care însoțește chestionarul, nu este nici pe departe suficientă. În destule cazuri, ea servește doar cercetătorului ca un mijloc de autoliniștire. Cu toate acestea, o instrucțiune bine formulată poate avea efecte pozitive și în ce privește reducerea dezirabilității.

O cale mai eficientă ar fi de a evita întrebările care, pe baza bunului simț, ne dăm seama că se expun foarte mult respectivei tendințe. De

⁹ B. Matalon și A. Pitrou, *L'utilisation des attitudes dans la recherche socio-économique*, în *Revue française de sociologie*, 1969, vol. X., nr. special, p. 736.

asemenea, am putea merge fie pe linia atribuirii unor indici de dezirabilitate itemurilor (metoda lui Edwards), fie de a asigura itemurilor (sau întrebărilor) o dezirabilitate sensibil egală¹⁰. Tot aici putem încadra introducerea unor întrebări de control. Dacă, de exemplu, individul răspunde cu „nu“ la mai multe întrebări de felul „Ai lăsat vreodată pe mîine ceea ce puteai face azi?“, ne putem îndoi foarte mult de autenticitatea răspunsurilor lui și la alte întrebări.

Am putea folosi, apoi, în mai mare măsură interviul semistructurat, interviul de grup, întrebările și tehnicile indirecte, indicatori ai comportamentului efectiv; în acest fel i se reduce subiectului posibilitatea de „mascare“.

Oricîte precauții am lua, acestea nu-l scutesc pe cercetător de a realiza la nivelul „prelucrării“ calitative a datelor o interpretare nuanțată, de a „citi“ dincolo de declarațiile subiectului investigat. Or, așa cum afirmă și alți autori¹¹, în unele studii se poate constata, din acest unghi de vedere, o tratare simplistă.

Nu e mai puțin adevărat că aici se ivește următoarea situație: noi putem extinde foarte mult exigențele, și tehnicile de utilizat, pe planul „așa ar trebui să fie“, dar în practică avem limite obiective în înfăptuirea unei investigații (personal de cercetare, timpul afectat, mijloace financiare etc.). Convingerea noastră este că, în cadrele date, se poate face mai mult pe linia obținerii unor informații primare de nădejde.

Fără a acorda o atenție cuvenită validității metodelor de colectarea datelor riscăm să oferim concluzii eronate și în loc să informăm, s-ar putea chiar să dezinformăm. Ne referim aici la faptul că la nivelul cunoașterii cotidiene, al bunului simț. — nivel care îmbină mai multe surse de informație (observația directă, interviul neformalizat, etc.) —, se poate realiza o imagine care aproximează foarte mult realitatea. Efectuînd un studiu cu un chestionar deficitar întocmit și fără să se țină seama în interpretare de distorsiunile ce pot interveni, se obține o imagine denaturată, care însă profită de o mai mare prestanță decît aceea rezultată pe baza bunului simț, fiind purtătoarea calificativului de „studiu sociologic“, avînd greutatea „eșantionului probabilistic ales“ și al „tabelor de corelație“ efectuate cu mașina de calcul.

СОЦИАЛЬНАЯ ЖЕЛАТЕЛЬНОСТЬ — МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЙ ВОПРОС В ПОЛЕВЫХ СОЦИОЛОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЯХ

(Резюме)

Исходя из предпосылки, что одним из основных вопросов полевого социологического исследования является подлинность первичных данных, автор останавливается на одном источнике дисторсии этих данных, а именно на социальной желательности. Изложены

¹⁰ G. W. Allport, *op. cit.*, p. 456.

¹¹ Mihail Cernea și Al. Tănase, *Despre strategiile dezvoltării teoriei conștiinței sociale și personalității*, în Revista de filozofie, 1972, nr. 7.

отдельные аспекты желательности и выявляется законность и острота некоторых из них для социологических исследований. Рассматривая положение, существующее в нашей стране, автор подсказывает некоторые возможности уменьшения эффектов данного переменного.

SOCIAL DESIRABILITY AS A METHODOLOGY PROBLEM
IN THE SOCIOLOGICAL FIELD RESEARCH

(Summary)

Starting from the premise that a main claim of the sociological field research is the authenticity of the primary data, the author insists upon a distortion source of these data, namely the social desirability. Some desirability aspects are pointed out and the legitimacy and acuity of some of them for the sociological researches are emphasized. Aiming at the situation in our country some possibilities to diminish the effects of the respective variable are suggested.

DIN ISTORIA GÎNDIRII SOCIALE

NICOLAE BĂLCESCU — DEMOCRATISMUL REVOLUȚIONAR

GHEORGHE TOMA

Democratismul revoluționar este latura cea mai originală și mai profundă a gândirii lui Bălcescu, ea exprimînd poziția cea mai avansată a gândirii social-politice premarxiste românești. Asupra conținutului esențial al acestei categorii, afirmat în opera și activitatea revoluționară a lui Bălcescu, vom insista în eseul de față. Primul fapt pe care-l constatăm este că democratismul revoluționar, privit ca formă a *umanismului* și *raționalismului*, reprezintă continuarea la nivel superior a tradițiilor umaniste și raționaliste din cultura noastră, că este un rezultat și o premisă în această istorie. De aceea, vorbind de originalitatea și profunzimea gândirii social-politice vom vorbi în ultimă instanță de originalitatea și profunzimea umanismului și raționalismului său, al gândirii românești ajunsă pe o anumită treaptă a dezvoltării sale. Dacă democratismul revoluționar, privit ca umanism, relevă un anumit sistem de valori, care întruchiează esența *libertății* și *demnității* umane, privit ca raționalism ne dezvăluie faptul că aceste valori nu se pot susține decît pe rațiune. Într-o suită de eseuri asupra filozofiei românești am încercat să subliniem această unitate dialectică.

Se impune să subliniem de la început faptul că la baza gândirii și activității revoluționare a lui Bălcescu întîlnim situat conceptul iluminist al gândirii și revoluției burghezo-democratice franceze. Acest „concept spiritual“, care unește determinațiile principale ale platformei ideologice revoluționare, constituie simburile întregii sale gândiri, punctul ei *logic* și *istoric* de plecare, forma generală în care mișcarea revoluționară s-a dezvoltat pe plan european pînă la comunismul științific. Democratismul revoluționar, așa cum apare la Bălcescu, este un moment, o verigă în acest proces revoluționar. Libertatea, dreptatea, egalitatea, fraternitatea sînt, după Bălcescu, *legi, principii* ale umanității, fundamentul ade-

văratei civilizații și condiție a vieții morale. Aceste valori spirituale, pe care le opune exploatării și egoismului, îmbrățișează, deci, întreaga sa operă teoretică precum și practica revoluționară. Ele constituie conținutul esențial a ceea ce numește Bălcescu „principiul subiectiv, dinăuntru”¹ al vieții sociale.

După cum am subliniat și cu altă ocazie, acest conținut pozitiv, înaintat, această revelare a esenței umane, această unitate sintetică formată din „legea libertății, a demnității, a umanității și a perfectabilității sau de legea morală absolută, nemărginită, legea dreptății”², mai poartă uneori amprenta unei concepții idealist-obiective, providențialiste. Dar acest providențialism are aici de la început un sens practic, moral. „Legea evanghelică, spune Bălcescu, descoperind spiritului cauza absolută, proclamând menirea omenirii și a lumii, împinse mintea omenească la demonstrarea și realizarea ei. De atunci știința, întemeindu-se pe conceptul legilor spiritului de observație, experiență, a continuat zdrobirea lumii vechi, revoluționarea sau perfecționarea religiei, moralei, politicei, societății întregi, nimicind orice domnie individuală, supunând acția omenească legii absolute și universale a libertății și a științei, căutând realizarea în omenire a dreptății și frăției, aceste două temelii a ordinei absolute, perfecte, a ordinei divine”³, ordine în care este implicat și principiul sau legea că orice națiune are de îndeplinit o misiune în lume. În această ordine de idei trebuie subliniat de asemenea faptul că Bălcescu respinge în mod deschis și fatalismul, după el omul fiind înzestrat nu numai cu inteligență „spre a deosebi binele de rău”, ci și cu voință „lăsându-l liber în alegerea sa”⁴.

Putem spune, în concluzie, că în textul reproduș mai înainte ne sînt date toate momentele esențiale pentru a putea defini exact nivelul cel mai general și mai abstract al gândirii lui Bălcescu. Ne apare în primul rînd formulată ideea că noua ordine de valori se sprijină pe legea universală a libertății și a științei. Scopul suprem al acțiunii umane fiind acela de a realiza în omenire dreptatea și frăția. Vom vedea însă în continuare cum toate aceste determinații generale, incluzînd și libertatea voinței, vor face loc unui conținut determinat, pozitiv, liberalismului și democratismului apărînd ca democratism revoluționar, providențialismul fiind și el negat după ce a deschis calea rațiunii științifice spre lumea subiectivă, interioară, spre legea supremă a libertății.

*

În ce constă democratismul revoluționar afirmat de Bălcescu, care este conținutul său esențial? În scrisoarea din 16 decembrie 1848 către Ion Ghica, în care îi comunică intenția de a edita „o revistă română, care să apere revoluția noastră și să pregătească alta”, Bălcescu schițează și cuprinsul articolului introductiv, programul de lucru al acestei reviste.

¹ *Scrieri alese*, Ed. Minerva, București, 1973, p. 131.

² *Idem.*

³ *Idem.*

⁴ *Idem*, p. 133.

După părerea noastră în acest plan, în legătură cu obiectivele noii reviste, sînt cuprinse într-o unitate logică necesară toate laturile democratismului său revoluționar, cele trei ținte deosebite, „între care aleargă națiile”⁵ în istorie: *națională*, *socială* și *politică*. Bălcescu extinde legea libertății, a dreptății, în toate direcțiile vieții sociale, arătînd interdependența dintre problema socială și cea națională. Din pătrunzătoarele sale analize asupra apariției și dezvoltării relațiilor sociale feudale, din concluziile trase pe baza analizei revoluției de la 1848, se poate vedea în mod clar cum a conceput Bălcescu această unitate dialectică dintre social și național. Pierderea libertății politice și sociale, înrobirea poporului, a atras după sine slăbirea și pierderea independenței naționale și chiar a conștiinței naționale. De aceea, trezirea conștiinței naționale, prin evocarea originii și a tradițiilor de luptă glorioasă, a constituit o pîrghie a luptei ideologice revoluționare. Pe baza experienței revoluționare Bălcescu va arăta că ținta națională este cea mai principală pentru viitoarea revoluție din țările române; „de unde chestia de unitate națională, chestie de viață și putere, atît înlăuntru cît și în afară, și care ne poate pune în starea de a ne îndeplini misia noastră în omenire”⁶. Adică de a contribui, prin cultură, la afirmarea libertății, dreptății și demnității umane, de a întări și dezvolta fundamentul rațional al acestei existențe, de a înfăptui în lume victoria binelui asupra răului.

Un alt aspect al gîndirii sale dialectice, asupra căruia vom insista în acest eseu, se referă la felul cum a înțeles Bălcescu raportul dintre revoluția din țările române și cea europeană, precum și la felul cum a înțeles el raportul dintre latura politică și cea socială a procesului revoluționar. Cercetările efectuate în ultima vreme asupra operei lui Bălcescu scot în evidență faptul că atitudinea sa social-politică a evoluat de la un democratism general, de la iluminism spre democratismul revoluționar și că activitatea sa politică a avut un rol hotărîtor în acest proces de radicalizare. Nu vom insista asupra acestui aspect istoric al problemei, deși faptul nu e lipsit de importanță, ci ne vom opri la ceea ce înțelege el în ultimă instanță prin *revoluție* și *democrație*. Ideea revoluției, forma și conținutul acesteia, a fost tema principală a gîndirii sale; în revoluție el a văzut mijlocul de mîntuire a popoarelor de asuprire socială și națională, forța care aduce la realitate „conceptul spiritual” al existenței umane.

În primul rînd, Bălcescu abordează ideea revoluției prin prisma legii progresului social. De aceea pentru el revoluția este un fenomen social istoricește necesar, un fenomen legitim. Revoluția română de la 1848 n-a fost un fenomen neregulat, efemer, fără trecut și fără viitor, fără altă cauză decît voința întîmplătoare a minorității sau mișcarea generală europeană. Revoluția europeană fu ocazia, iar nu cauza revoluției române, cauză ce se pierde în zilele veacurilor⁷. După cum se vede el a înțeles în mod just raportul dintre revoluția europeană și cea românească. Dar

⁵ *Opere*, vol. IV, Ed. Academiei, București, 1964, p. 248.

⁶ *Idem*, p. 280.

⁷ *Scrieri alese*, p. 106.

această necesitate obiectivă este întemeiată și pe un alt fapt, pe un alt argument de natură ceva mai generală. Peste legile omenești ale existenței morale, spune Bălcescu, „noi recunoaștem o lege absolută: *Dreptatea*. Este acea lege stea strălucitoare al cărui reflex e rațiunea omenească și care luminează drumul omenirii, lege pe care omul organizat în societate trebuie să caute neîncetat a realiza spre a învinge răul și a-l înlocui cu binele“. La 1848 poporul român „acceptînd ca deviză *dreptate-frăție*, întemeie reformele sale sociale pe această lege“. De aici decurg, cu necesitate, o serie de consecințe care dau revoluției un caracter profund necesar și din punct de vedere umanist. Orice piedică pusă muncii, spune Bălcescu, „este un furt; a lega brațele țaranului, a dispune, ceea ce-i și mai rău, de munca lui în favoarea altuia, este un asasinat. Și tocmai de asasinat acuzăm noi legile care au guvernat societatea noastră“⁸.

În al doilea rînd, Bălcescu arată în mod just că revoluția n-a fost și nu poate fi opera unor personalități izolate. Deși subliniază în mod deosebit rolul factorului subiectiv, el situează în centrul activității revoluționare, ca obiect și subiect al acesteia, marea forță socială care este poporul. Problema locului pe care l-au ocupat, a rolului pe care l-au jucat diferitele personalități în cadrul revoluției, fie că e vorba de revoluția română sau de alte revoluții europene, se desprinde cu claritate mai ales din corespondența sa. El a combătut în mod constant tendințele subiectiviste, liberalist-romantice și chiar anarhiste, opunîndu-le punctul său de vedere științific, revoluționar-democrat. Analizînd la începutul anului 1947 diferitele orientări ideologice, starea de spirit existentă în mișcarea revoluționară din țările române, Bălcescu sublinia că toți reprezentanții tendinței amintite mai înainte „văd tot răul în individuri, iar nu în concepția societății“, neînțelegînd faptul că „cîrmuirile nu sînt decît expresia societăților“⁹.

După Bălcescu revoluția de la 1848, care a fost „dezvoltarea progresivă a revoluției din 1821“, avea sarcina „de a organiza democrația și de a dezrobi pe țărani, făcîndu-i proprietari“, ea trebuie să fie „o revoluție democratică și socială“¹⁰. Prin această revoluție, care înlătura Regulamentul organic, trebuia să se proclame „democratizarea statului prin egalizarea drepturilor, a pămîntului prin împrumutarea țărănilor și a capitalului prin instituțiile de credit organizate de stat“¹¹. Prin urmare, această revoluție trebuia să fie *politică și socială*. În concepția lui Bălcescu, identică aici cu aceea a clasicilor marxism-leninismului, acestea sînt două laturi ale unui proces revoluționar unitar; orice revoluție socială fiind și revoluție politică, și invers. Reprezentanții liniei moderate, spune Bălcescu, au constituit cauza căderii revoluției tocmai pentru că au rupt latura politică de cea socială, economică, amînînd „revoluția socială“ în speranța

⁸ *Texte din literatura economică în România secolului al XIX-lea*, vol. I, Ed. Acad. R.P.R., București, 1960, p. 104.

⁹ *Scrieri alese*, p. 86.

¹⁰ *Idem*, p. 111.

¹¹ *Idem*.

de a înfăptui „revoluția democratică“. Dar faptul că revoluția a căzut se datorește, după Bălcescu, și unei alte limite; ea s-a mișcat într-o sferă „prea puțin întinsă“¹².

După înfringerea revoluției de la 1848 în țările române, pe primul plan în gândirea lui Bălcescu, ca sarcină a viitoarei revoluții, ca o condiție „de putere“, se situează ideea unirii naționale și a independenței naționale. Dacă revoluția de la 1848 a urmărit în primul rând realizarea „țintei“ sociale și politice, deși revoluționarii pașoptiști, spune Bălcescu, „n-au pierdut un moment din vedere solidaritatea ce îi leagă cu toate ramurile nației române“, viitoarea revoluție trebuia să înfăptuiască unitatea națională și după aceea independența națională „ca astfel națiunea română să reintre în drepturile sale naturale“¹³. Idealurile de libertate și dreptate socială, îi arăta experiența revoluționară, se pot realiza numai prin unitate națională, prin formarea statului național unitar și independent. Înfăptuirea statului românesc era condiția înfăptuirii statului democratic. „Nu poate fi fericire fără libertate, nu poate fi libertate fără putere și noi românii nu vom putea fi puternici pînă nu ne vom uni cu toții într-unul și același corp politic. Unimea națională dar e singurul principiu de mîntuire pentru noi“¹⁴.

Pentru Bălcescu condiția hotărîtoare a înfăptuirii programului revoluționar este *puterea*, care cuprinde pe lîngă unirea tuturor românilor și înarmarea poporului, insurecția. Sarcina unui guvern revoluționar, sublinia el, este aceea de a propovădui și de a înarma revoluția, el trebuie „să toarne revoluția în sufletul poporului, și apoi să-i pună arma în mînă și să-i spună, acum cînd ai o credință fii gata să mori pentru ea“¹⁵. Ideea că numai pe cale revoluționară poporul român și, în general, toate popoarele asuprite pot să-și cucerească libertatea, independența, este o idee fundamentală la Bălcescu, o convingere care se adîncește din ce în ce mai mult pe baza experienței revoluționare de la 1848. După refluxul revoluționar, după înfringerea revoluțiilor europene, el va sublinia cu mai multă forță faptul că singura cale de eliberare este unitatea națională și solidaritatea revoluționară a popoarelor, „revoluția generală“. Pentru viitoarea revoluție, „mai înfricoșătoare“ decît cea de la 1848, se impunea sarcina de „a dezvolta simțul naționalității și credința românului în el mai mult decît în străin“, precum și stabilirea aliaților naturali „în popoare, iar nu în guvernuri“¹⁶. Înțelegînd că istoria umană este dominată de lupta dintre clasele sociale opuse, de lupta înverșunată între cei deposedați de drepturile lor și uzurpatori, înțelegînd că statul feudal nu este decît expresia societății existente, Bălcescu a subliniat în repetate rînduri faptul că „nu mai este îndoială că guvernele din Europa complo-

¹² *Opere*, vol. I, p. 327.

¹³ *Scrieri alese*, p. 114.

¹⁴ *Opere*, vol. IV, p. 135.

¹⁵ *Opere*, vol. IV, p. 280.

¹⁶ *Opere*, vol. IV, p. 315.

tează împotriva dorinței popoarelor¹⁷, că nu se poate aștepta niciun sprijin de la aceste guverne „ci din revoluție numai¹⁸.”

Subliniind caracterul necesar, obiectiv al revoluției, precum și direcțiile generale ale acesteia, unitatea și dinamica laturilor principale ale procesului revoluționar, Bălcescu subliniază în permanență rolul factorului subiectiv, ideologic. *Principiul, ideea*, spune el, precede acțiunea și-i dă sens. În cazul de față avem de-a face însă nu cu o formă a raționalismului iluminist, abstract. Gîndirea sa, deși călăuzită de anumite principii generale, de valori, care nu sînt altele decît acelea ale gîndirii filozofice și sociale moderne, se constituie și se afirmă pe baza unor cercetări istorice originale, dezvăluind determinații și legături mai adînci între fapte, afirmînd o atitudine mai consecventă asupra libertății, democrației și revoluției.

•

Credem că putem afirma că esența concepției lui Bălcescu asupra revoluției de la 1848, asupra conținutului acesteia, este expusă în modul cel mai clar în *Mersul revoluției române*. Iată un paragraf în care ne este dată problema de care ne vom ocupa în continuare: „Revoluția de la 1821 a strigat *dreptate* și a vrut ca tot românul să fie liber și egal, ca statul să se facă românesc. Ea fu o revoluție democratică“.

Revoluția de la 1848 a vrut ca românul să fie nu numai liber „dar și *proprietar*, fără care libertatea și egalitatea e minciună. Pentru aceea ea adaugă la deviza sa cuvîntul *frăție*, această condiție de căpetenie a progresului social. Ea face o revoluție socială¹⁹. Prin urmare, această revoluție a fost, după Bălcescu, o revoluție democratică și socială, economică și politică, scopul ei fiind în primul rînd acela de a „democratiza pămîntul“, de a face pe țaran proprietar, fapt „fără care libertatea și egalitatea e minciună“. Sarcina principală a revoluției fiind, deci, aceea de a desființa monopolul proprietății feudale, de a elibera pe țaran de relațiile de dependență feudală și de a-l împroprietări. De a situa, cum spune Bălcescu, pe român în drepturile sale de om și cetățean. Această eliberare a iobagului, atît de starea de aservire față de pămînt, cît și față de stăpîn, trebuia să se înfăptuiască pe cale revoluționară, ca expresie a luptei de clasă, fiind în ultimă analiză o cerință iminentă a legii progresului social. De aceea, analizele cele mai adînci, cele mai originale pe care le face el asupra fenomenului social privesc tocmai procesul de apariție, dezvoltare și destrămare a relațiilor feudale de proprietate, politice, juridice — în țările române. În felul acesta, cum arătam în altă ordine de idei, Bălcescu a deschis o perspectivă nouă, științifică, în istoriografia și teoria istoriei din țara noastră.

Analiza concepției lui Bălcescu în legătură cu apariția și dezvoltarea relațiilor feudale în țările române a formelor de exploatare și aservire

¹⁷ *Idem*, pp. 169, 351.

¹⁸ *Opere*, vol. IV., p. 335.

¹⁹ *Scrieri alese*, p. 114.

a poporului, a consecințelor naționale care decurgeau din intensificarea exploatării, a constituit, mai ales în ultima vreme, obiectul unor ample sinteze și studii științifice. Uneori fiecare amănunt, care a putut să întregască imaginea de ansamblu, a fost scos în evidență. Pentru acest motiv sîntem nevoiți să reținem numai ceea ce ni se pare a fi mai important în schițarea conturului atitudinii lui Bălcescu în această problemă. Mai întii vom observa că forma de proprietate feudală, ca întreg sistemul de relații de dependență și asuprire feudale, are un caracter *istoric, uzurpator și neuman*. Caracterul istoric constă în faptul că aceste relații au apărut pe o anumită treaptă istorică, negînd o anumită stare de lucruri, dominată de un anumit principiu, și vor trebui să dispară la un moment dat. Necesitatea acestei dispariții, condițiile în care noile principii de viață își pot face loc în istorie, constituie, cum am văzut, o preocupare permanentă a marelui democrat-revoluționar. Dar istoricitatea de care vorbim aici punînd în lumină altă latură a metodei istorice a lui Bălcescu, prin care se apropie mult de marxism—leninism, rezultă și din felul cum privește el dezvoltarea interioară a acestor relații, *formele* pe care le îmbracă exploatarea, *cauzele* care au dus la deposedarea țaranelor liberi de pămînt și la aservirea majorității muncitorilor plugari unui număr restrîns de feudali.

Analizînd apariția relațiilor de proprietate feudale, originea modernă a proprietății, Bălcescu susține teza că la început țaranii au fost liberi, proprietari. Mai mult, referindu-se la originea cea mai îndepărtată a proprietății el afirmă că atunci cînd romanii au cucerit Dacia „dacia toți erau liberi și egali; se bucurau toți de aceleași drepturi. Pentru aceea ni se arată așa de mari în cursul acelei perioade”²⁰. Colonii lui Traian aduși în Dacia au împărțit în mod egal pămîntul, dar nu peste mult timp „cele două mari plăgi care mistuiau imperiul și îi pricinuiră căderea, robia și marea proprietate se introduseră și în colonie”²¹. După valul popoarelor migratoare istoria ne arată, la originea proprietății feudale, existența a două forme de proprietate, *proprietatea individuală și proprietatea comună* sau *ager publicus*, principiu care „deși restrîns, există încă în fapt”. Proprietatea comună consta la început „în oarecare terenuri de cîmpie, rămase necultivate și neloquite, din pricina migrațiunii popoarelor barbare”²². Proprietatea boierilor și a clerului, marea proprietate feudală, s-a născut prin recompensele și donațiile făcute de către șeful statului.

Apariția marii proprietăți feudale a fost, după Bălcescu, fatală egalității și ucigătoare pentru mica proprietate. Începutul acestui proces, care s-a transformat cu timpul într-un adevărat sistem de guvernămînt și într-o inversunată vinătoare a micii proprietăți, îl constituie apariția exploatării prin clacă. La început marii proprietari au împărțit pămîntul în trei părți, două părți au fost date în folosință coloniștilor, a treia era lucrată în folosul marelui proprietar prin clacă, „socotită un număr de

²⁰ *Opere*, vol. II, *Trecutul și prezentul*, p. 119.

²¹ *Texte din literatura economică în România secolului al XIX-lea*, p. 71.

²² *Idem*, p. 72.

zile de muncă obligatorie, uneori hotărît mai tîrziu nehotărît²³. Exploatarea prin clacă a atras după sine cele mai dezastruoase consecințe, întrucît „ea crea muncitorului o poziție inferioară și impusă la împărțirea țării în caste. Atîrnarea și supunerea țaranului sărac și dezarmat față de un stăpîn războinic, avînd cu el forța, puterea executivă și puterea legislativă, proprietar absolut nu numai asupra pămîntului dar și asupra a tot ceea ce-i slujea la exploatare, sili în scurt timp populația rurală să subscrie la cele mai împovărătoare condiții²⁴. În analiza acestui proces de dezmoștenire a țaranilor de pămînt, de înrobire a lor, avem una din cele mai originale pagini de analiză științifică a relațiilor de exploatare feudală în țările române; o strălucită pagină de atitudine democrat revoluționară, de patriotism, plan de gîndire pe care este depășit și istorismul abstract.

Cauzele care au dus la deposedarea moșnenilor de proprietatea lor, la „absorbirea micii proprietăți de către boieri și mănăstiri“ au fost, după Bălcescu, *interesul, nevoia și sila*. Scutirile de obligații obștești pe care domnitorii le fac boierilor, obligații care cădeau asupra moșnenilor, făcîndu-i pe mulți să se vindă cu pămîntul lor, războaiele de independență, sărăcia și foametea, au determinat acest fenomen de absorbire a micii proprietăți de către marea proprietate, de generalizare a relațiilor de exploatare feudală. „Muncitorii chinuți de foame, siliți să accepte orice, sffîrșiră repede prin a pierde chiar libertatea individuală și ajunseră șerbi ai pămîntului. Servajul a fost deci urmarea fatală a sistemului de exploatare prin clacă; servajul apare în istorie în același timp sau vine îndată după dînsa²⁵. La capătul acestei analize istorice, economice și politice, în care Bălcescu se oprește și asupra sistemului de exploatare consfințit de Regulamentul organic, sistem caracterizat de Marx ca fiind „codicele muncii de clacă“, „o expresie pozitivă a hranei după supramuncă²⁶, el conchide că desființarea relațiilor feudale și împroprietărirea țaranilor eliberați este o necesitate obiectivă.

Programul de împroprietărire a țaranilor este, pentru Bălcescu, *național, moral și util*. El a combătut în această direcție nu numai forțele reacționare și liberaliste, conciliatoare, ci și unele tendințe socialist-utopice cum era proudhonismul. Întemeierea necesității împroprietării țaranilor, „democratizarea pămîntului“, condiție a adevăratei libertăți sociale și politice, a adevăratei vieți morale, a constituit o preocupare permanentă pentru Bălcescu. A fost domeniul în care s-a manifestat atît adîncimea spiritului său științific cît și intransigența revoluționară, patriotismul său înflăcărat, vizionarismul său. După cum va sublinia în corespondența sa, revoluția de la 1848 „trebuia încă a dezlega problema sărăciei, a da o altă organizație proprietății, baza societății, a bogăției și fericirii publice²⁷; de aceea împroprietărirea era sarcina „cea mai importantă a

²³ *Idem*, p. 73.

²⁴ *Idem*.

²⁵ *Idem*.

²⁶ Marx — Engels, *Opere*, vol. 23, Ed. politică, București, 1966, p. 250.

²⁷ *Texte din literatura economică din România secolului al XIX-lea*, p. 103.

revoluției noastre²⁸. Împroprietărirea țăranilor era un act social necesar și pentru faptul că era în deplină conformitate cu *legea dreptății*, lege care „luminează drumul omenirii“ în lupta sa pentru înlăturarea răului și promovarea binelui. Este nedrept și imoral ca o minoritate a societății, o aristocrație de avuție egoistă și coruptă, să trăiască parazită pe spina poporului. Exploatarea omului de către om, subliniază Bălcescu, este un fenomen irațional și imoral, el contrazice menirea omului pe pământ. Exproprierea și împroprietărirea sînt însă întemeiate și pe un alt punct de vedere al dreptății. Problema proprietății, spune Bălcescu, nu este decît „o substituție de drepturi, dreptul proprietarului nominal fiind substituit prin dreptul real al posesorului, acesta din urmă plătind răs-cumpărarea rentei“²⁹.

Împroprietărirea este și utilă. Pe de-o parte este utilă pentru faptul că acolo unde viața poporului este dominată de sărăcie, „unde ticăloșia și degradația este singura parte a gloatelor“, liniștea și fericirea nu-i posibilă nici pentru clasa exploatatoare. Contrastul violent existent între modul de viață al celor două clase, care pune în discuție însăși viitorul patriei, al poporului român, impunea împroprietărirea țăranilor. Bălcescu a dezvăluit pe multe pagini caracterul amoral și trădător al clasei feudaliilor. Dar împroprietărirea apărea pentru el ca fiind utilă și din alt punct de vedere. Înlăturînd relațiile de proprietate feudale se deschidea cîmp liber dezvoltării forțelor de producție, a introducerii tehnicii moderne și în agricultură, unde nivelul era extrem de scăzut.

Împroprietărirea era necesară și din punct de vedere național. Esența acestui argument se reduce la faptul că numai prin eliberarea țăranilor, prin împroprietărirea lor, prin repunerea românului în drepturile lui de proprietar, de cetățean și de om se poate întări naționalitatea, se asigură viitorul patriei. Boierul, spune Bălcescu, nu cunoaște „amorul pămîntului“. Pentru el pămîntul nu este altceva „decît mreața în care ține legat pe țăran ca să-l poată exploata“. Dacă boierii se ridică împotriva revoluției nu o fac de teama de a pierde pămîntul, ci de teama „că va pierde *monopolul* și privilegiul de-a trăi în osivitate din sudoarea țăranului“³⁰. Clasele agricole proprietare, muncitoare, excelează, spune Bălcescu, în patriotism, moralitate, ordine și trai bun. O armată națională puternică, care să ducă la independența poporului român, la situarea sa în drepturi de națiune liberă, suverană, trebuia formată în primul rînd din țărani liberi și proprietari. Istoria îi arăta lui Bălcescu faptul că libertatea națională nu este posibilă fără libertate socială și politică. Fiind vorba de această latură a tacticii sale revoluționare, trebuie să subliniem că la un moment dat în corespondență el face distincție între revoluție și insurecție, aceasta din urmă fiind numai un mijloc și o formă a revoluției, așa cum revoluția este singura cale pentru a cuceri libertatea și fericirea.

²⁸ *Idem*.

²⁹ *Opere*, vol. I, p. 227.

³⁰ *Opere*, vol. I, p. 227.

Problema eliberării și improprietării țăranilor a fost considerată de Bălcescu o problemă hotărâtoare, punctul nodal al revoluției. De fapt el afirmă că esența revoluției de la 1848 a fost cuprinsă în articolul 13 al Proclamației. Conștient de importanța acestei sarcini a revoluției, al cărui exponent de frunte a fost, pe care a luminat-o cu geniul inteligenței sale, Bălcescu a fost preocupat de la început de promovarea ideii eliberării și improprietării în rîndul poporului. Este foarte semnificativă în acest sens și scrisoarea sa din 22 iunie 1848, trimisă din Buzău, în care cerea, în încheiere, „să se revoluționeze țăranii, încît chiar dacă Obșteasca adunare ar fi retrogradă, să se vadă silită a nu fi, adunînd pe țăranii în stare de a nu mai primi de atunci a mai îndeplini îndatoririle lor și reclamîndu-și drepturile. Altmintrelea revoluția noastră, care este politică și socială, se pierde pe jumătate, poate și toată”³¹.

Acesta este conținutul social al revoluției, latura sau sarcina ei principală. Rezolvarea în primul rînd a unei probleme de ordin economic. În ce constă, văzute lucrurile mai concret, latura politică, ținta politică a revoluției?

După cum am arătat mai înainte, Bălcescu a criticat acel curent ideologic care rupea socialul de politic, considerînd că schimbarea stărilor de lucruri se poate înlătură prin simpla înlăturare de la putere a unui guvern sau a cîtorva personalități politice. „Ei văd tot răul în individuri, iar nu în corupția societății. Dacă societatea e rea, și cîrmuirea trebuie să fie rea. Lăsînd societatea în starea de mai înainte și răsturnînd oarecari persoane ce sînt în capul ei, nu facem altceva fără numai ne punem în îndatorire de a începe a doua zi cu cei ce le-au luat locul. Societatea domnilor, trebuie a regenera, iar nu vreo cîteva individuri a preface”³². Sarcina revoluției era, pe acest plan, de a lua puterea din mîinile boierilor, de a face ca românul să fie liber și egal în țara lui, „într-un cuvînt cerea ca statul să se facă românesc, cerea domnia democrației”³³. Fiecărei etape în evoluția sistemului de relații feudale, de dominare a unui anumit principiu de proprietate, i-a corespuns o anumită formă de stat. În statul domnesc poporul era rob, în cel boieresc șerb, în statul „burghez” sau fanariot era proletar, iar în statul democrat poporul este proprietar. Fiecare din aceste etape a constituit un progres față de etapa anterioară. „Uneori, spune Bălcescu, din compleșirea răului rezultă binele”³⁴.

Bălcescu a fost un republican, scopul statului fiind, după el, înlăturarea dezideratelor fundamentale ale gîndirii democratice moderne: *libertate, egalitate, frăție, suveranitate* în interiorul statului și între națiuni. „Cea dintîi condiție a dezvoltării morale a unui stat, a existenței lui politice, a libertății poporului este egalitatea în drepturi. Unde poporul nu e liber, unde egalitatea nu domnește acolo nu e viață”³⁴. Forma de stat pe care a preconizat-o Bălcescu a fost *republica democratică*. Spre

³¹ *Opere*, vol. IV, p. 89.

³² *Scrieri alese*, p. 86.

³³ *Scrieri alese*, p. 109.

³⁴ *Opere alese*, vol. I, E.S.P.L.A., 1960, p. 321.

deosebire de republica aristocratică, „în care puterea e în mîna unor oameni numai ce se cheamă nobili sau boieri“, republica democratică este un „stat de cetățeni liberi și egali sau deopotrivă unii cu alții fără domnie și boierie“³⁵. În republica democratică puterea statului și drepturile sînt în mîna poporului, aici poporul este liber și suveran. Această formă de guvernămînt, republică democratică românească, va fi posibilă, spune Bălcescu, după revoluția de la 1848, „numai atunci cînd războiul sfînt va mîntui nația de apăsarea străinilor și o va întregi în libertatea și unitatea sa. Numai atunci adunarea poporului, Constituanta, va putea să realizeze în pace toate reformele politice și sociale de care el are nevoie și să constituieze dominarea democrației, dominarea poporului prin popor“³⁶.

Republica democratică, care se opune prin conținutul său statului feudal, negîndu-l, n-ar trebui să fie altceva decît o concretizare a platformei ideologice democrat-revoluționare, o întruchipare a conținutului esențial al acestei ideologii. În orice caz, atît democratismul cît și românismul (termen introdus în literatura noastră social-politică de Bălcescu), au aici o semnificație superioară, definind una și aceeași problemă. De aceea, istoria contemporană a României socialiste începe, în teorie și practică, cu desăvîrșirea revoluției burghezo-democratice.

Republica democratică, pe care o preconiza marele nostru democrat-revoluționar, întemeiată pe dreptate, egalitate și naționalitate, trebuia să ducă și la absorbirea elementelor corupte în masa poporului, la înlăturarea alienării umane, la afirmarea potențialului moral, a demnității poporului român.

În anul trecut poporul nostru a sărbătorit 125 de ani de la revoluția din 1848. Astăzi, cînd el este angajat în opera măreață de construire a societății socialiste multilateral dezvoltate, deplin stăpîn pe soarta sa, poate să înțeleagă mai bine ca oricînd idealurile înaintate care au animat generațiile anterioare. El devine tot mai obiectiv, tot mai liber și în sfera istoriei gîndirii sale.

НИКОЛАЕ БЭЛЧЕСКУ — РЕВОЛЮЦИОННЫЙ ДЕМОКРАТИЗМ

(Резюме)

Автор занимается основными сторонами революционного демократизма Н. Бэлческу, а также вопросом революции с ее задачами: политическими, социальными и национальными. Анализируется конкретное содержание отношения Н. Бэлческу ко всем этим задачам, а также их диалектическое единство. Н. Бэлческу считал, что в социальной области решающую роль играют отмена монополии феодальной собственности, освобождение крестьян от цепей крепостничества и их наделение землей. С политической точки зрения революция должна была устранить боярскую олигархию и феодальное государство и установить

³⁵ *Scrieri alese*, p. 100.

³⁶ *Idem*, p. 114.

демократическую республику. С национальной точки зрения должны были осуществиться — как моменты развертывания революционного процесса — единство и национальная независимость румынского народа.

NICOLAE BĂLCESCU — DÉMOCRATISME RÉVOLUTIONNAIRE

(R é s u m é)

L'auteur de l'essai s'occupe de principaux côtés du démocratisme révolutionnaire affirmé par N. Bălcescu, le problème de la révolution avec ses tâches: politique, sociale et nationale. On analyse le contenu concret de son attitude vis-à-vis de tous ces problèmes, ainsi que leur unité dialectique. Parmi les problèmes sociaux, les plus importants sont pour Bălcescu l'abolissement du monopole de la propriété féodale, l'affranchissement des paysans serfs et la mise en leur possession des terres. Du point de vue politique la révolution devait faire disparaître l'oligarchie des boyards et l'état féodal et instaurer la république démocratique. Du point de vue national on devait réaliser l'unité et l'indépendance nationales du peuple roumain, en tant que moments du processus révolutionnaire.

ASPECTE ALE SOCIOLOGIEI EDUCAȚIEI ÎN OPERA LUI EUGENIU SPERANTIA

TEODOR TANCO

Tot mai insistent revine în literatura de specialitate, în publicațiile sociologice, numele lui Eugeniu Sperantia. Motivul îl subliniază Pompiliu Caraioan, arătând că: „La Universitatea clujeană, cea mai substanțială activitate sociologică n-au avut-o profesorii de Sociologie, ci profesorul de Enciclopedia dreptului, Eugeniu Sperantia...“¹. Prin ceea ce este de neocolit numele, și obligă pe cercetător a-l reține, e perenitatea unor lucrări, într-un recent curs arătându-se că: „Pentru istoria sociologiei remarcăm în primul rînd cele două volume editate în 1938 și 1939, intitulate «Introducere în sociologie»“².

Acțiunea de reconsiderare a moștenirii culturale și a preluării critice a tot ceea ce e valoros dintr-o bogată realizare editorială, ca în cazul lui Eugeniu Sperantia peste 80 de titluri, impune o cercetare adecvată. Cu atît mai mult că o ruptură între o concepție și realizarea concretă a operei există; chiar dacă nu atît de pronunțată ca la Dimitrie Gusti sau alți reprezentanți ai „sociologiei de catedră“. Literatura marxistă contemporană relevă universul sperantian: poziția lui teoretică este spiritualistă. Sperantia definește societatea ca fiind „factorul ideal“, un „sistem de valori culturale“, de unde și preocuparea lui pentru elaborarea unei „sociologii axiologice“³. În ce privește sublinierea contribuției și a locului în cîmpul vast al manifestării sociologice, a originalității gîndirii lui, Achim Mihu o face mai nuanțat, observînd că: „În sociologia românească Eugeniu Sperantia a elaborat o viziune proprie asupra fenomenelor sociale, cu elemente valoroase încă nu îndeajuns de cunoscute și fructificate. Sistemul său de sociologie axiologică i-a adus calificarea, binemeritată, de reprezentant de seamă al sociologiei noastre“⁴. Subliniindu-se că în această

¹ Pompiliu Caraioan, *Retrospectiva*, în *Sociologia românească azi*, Ed. științifică, București, 1971, p. 53.

² Miron Constantinescu, Ovidiu Bădina, Ernő Gáll, *Gîndirea sociologică în România, note de curs*, București, 1973, p. 103.

³ *Ibidem*.

⁴ Achim Mihu, *Eugen Sperantia, In memoriam*, Studia Univ. Babeș-Bolyai Cluj, ser. Sociologia, 1972, p. 118.

problematică axiologică și-a canalizat efortul cercetării cu deosebire într-o anumită direcție: „Speranția a încercat să dezvolte mai ales ceea ce se numește «circulația valorilor în societate»⁵.

Contestată, și pe drept, poziția de gânditor idealist, ea se manifestă ca atare și în opera sociologică. În *Cuvînt înainte* la lucrarea *Fenomenul social ca proces spiritual de educație*, din 1930, care include, „în germene întreaga sa concepție sociologică⁶, autorul recunoaște filiația filozofică, convingerile cu care o scrie: „Din chiar scopul principal și din însuși titlul lucrării, se poate întrevădea înclinarea noastră pentru o concepție idealistă, căci sociologia ni se înfățișează ca o filosofie a culturii⁷. Prin suprapunerea celor două discipline comite grava eroare de a lipsi sociologia de un obiect propriu.

Afirmarea deschisă a crezurilor sale nu trebuie să estompeze munca exegeților de a analiza dacă această concepție se urmează și se realizează în creația spirituală din aftea domeniilor pe care le abordează E. Speranția. Căci există o vădită contradicție între formularea unor teze, concluziile la care ajunge și fundamentul lor axiologic. Chiar mai mult, se poate întrezări dramatismul unei conștiințe chinuite de menținerea forțată a pozițiilor filozofice și a instrumentației metafizice — pe de-o parte, și elementele științifice, realiste ce se furișează în soluțiile și atitudinile umanitariste ale omului și gânditorului — pe de altă parte.

Dacă Eugeniu Speranția „s-a impus în cultura noastră ca un intelectual de informație universalistă, cu multiple disponibilități⁸, tot atât de vast este și în aria sociologiei. Cu deosebire ni se pare că se conturează gândirea teoretică și se manifestă în scris, în afara problemelor generale, în trei ramuri: Sociologia dreptului, Sociologia literaturii și Sociologia educației.

În domeniul acesteia din urmă e cu atât mai explicabilă prezența lui, amintindu-ne calitățile de fin analist din lucrări și studii de psihologie, pedagogie, etică, estetică; toate sub o dăruire generoasă pentru stimularea cultivării spiritului, a educării ființei umane. S-ar putea afirma că întreg scrisul său are un profund caracter educativ⁹.

Opera sociologică a lui Eugeniu Speranția trebuie s-o supunem unei cercetări critice, și să observăm care din creațiile sale se integrează culturii noastre spirituale, subliniind problemele în care autorul are meritul de a fi lărgit aria cunoașterii.

Pornind de la convingerile privind valorile spirituale și circulația lor în societate, rostul și importanța lor la nivelul individului, a grupului social și a națiunii, el ajunge la constatări importante. Educația sub

⁵ Miron Constantinescu, Ovidiu Bădina, Ernő Gall, *op. cit.*, p. 103.

⁶ Achim Mihău, *op. cit.*, p. 118.

⁷ Eugeniu Speranția, *Fenomenul social ca proces spiritual de educație*, Tipografia Béres Carol, Oradea, 1930, p. 3.

⁸ Revista de filozofie, Tomul 19, nr. 3/1972, p. 427.

⁹ Vezi L. Ţopa, T. Trușter, *Sociologia pedagogică*, Ed. științifică, București, 1971, p. 46.

unghi sociologic o privește ca o rezultată a circulației valorilor, avînd încredere în această acțiune. „Viața socială — scrie el —, în toate raporturile ei e educativă și nu există fenomen social propriu-zis care să nu fie totodată și un proces de educație”¹⁰. În sfera noțiunii de „fenomen social” include și actul politic, despre care Lenin spunea că are un aspect educativ și fiecare act educativ include un conținut politic¹¹. Punctul de plecare al acțiunii educative îl constituie valorile dominante și caracteristice grupului social, preluate sau moștenite sub forma tradițiilor.

Originile educației, din acest unghi, le vede în raporturile sociale, iar originile concepțiilor despre acest obiect le găsește în timpuri îndepărtate încît și din acest punct de vedere contribuie la conturarea Sociologiei educației și a statutului ei epistemologic.

Privitor la această problemă, în 1930 el scria: „Educația în sensul propriu al cuvîntului e, în întregimea proceselor ei, o funcțiune socială. Definiția ei, pe care și-au însușit-o mulți, succesiv, de la Play la Durkheim, se poate descifra în fîntînile de origine ale sociologiei: la Platon și Aristotel, la Montesquieu și J. J. Rousseau, la Condorcet, Auguste Comte și la Littré”¹².

Conținutul educației îl corelează unui ideal social și critică tendințele de generalizare a modelelor, de copiere și imitare mecanică. Pentru Sperantia, chiar: „Etimologiceste, «a educa» nu înseamnă a transforma, ci a conduce spre un țel pe o persoană care va ști apoi să meargă singură”¹³. Dar întîmpină greutăți în ce privește înțelesul noțiunii de educație exprimat în literatura de specialitate. „Accepția curentă ce se dă termenului «educație» e totodată prea largă și prea îngustă”¹⁴, scria el. Din cuprinsul laturilor educației el înlătură educația fizică, considerînd-o un total de procedee profilactice și terapeutice ale fiziologiei aplicate. E de înțeles motivarea lui, știind că e adeptul curentului axiologic; nu însă de acceptat. În schimb, lărgeste cadrul noțiunii adăugînd elemente noi: „Există un aspect economic al vieții sociale care presupune o adaptare specială... În ultimă analiză însă, a trăi fiecare din modurile acestea de viață socială înseamnă a fi fost inițiat, adaptat progresiv la ele și deci a fi primit o educație integrală”¹⁵.

În activitatea instructivă a societății o deosebită atenție acordă educatorului, văzîndu-l ca pe un om cu calități și însușiri speciale dobîndite printr-o muncă sistematică. În privința angajării sociale a celui ce educă, se afirmă ca un continuator al celor mai progresiste tradiții ale școlii românești concretizate cu deosebire în scrierile lui Vasile Petri, V. Gr. Borgovan, Spiru Haret și alții. În legătură cu aceasta, arăta că: „Nu poate

¹⁰ Eugeniu Sperantia, *op. cit.*, pp. 136—137.

¹¹ Vezi V. I. Lenin, *Despre confundarea politicii cu pedagogia*, în *Opere*, vol. 8, Ed. politică, București, 1955, pp. 446—449.

¹² Eugeniu Sperantia, *op. cit.*, pp. 128—129.

¹³ Eugeniu Sperantia, *Unitatea spirituală ca scop și mijloc al educației*, Extras din Revista de filozofie, nr. 3/1929, p. 13.

¹⁴ Eugeniu Sperantia, *Fenomenul social ca proces spiritual de educație*, Tipografia Béres Carol, Oradea, 1930, p. 127.

¹⁵ *Idem*, p. 129.

fi însă educator pe nici una din scene acel care nu întrunește trăsăturile distinctive ale propagatorului: comunicativitatea, entuziasmul și credința pasională în valorile pe care le pozezi, în valorile pe care vrei să le vezi dominând în conștiința tuturor¹⁶.

Procesului educativ ca parte a fenomenului social încearcă să-i surprindă contururile, și în această întreprindere descoperă noi orizonturi și perspective. Cu privire la intențional și neintențional, conștient și spontan în educație, noțiuni atât de frecvente azi în sfera sociologiei și pedagogiei, Sperantia ajunsese la sesizări importante, conchizând: „Cu tot progresul social și intelectual, cu toată progresiva infiltrare a intenționalului și conștientului în acțiunile noastre, educația totală a unei persoane nu este și nu poate fi niciodată realizată deplin după proiecte prescise. Din desfășurarea acțiunilor educative nu vom putea omite niciodată fortuitul¹⁷. Desfășurarea acțiunii educative mai e îngrădită și de anumite practici uneori anchilozate printr-o îndelungă rutină. Iar progresul social dezvăluie alte necesități, mai vaste, în acest plan. Se declară pentru lărgirea cadrului sub toate aspectele pledând pentru o formulă mai generală, raportată la întreaga societate. „Educația e indeobște privită ca o acțiune de un tip special — scrie el —, efectuată în anumite ocazii, după anumite formule, de anumite persoane și asupra unor indivizi de anumită vîrstă. Din cauza acestor îngrădiri arbitrară, adevărata acțiune educativă care interesează întreaga societate, e ori neglijată, ori deviată în procedeele și scopurile ei¹⁸. Conțin aceste rînduri referiri la noțiunea de educație permanentă. Vede în educație un proces spiritual cu dimensiuni vaste, peste practicile școlare și peste concepțiile ce îl motivează; îngustimea realităților existente o critică de pe poziția nevoii sociale a unei educații atotcuprinzătoare. Depășește o serie de teze ale pedagogiei cu privire la ideea de „adult“, de „om complet“, ajungînd la constatarea plină de adevăr: „Complet pregătit pentru viața socială nu e nimeni, căci fiecare poate greși într-o măsură, cel puțin în unele din acțiunile sociale. În schimb fiecare continuare a relațiilor sociale ne pregătește tot mai mult, constituind un proces de educație¹⁹. Dar așa cum o înțelege autorul, educația nu se realizează complet decît la un anumit nivel de instrucție, la o anumită etate și după ce au fost parcurse anumite stadii, colaborînd mai mulți factori educativi. În această ipoteză educația are un caracter și mai pronunțat social, este o reflectare a unui „eu colectiv“ nu numai ca moștenire a culturii ei și ca supunere la o „presiune socială“ actuală, prezentă. Evidentă este ideea acțiunii educative permanente și în alte texte în care greutatea și rolul de seamă revine societății în ansamblu. Dar cel mai important este recunoașterea multiplă a împrejurărilor în care se poate realiza educația, depășirea formelor instituționalizate și cu deosebire acumularea cunoș-

¹⁶ *Idem*, p. 224.

¹⁷ *Idem*, p. 125.

¹⁸ *Idem*, p. 127.

¹⁹ *Idem*, p. 132.

tințelor ca urmare a solicitărilor permanente ale îndatoririlor sociale. La fel și noțiunea de educator este mai largită, subliniind că aceasta o poate exercita oricine îndeplinește rolul de propagator al valorilor. Meritul lui E. Sperantia constă în recunoașterea caracterului educativ al manifestărilor diverse. Fără îndoială că asemenea contribuții la împlinirea procesului educativ aparțin noțiunii de educație permanentă, chiar dacă nu direct numită. Rînduri elocvente scrie în această problemă, avînd ușor izul doctrinei lui Comenius: „Societatea, care a fost numită școală a vieții, e unica școală și toată școala, iar propagatorul, pulsator al vieții sociale, profesor, artist, scriitor, este Educatorul «per excellentiam»²⁰.

O altă idee ce îl onorează pe sociolog, deși nu direct angajat în problemele pedagogice, dar care nu puteau să-i scape subtilității și intuiției de om al școlii, e în legătură cu principiile fundamentale ale desfășurării învățămîntului. Sociologul are meritul să fi optat deschis și chiar să fi pledat pentru ponderea învățămîntului formativ, descoperindu-i însușirile creatoare și funcționalitatea la nivelul integrării bio-psiho-sociale. Cu privire la aceasta, scrie: „Discuția opoziției dintre învățămîntul «real» și cel «umanist» s-a soluționat prin rolul formativ pe care-l are trecerea prin conștiință a unei mari multiplicități și varietăți de cunoștințe de tot felul, care, chiar dacă nu se păstrează în memorie, acomodează însă mintea pentru orice fel de operații²¹.

Un interes sporit acordă Eugeniu Sperantia problemei personalității subliniind rolul disciplinei sociologice spre deosebire de statistică, ce privește individul ca simplă unitate. „Pe cînd sociologiei, tocmai personalitatea nu-i poate fi indiferentă. Fără să fie ea însăși obiect de studiu, personalitatea contează aci ca un determinant al interacțiunii viitoare²². Considerațiile autorului în acest spațiu teoretic dobîndesc limpeziri și sinteze realiste, de perspectivă. Sesizează dinamica vieții sociale și implicarea individului, cît și pe aceea a dezvoltării ascendente a personalității ca o devenire continuă, ca un proces rezultînd din raporturile vieții, a contactului social. „Ceas de ceas și clipă de clipă — scrie Sperantia —, întreg «universul» ambiant asaltează mica ființă și îi determină minuțios dezvoltarea, atitudinile, comportarea sa viitoare...²³, relevînd mai cu seamă interacțiunile spirituale și sufletești. În direcția aceasta deduce constatările din marile adevăruri ale vieții și conchide că personalitatea este supusă permanent înfrîurii mediului social din care își extrage datele și la care se raportează și își etalează valoarea. „Nu se poate neglija însă adevărul peremptoriu — scrie el — că întreaga personalitate a unui om se modelează în decursul vieții prin relațiile sociale: împrumutăm unii de la alții idei, expresii, preferințe, obiceiuri și, plantînd

²⁰ *Idem*, p. 232.

²¹ Eugeniu Sperantia, *Amintiri din lumea literară*, E.P.L., București, 1967, p. 194.

²² Eugeniu Sperantia, *Fenomenul social ca proces spiritual*, Tipografia Bères Carol, Oradea, 1930, p. 41.

²³ Eugeniu Sperantia, *Amintiri din lumea literară*, E.P.L., București, 1967, p. 194.

toate aceste elemente pe terenul nostru psihologic propriu, construim o sinteză originală, distinctă de firea tuturor de pretutindeni și de oricînd²⁴. În formularea de mai sus e de observat o oarecare influență a legilor imitației ale lui G. Tarde, dezvoltînd o viziune mai temeinică prin adăugarea la formarea personalității a elementelor proprii ale individului ce se constituie în decursul acțiunii într-o sinteză originală, specifică.

În problemele educației E. Sperantia se dovedește un cercetător informat, cunoscător al celor mai noi și moderne teorii. Totodată este receptiv și includerea lor în literatura noastră o face adecvat și selectiv.

Lărgirea revoluției tehnico-științifice impune o cunoaștere nu numai a factorului uman, ci și a celui material care determină uneori șocuri în ființa individului, fie fizice sau psihice. De aceea multe ramuri studiază mediul de muncă al omului în special în industrie, așa sînt: fiziologia, psihologia, pedagogia și altele. Cercetările realizate sub unghiul fiecărei specialități, pentru găsirea celor mai corespunzătoare mijloace de mărire a randamentului economic și sporirea productivității muncii, s-au concretizat într-o ramură nouă privind organizarea rațională și umană a muncii, numită ergonomie. Termenul de „ergonomie“ a apărut în 1958 consacrat de K. F. Murrell, intitulîndu-și astfel și lucrarea de bază apărută cîțiva ani mai tîrziu. Există de pe acum un interes sociologic deosebit pentru ramura nouă, ergonomia, și se studiază aplicarea ei la procesul de învățămînt. Specialiștii susțin că la nivelul școlii cercetările ergonomice ar sintetiza elementele disciplinelor și factorilor, pentru buna desfășurare a învățămîntului în complexitatea lui instructivă și educativă. Ergonomia pare să fie un instrument de lucru al societății și în domeniul educației. „Într-un mod mai general, conținutul educației, structura sa, programele sale, obiectivele sale reclamă concepții noi și îndrăznețe²⁵, spune René Maheu. Iar ergonomia se numără printre aceste instrumente de cunoaștere și modernizare a școlii contemporane.

Înțelegînd prin ambianță, sau mediul ambiant, ansamblul acțiunilor fizice și sociale ce se exercită asupra structurii individului, a temperamentului său, Eugeniu Sperantia conchide: „Firește, un om real nu e o figură de șah căreia nu-i este hărăzită decît una și aceeași funcțiune, un singur mod de comportare și de reacție²⁶. Și mai limpede îi este opinia cînd detaliază cadrele problemei, definind-o într-o formulă foarte exactă. „Mai întîi, ambianța nu lucrează la fel asupra tuturor temperamentelor — scrie el —, fiecare temperament reacționînd în felul său la ingerințele ei. Totodată sub presiunea ambianței, sub presiunea împrejurărilor fizice și sociale, însuși modul de reacție temperamentală suferă modificări, se adaptează sau se uzează²⁷. Idei ca cele de mai sus sînt fără îndoială contribuții la dezvoltarea științifică a ergonomiei.

²⁴ *Idem*, p. 24.

²⁵ René Maheu, *Civilizația universalului*, Ed. științifică, București, 1968, p. 89.

²⁶ Eugeniu Sperantia, *Medalioane muzicale*, Ed. muzicală, București 1966, p. 69.

²⁷ *Idem*, p. 192.

În sfârșit, în încheierea acestor rînduri care se vreau a reinscrie în actualitate tezele sociologice cu vădită perenitate din opera lui E. Sperantia, se impune a fi subliniat demersul său în acest context științific. În speță, ne referim la sentimentul sociologului de rară sensibilitate și vibrație pentru istorie. El aduce cunoașterea adevărurilor istoriei în aria educației și a formării depline a spiritualității generațiilor, în care scop scrie lucrarea *Perspectiva istorică în viața socială, în cultură și în educație* și o tipărește în 1934, în acele timpuri cînd se negau origini și particularități ale entităților sociale și naționale exacerbind rasa și naționalitatea superior înzestrate. Este printre cei dintii care abordează problema. Se dovedește un fervent susținător al cunoașterii istoriei și al fondării judecăților pe experiența omenirii: „Fără perspectiva istorică a lucrurilor — afirmă el —, suntem mașini de calculat și de măsurat, suntem alambicuri sau retorte de bizare prefaceri chimico-fiziologice, dar nu suntem oameni decît prin scufundarea noastră în trecut sau măcar printr-o cît de ușoară investimîntare în vîlul memoriei, deci al istoriei”²⁸.

Preceptul perspectivei istorice este de mare actualitate în literatură, manifestînd interes sociologi de talia lui H. L. Parsons. Acesta exprimă o îngrijorare față de dezinteresul științei și societății americane în legătură cu perspectiva istorică, scriind: „Americani au o vagă sau nu au nici o concepție despre istorie, sau cînd ei se gîndesc la istorie, de fapt se gîndesc la un fel de «prezent etern»... Cenerația modernă, fie a practicienilor sau a savanților, acceptă în fapt ideologia bunicului lor uitat, Henry Ford, potrivit căruia: «Istoria este un depozit»²⁹. Prin această afirmare sociologul critică educația lacunară a tineretului și criza actuală a societății americane, spunînd că: „... trebuie să sădim în procesul educațional o mult mai adecvată viziune istorică a schimbării de ordin social, a relației dintre nouitate și trecutul istoric”³⁰. La astfel de probleme autorul român formula răspunsuri întemeiate în urmă cu patru decenii manifestînd o vehemență protestatară la ce se întîmpla în Europa la începutul lui 1933, și la cele ce urmau după aceasta prin lățirea fascismului sălbatic. „În orice distrugere a trecutului — scria Sperantia avînd în vedere operele de artă și cultură — este un gest criminal: pentru că în fiecare dar al trecutului trăiește o adiere de suflet omenesc, — e ceea ce au pus în lucrul lor creatorii din trecut și e, mai ales, și ceea ce fiind găsit în noi înșine, este privit de noi ca venind din sufletul altora”³¹. Autorul înțelege prin „trecut” valorile de ordin spiritual și verificate de timp a fi autentice creații.

În cultura noastră treptat și-a făcut loc o atare concepție reprezentată și de alți iluștri profesori ai Universității clujene. Printre ei se nu-

²⁸ Eugeniu Sperantia, *Perspectiva istorică în viața socială, în cultură și în educație*, București, Imprimeria Națională, 1934, p. 16.

²⁹ Howard L. Parsons, *Reconstructions of Education*, în *Philosophy and Phenomenological Research*, vol. XXXIII, nr. 1/1972; citat după A. Joltea, *Parsons: cere o nouă filozofie socială*, în *Forum*, nr. 1/1973, p. 96.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ Eugeniu Sperantia, *op. cit.*, p. 16.

mără Ion Breazu care într-un studiu arăta că stimularea forțelor creatoare se datorează și acestei înclinații: „Căci unul din izvoarele «geniului» național este istoria. Un popor fără cunoașterea trecutului, lipsit de sentimentul istoric, nu e capabil de cultură. Artele și literatura primesc puteri de viață din «tulpina popoarelor»³². Asemenea convingeri ideologice sînt însușiri de netăgăduit ale multor generații de intelectuali, de luptători patrioți. Într-un sens mai general și urmărind rădăcinile istorice, se poate afirma că perspectiva istorică în plan filozofic și sociologic este concretizarea superioară a gândirii progresiste și revoluționare a iluminismului transilvan, a Școlii ardelenе în primul rînd. Afirmarea lui în condițiile culturii moderne și inserării în concepția sociologică pentru realizarea unei educații în spiritul perspectivei istorice, este meritul celui ce a afirmat, că: „Nu putem fi ființe sociale dacă nu posedăm un minim de simț istoric”³³.

În loc de concluzii asupra acestei laturi a activității de sociolog a lui E. Sperantia, vom mai sublinia că a înțeles să se realizeze o educație cu conținut patriotic și a vizat masele, în primul rînd pe cele mai îndepărtate de procesele instructive, constatînd că nici pe departe nu aveau nivelul „cerut de timpul nostru”. Milita pentru o emancipare în temeiul progresului și a gradului de civilizație la care se ridica o parte a societății, la avantajele materiale ale modului de producție, dar nu vedea nici o cale practică, nu propunea nici o soluție. Formula prin care exprima acest salt are o încărcătură istorică, sociologică, patriotică învăluită în acel „animism imanent”: „Cu alte cuvinte, într-o anumită măsură cultivarea poporului nostru, pe lângă alte acțiuni, mai pretinde și o oarecare eminescianizare”³⁴. A lucrat neobosit în direcția aceasta; a scris cărți, a ținut cursuri și a conferențiat în fața maselor în calitate de membru al „Extensiunii universitare clujene”.

АСПЕКТЫ СОЦИОЛОГИИ ВОСПИТАНИЯ В ТВОРЧЕСТВЕ ЭУДЖЕНИУ СПЕРАНТИЯ

(Резюме)

Румынский социолог с разносторонним творчеством развернул большую часть своей научной деятельности в период между двумя мировыми войнами, затрагивая и вопросы социологии воспитания. Установлено, что многие из вопросов и положений социолога доказывают свой непреходящий характер главным образом в области воспитания и образования.

Происхождение воспитания, сфера и содержание этого понятия, социальное воспитательное отношение, качество и социальное вовлечение воспитателя, постоянное воспитание или последствия современной отрасли — эргономии, являются аспектами, улов-

³² Ion Breazu, *Kogălniceanu*, în *Tribuna*, nr. 19/10 mai 1973, p. 4.

³³ Eugeniu Sperantia, *op. cit.*, p. 16.

³⁴ Eugeniu Sperantia, *Factorul ideal*, Tipografia Béres Carol, Oradea, 1925, p. 49.

ленными пронизательным умом исследователя, высказавшего среди первых толковые замечания об исторической перспективе и о содержании воспитания.

Появление вновь имени Э. Сперантия в специальной литературе является результатом плодотворной деятельности социолога во многих плоскостях воспитания.

ASPECTS DE LA SOCIOLOGIE DE L'ÉDUCATION DANS L'OEUVRE D'EUGENIU SPERANTIA

(Résumé)

Le sociologue roumain, auteur d'une oeuvre complexe, a déployé son activité scientifique surtout dans l'entre—deux—guerres, abordant certains problèmes de la sociologie de l'éducation. On constate que beaucoup de problèmes et thèses du sociologue prouvent leur caractère pérennant, en particulier en ce qui concerne l'éducation et l'enseignement.

Le chercheur aborde certains aspects de l'origine de l'éducation, de la sphère et du contenu de la notion, du rapport social éducationnel, de la qualité et de l'engagement social de l'éducateur, jusqu'à l'éducation permanente et aux implications de la branche moderne qui est l'ergonomie; on peut y trouver des observations judicieuses sur la perspective historique et le contenu de l'éducation, ce qui lui assure la priorité en ces domaines.

Le fait que son nom revient dans la littérature de spécialité est dû à l'importante activité du sociologue sur beaucoup de plans et aspects à caractère éducatif.

PREZENȚE STUDENȚEȘTI

EUGEN LOVINESCU ȘI TEORIA TARDEANĂ A IMITAȚIEI

E. Lovinescu a fost un mare estetician și critic literar, ale cărui contribuții în aceste domenii sînt de o reală valoare. Trebuie să recunoaștem în Lovinescu și un sociolog sau un filozof al culturii, cu reale preocupări de filozofie socială. Nu poate fi însă neglijat nici un moment faptul că judecățile emise de Lovinescu, în acest domeniu atît de controversat, nu sînt ale unui sociolog de profesie, ci ale unui estetician, la care filozofia culturii și filozofia socială se îmbină în constituirea unui punct de sprijin, pentru fundamentarea unei concepții estetice originale, pe parcursul cîtorva decenii.

Ne vom opri la început asupra atmosferei în care a scris și a publicat E. Lovinescu lucrarea sa de sociologie și filozofie socială, *Istoria civilizației române moderne*. Momentul istoric al apariției lucrării nu era dintre cele mai prielnice; evenimentele politice și culturale produseseeră mari schimbări în fizionomia epocii, fapt ce se simte acut în lucrare. Esențial însă este rolul progresist al acesteia, într-un moment în care se pune problema căilor de evoluție a României după primul război mondial. În centrul dezbaterilor era problema dacă România trebuie să evolueze pe linia unei civilizații de tip industrial-urban sau să se păstreze în cadrul unei civilizații preponderent rural-agrar. Răspunsul lui Lovinescu este categoric în favoarea noii civilizații burgheze, de tip industrial-urban. Străbătînd întreaga sa operă, această opțiune ne îndreptățește să afirmăm că *Istoria civilizației*... își are aici unul din punctele de plecare.

Abordarea problemelor de sociologie și filozofie socială nu era însă scopul principal al criticului, ci numai un moment al activității sale militante pentru afirmarea modernismului în literatura noastră. Stă mărturie în acest sens propria-i declarație legată de felul în care și-a elaborat lucrarea: „Propunîndu-mi să-mi fixez ideile asupra formației civilizației noastre într-un articol mai mare... nu mică mi-a fost emoția, constatînd

prezența, comprimată atita timp, a unei elasticități de cugetare și de expresie, ce a transformat articolul intenționat în trei volume¹. În încercarea de a surprinde contribuția lui Lovinescu la progresul gândirii sociale și filozofice românești, ne propunem să abordăm două aspecte care ni se par semnificative: modalitatea în care este construită teoria sincronismului și influența exercitată asupra lui Lovinescu de sociologul francez Gabriel Tarde.

Pentru a înțelege neașteptatul gest al lui Lovinescu de a zăbovi o vreme asupra problemelor de sociologie și filozofie socială, ni se par edificatoare unele preocupări mai vechi ale criticului în această direcție. Totul pornește, credem noi, de la atitudinea sa prudentă față de junimismul politic. Lovinescu nu putea accepta rezervele junimiștilor în fața ideii de progres, iar teoria maioreșciană a „formelor fără fond“ este considerată de el ca fiind depășită de evoluția socială. Și, pentru a întări cele arătate, iată ce afirmă Lovinescu în *Istoria civilizației...: „Plecând deci de la constatări de fapt neîndoioase, critica junimii a fost lipsită tocmai de simțul convingerilor istorice, pe care le-a reclamat altora... Dacă pe tărîmul principiilor ea reprezintă o nedreptate, pe terenul activității practice, a fost totuși fecundă“.* (E. Lovinescu, *Istoria civilizației române moderne*, Ed. științifică, București, 1972, p. 296)*.

Normal că opunându-se unei idei, care era (și a rămas în continuare) în centrul dezbaterilor purtate de-a lungul a mai multe decenii, Lovinescu avea să enunțe una proprie. O primă formă o găsim în legea pe care el o numește „simulare-stimulare“, formulată destul de succint și cu puternice ecouri maioreșciene. Titu Maiorescu sesizase un fapt esențial al timpului său, prezența în structura și conținutul civilizației românești a numeroase forme „prin care ideile revoluției franceze au străbătut pînă la extremitățile geografice ale Europei“², prezență pe care el o califică drept „lipsa de orice fundament solid pentru formele din afară pe care le tot primim“³. E. Lovinescu însă, vede în acest fenomen doar o simulare și, spre deosebire de înaintașul său, el îl apreciază și drept o „stimulare“. Cert este că faptele s-au impus celor doi, iar interpretarea lor diferă și din motivul că erau reprezentanți ai unor orientări diferite în cultură. De altfel la Lovinescu intenția este clară, deoarece continuînd să meargă pe aceeași linie, într-un interval de timp scurt (de numai 5 ani), el enunță ideea într-o formă care „prevestește“ în esență „teoria sincronismului“. „O formă fără fond e, negreșit, o simulare. Este însă și o stimulare“. Nu este cultura însăși, dar „nu o vatămă totuși; o ajută“⁴.

Deci, după cum reiese și din rîndurile anterioare, Lovinescu pornește în elaborarea concepției sale de la teoria „formelor fără fond“. Dar, să

¹ E. Lovinescu, *Memorii*, vol. II, p. 271.

* În continuare, parantezele fără alte indicații, trimit la aceeași lucrare.

² Titu Maiorescu, *În contra direcției de azi în cultura română*, în *Critice*, vol. I, Ed. SOCEC, p. 155.

³ Idem, p. 156.

⁴ E. Lovinescu, *Memorii*, vol. II, p. 270.

nu uităm că o altă teorie de largă circulație, la acea vreme, era teoria „interdependenței” mai clar formulată și dezbătută de G. Ibrăileanu și C. Dobrogeanu-Gherea. De aceea putem să menționăm, referitor la modalitatea în care este construită teoria sincronismului, spiritul polemic al autorului ei pe toată întinderea *Istoriei civilizației*..., atât în susținerea punctelor de vedere originale cât și în atitudinea față de adversarii modernismului. Credem că esențială este în această modalitate delimitarea riguroasă față de Ibrăileanu, Gherea, Iorga, Zeletin etc. Analiza acestor delimitări nu stă în intenția noastră și de aceea vom arăta doar că punctul de vedere al lui Lovinescu se sprijină întotdeauna pe ideea primordialității ideologice asupra economicului. „Procesul de formație al civilizației noastre — spune Lovinescu — ... a avut un caracter pur ideologic; abia mai târziu, prin interdependența capitalismului modern, unei structuri juridico-politice moderne i s-a dat și o bază economică burgheză; creștere de la formă la fond pe care cercetătorii o consideră, de obicei, ca anormală, dar pe care noi o vom dovedi ca normală, întrucât prezintă un caracter de generalitate la toate popoarele supuse aceluiași condiții istorice” (p. 195).

Năzuința lui Lovinescu era de „a da o interpretare strict sociologică formației civilizației române” (p. 379). Având în vedere pe de o parte această afirmație, iar pe de altă parte lucrarea însăși, trebuie să spunem că Lovinescu pornește în elaborarea teoriei sincronismului de la o viziune filozofică asupra societății. Astfel se poate explica apariția în lucrare a spiritului veacului ca factor formator. Numai într-o concepție în care este supusă meditației societatea ca acțiune socială universală, spiritul epocii poate servi drept concept general, în felul în care procedează Lovinescu. Referitor la „spiritul veacului”, al istoricului german Tacit, ca factor formator, Lovinescu scrie: „Există un spirit al veacului..., adică o totalitate de condiții materiale și morale configuratoare ale vieții popoarelor europene într-o epocă dată... Spiritul timpului nu e, de altfel, un concept abstract, ci se desprinde dimpotrivă din gradul de evoluție intelectuală ca și din situația economică a epocii... Impunând caracterul general și organic al instituțiilor din diferite epoci, spiritul timpului e, așadar, firul conducător al istoriei în controversele faptelor” (p. 379—380, 383). „Consecința de bază a spiritului veacului o constituie sincronia sau interdependența”⁵.

Menționăm aici că între sincronism și interdependență Lovinescu vede o identitate perfectă. „Interdependența înseamnă, după noi, sincronism, adică tendința de uniformizare a tuturor formelor de viață, a societăților moderne solide între ele” (p. 342).

Istoria civilizației... se desfășoară în trei părți, servind cât se poate de fidel teoria sincronismului în ideea ei centrală de anticipație a ideologicului asupra economicului. Încă de la apariția primului volum autorul a fost supus unor aprige atacuri, iar polemicile în jurul lucrării au continuat mai mulți ani. Alături de numeroase acuzații ce i s-au adus lui

⁵ Achim Mihăi, *Lovinescu filozof și sociolog*, Steaua, nr. 1, 2/1973.

Lovinescu, și a căror îndreptățire sau temeinicie se poate afirma sau nega ușor, interesantă ni se pare discuția posibilă asupra influenței exercitate de sociologul francez Gabriel Tarde.

Lovinescu a folosit doar drept cadru teoretic concepția sociologică a lui Tarde. În ultimul volum al *Istoriei civilizației*... el recunoaște această influență și face o prezentare sintetică legii imitației. „Astfel la baza mecanismului contemporaneității vieții noastre materiale și morale se află factorul unic al imitației, în care unii sociologi ca Tarde au văzut principiul de formație al tuturor societăților... Cu mijloacele de răspîndire instantanee ale timpurilor moderne puterea de difuziune a imitației a devenit aproape nelimitată“ (p. 408).

Considerațiile teoretice asupra sincronismului sînt după cum spune criticul, punctul de plecare al lucrării sale și privită ca o lege sincronia o domină în întregime: „Societățile nu se creează numai din formele trecutului, precum nu se determină numai prin procesul de schimb al mărfurilor. Prin legea strictă a sincronismului ele se modelează după concepțiile curente ale epocii“ (p. 151). Însă, „preluînd ideile de la Tarde cu privire la imitație ca o lege care acționează în viața grupurilor sociale, Lovinescu se ridică la nivelul unor teze filozofice care vor să explice dinamica societăților (sau țărilor) unele în raport cu celelalte“⁶. Dar Lovinescu nu preia ideile lui Tarde în mod mecanic. La Tarde imitația este o relație între conștiințele indivizilor unui grup social, pe cînd la criticul român sub denumirea de sincronism devine o legătură între structuri sociale mult mai mari, cum sînt țările. „Sincronia la care se referă el, dat fiind obiectul lucrării sale, este cea a vieții moderne, sau altfel spus a Europei care își are originea în spiritul timpului dominat de revoluția franceză“⁷. De aceea afirmă el că trebuie „să recunoaștem prezența unui fenomen de sincronism prin a cărui acțiune ideologia revoluției franceze s-a răspîndit simultan la popoare de formații și aspirații diferite“ (p. 154). În construcția teoriei sincronismului ca lege, se poate remarca și extensiunea domeniilor de imitație, față de concepția tardeană, ca și o modificare de conținut în modul de imitație. Lovinescu consideră că primul aspect care se imită sînt instituțiile politice și juridice și apoi formele de artă (p. 407). De asemenea el crede că astfel se ajunge la o generalizare și uniformizare a obiceiurilor și instituțiilor (p. 408), iar în privința intensității sincroniei îi atribuie două faze: una platonice și inconștientă și alta conștientă (p. 308).

Credem că nu ar fi lipsită de interes și relevarea cîtorva puncte în care Lovinescu se opune ideilor tardene. Formulînd principiul „simulare-stimulare“ el afirmă, opus sociologului francez, că „superficialitatea este o lege psihologică a imitației. Imitînd formele ne mărginim la sclipirile fazei din urmă a modelului fără să repetăm cum ar fi firesc aceeași lungă și istovitoare cale a progresului sufletesc“ (p. 182). Și mai grăitoare este, credem, considerația conform căreia Lovinescu arată că imitația se ma-

⁶ I d e m.

⁷ I d e m.

nifestă din afară înăuntru, adică de la formă la fond și nu invers⁸. „Această împrejurare — scrie el — conferă imitației în prima ei fază un caracter de superficialitate fatal, împotriva căruia orice protest este inoperant și zadarnic“ (p. 183). În acest punct apare evidentă o dublă opoziție deoarece pe plan teoretic el se opune, cum am văzut, lui Tarde, pentru a putea folosi apoi opoziția împotriva junimismului, adică în apărarea „formelor fără fond“.

Poate că orientarea spre Tarde să fi venit din intenția de a urmări evoluția spiritului liberalist, prin care Lovinescu înțelegea spiritul democrației burheze; poate din convingerea că prin „contagiune ideologică“, adică „...prin acțiunea creatoare a ideologiei apusene... societatea noastră și-a schimbat radical structura“ (p. 112—113), sau din alte motive. Cert este însă că Lovinescu căuta în acel moment justificare unei legi ce o sesizase în câmpul literaturii. Această căutare stă la temelia întregii acțiuni combative a criticului român și numai astfel ales, cadrul ei teoretic i-a putut permite o ușoară utilizare în domeniul dorit de autorul ei.

Teoria imitației îi oferea lui Lovinescu un puternic argument sociologic în lupta cu tradiționalismul epocii sale, asigurându-i prin aceasta o bază teoretică solidă, necesară în teoria culturii. Preocupat permanent de legătura literaturii cu realitatea social-politică, Lovinescu, după ce și-a încheiat *Istoria civilizației*... s-a îndreptat spre o a doua fază a sincronismului, aplicarea lui în literatură. Cum se poate aplica un principiu de ideologie sau filozofie socială în domeniul esteticului? Înainte de orice, literatura este un fenomen al timpului și ca atare se supune determinismelor acestuia⁹. Din această cauza, spune Lovinescu, „nu numai instituțiile și principiile politice, ci și formele de artă se propagă prin imitație“ (p. 452). Modernismul ca orientare în artă și literatură trebuia apărat și Lovinescu nu putea să-l apere mai firesc decât a făcut-o prin teoria sincronismului.

Autorul *Istoriei civilizației*... aprecia în 1926, după apariția și a ultimului volum, că el este cel „ce s-a învrednicit să scrie cel dintâi istoria civilizației țării sale“¹⁰. E. Lovinescu are meritul de a fi urmărit procesul pe toată întinderea istoriei sale, de a fi examinat nu numai forțele care au militat pentru înfăptuirea României moderne capitaliste, ci și cele contracaratoare și din al căror duel înverșunat s-au ivit noile așezări politice și culturale. Chiar dacă mai târziu, grație unei metodologii științifice rezultatele cercetărilor au fost superioare, meritul lui Lovinescu rămâne incontestabil¹¹.

Ca idee finală am dori să arătăm că, deși justificat în epocă, într-o oarecare măsură caracterul neștiințific și trăsătura de idealism istoric a

⁸ Vezi și Fl. Mihăilescu, *E. Lovinescu și antinomiile criticii*, Ed. Minerva, București, 1972, p. 120.

⁹ *Idem*.

¹⁰ E. Lovinescu, *Suflet de rob*, în *Sburătorul*, an. IV, Nr. 3, mai, 1926.

¹¹ Vezi Z. Ornea, *Introducere la Istoria civilizației...*, Ed. științifică, București, 1972.

ideilor lovinesciene își au izvorul și în necunoașterea marxismului. Raportarea lui Lovinescu la marxism se poate discuta cu condiția luării în considerare a două aspecte. În primul rând, nu se poate afirma totală ignorare din partea criticului român a concepției lui Marx, din moment ce el citează direct din *Capitalul*. În al doilea rând, el nu scapă prilejul să se delimiteze de materialismul istoric ori de câte ori vede necesar acest lucru. Dar din păcate aceste delimitări sînt, în fond, față de ideile lui Gherea și Zeletin, care erau considerate în epocă (nu numai de către Lovinescu) drept aplicări ale marxismului la realitățile României¹². Și totuși, credem că această raportare, pe de o parte poate aduce ideile lovinesciene mai aproape de noi, iar, pe de altă parte, ne ajută la stabilirea adevăratului loc al lui Eugen Lovinescu în evoluția gândirii sociale și filozofice românești.

MIRCEA BELE

¹² Vezi și Achim Mihai, *Lovinescu filozof și sociolog*, Steaua, nr. 1, 2/1973.

RECENZII

Logică și metodologie în științele sociale. Cel de al doilea volum al cărții *ABC-ul investigației sociologice* (Ed. Dacia, Cluj, 1973), ocupă în peisajul literaturii sociologice românești un loc aparte atât ca tematică abordată cât și ca nivel de realizare. Se răspunde eficient prin această lucrare unei necesități stringente a mișcării sociologice din țara noastră, anume aceea de a avea la îndemână un îndreptar metodologic, o expunere sintetică a principalelor probleme epistemologice din științele sociale. Într-adevăr, exista până la apariția lucrării de față un hiatus în literatura noastră de specialitate în sensul că preocupările de logică și metodologie rămăneau fie la nivelul unei maxime generalizări — de multe ori, prin modalitățile de abordare și limbajul folosit, total inoperante —, fie, în mai puține cazuri, la nivelul descrierii unor procedee sau tehnici particulare, subzistând astfel neacoperit un sector deosebit de important — acela de „rang mediu“.

Lucrarea lui A. Mișu este o reușită abordare modernă, prin prisma teoriei propozițiilor și a semnificației (înțeleasă în sensul ontologic), a celor trei mari probleme de epistemologie din științele sociale:

I. Explicația în sociologie (capitol intitulat în lucrare „Specificarea teoretico-axiologică a semnificației“);

II. Metodologia cercetării sociologice (capitol denumit „Direcții metodologice de specificare“);

III. Formularea și verificarea ipotezelor („Pulsația propozițională“).

Din primul capitol ne-a reținut atenția îndeosebi modul subtil în care a fost

abordată explicația cauzală, insistându-se cuvenit de mult asupra aportului adus în punerea și încercarea de rezolvare a ei de către S. Mill și E. Durkheim — precursori ai unor metode moderne de analiza cantitativă și calitativă (metoda indirectă a diferenței, metoda variației concomitente, p. 41—49). De asemenea, interesante sînt observațiile făcute cu privire la posibilitățile transferului concluziilor obținute pe baza eșantionului la populație (generalizarea statistică), precum și a explicației teoretico-nomologice. În cadrul unui alt tip de explicație, cel funcționalist-axiologic, A. Mișu face distincție între explicarea prin corecție (mecanismul prin care sistemul își păstrează un echilibru cvasi-staționar) și abordarea teleologică (sistemul este raportat la o stare esențial deosebită de cea actuală, care probabil se va înfăptui, dar care nu există încă). Punîndu-se problema raportului dintre explicația cauzală și cea teleologică, se pare că poziția autorului este următoarea:

Explicația teleologică este reductibilă la cea cauzală, în sensul că admiterea scopurilor și a funcționalității lor ca variabile independente nu înseamnă nicicum acțiunea lor din viitor, ele fiind prezente — cum ar spune K. Lewin — *hic et nunc*, înaintea efectului. Pe de altă parte, este necesară și o explicare a scopurilor în sine, luarea în considerare a lor ca variabile independente. Însă, cum pe bună dreptate subliniază autorul, în cercetarea sociologică sîntem nevoiți de multe ori să rămînem temporar la explicația prin scopuri, deci la o explicație teleologică; ceea ce nu înseamnă, desigur, confundarea teleolo-

giei afirmate de subiecți cu „...cea de dincolo de crusta fenomenală a lucrurilor“ (p. 81).

În încercarea de explicare cât mai completă a vieții sociale prezintă importanță și discutarea judecăților de valoare, întreprindere în care autorul realizează fine disocieri între judecățile de valoare, judecățile despre valoare, judecățile de valoare instrumentală, judecățile de valoare categorice. Dacă o judecată de valoare instrumentală „...poate fi reformulată ca o propoziție care exprimă o relație universală sau probabilistică de tipul mijloc-scop și care nu conține nici un termen al discursului moral...“ (p. 88), judecata de valoare categorică nu este verificabilă în întregime. De aici rezultă importante consecințe în procesul de luare a deciziilor. Faptul, însă, că nu în toate cazurile deciziile pot fi fundamentate în întregime științific, nu trebuie să servească ca o modalitate de manifestare a diletantismului în conducerea vieții sociale. „Istoria — arată A. Mișu — va judeca deciziile noastre nu doar după informațiile folosite de noi în luarea deciziilor, ci și după informațiile disponibile, sau probabil de obținut, care ar fi putut intra în procesele decizionale ca premise de nădejde“ (p. 92).

Partea cea mai întinsă a lucrării este cea referitoare la metodologia investigațiilor (138 de pagini din cele 267 ale cărții). Se analizează experimentul, studiile cazuistice, studiile transversale și studiile longitudinale.

Capitolul debutează cu o expunere sintetică a cauzelor care au determinat introducerea experimentului în sociologie, după care urmează descrierea experimentului propriu-zis. Se accentuează faptul că, indiferent de tipul lui, experimentul implică anumite construcții științifice, că el nu are loc într-un vid teoretic. A. Mișu prezintă experimentul modern în sociologie, bazat pe grupul experimental și grupul de control. Se evidențiază posibilitățile de omogenizare a celor două grupe prin potrivire sau randomizare, și, în acest fel, controlarea factorilor externi. În orice experiment facem comparația dintre „înainte“ (t_1) și „după“ (t_2), intervenția variabilei (independente) manipulate de cercetător. Ca o notă aparte față de alte tratate din literatura de specialitate este relevarea și accentuarea ideii de timp

th, adică timpul pregătit pentru administrarea variabilei independente (x) „Dacă nu ținem seama — remarcă autorul — de acest th, riscăm să-l confundăm pe x cu alte variabile (reacția față de x) și să-i depistăm doar o parte din impactul ei potențial. Este drept că, referindu-se la t_2 , fără să-l gîndească pe th, cercetătorii au în vedere rezultatele medii, care cuprind și pe cele presupuse de noi pentru faza th. Dar oare în acest caz media nu voalează adevărata influență a lui x ?“ (p. 105). Pe aceeași linie, ni se pare interesantă propunerea tratării cu un pseudo x a grupului de control, în vederea circumscrierii variabilei „reacția față de x “. Sînt descrise tipurile de experiment proiectat cu mai multe variabile, experimentul în pătrat latin și în pătrat greco-latin.

Considerînd experimentul ca metodă ideală de cunoaștere a realității sociale, autorul subliniază, în același timp, limitele acestuia, în special cele legate de „decuparea“ indivizilor din viața socială reală atît de complexă. De aceea — și din alte motive — studiile experimentale pot fi substituite sau completate cu cele cvasiexperimentale și pseudoexperimentale, pentru care există largi posibilități de a mări rigurozitatea controlului variabilelor și de a le apropia astfel de experiment.

Pagini foarte dense realizează A. Mișu în legătură cu studiile cazuistice, deși, după opinia noastră, o pondere mai mare acordată în economia lucrării observației directe, sistematice, ca metodă de studiu validă în științele sociale, ar fi fost binevenită.

În subcapitolul intitulat „Studii transversale“ se discută modalitățile de tratare statistică a relațiilor dintre mai multe variabile, în cazul radiografierii unui aspect bine delimitat a socialului la un moment dat al existenței sale. Aici sînt incluse cunoscutele metode de analiză bivariată și mai puțin cunoscutele, la noi, metode de analiză multivariată. Prin analiză multivariată semnatarul cărții înțelege nu numai analiza structurilor latente a lui Lazarsfeld, ci și dezvoltarea ei în analiza de dependență a lui Boudon și chiar analiza factorială și analiza input — output a lui Leontief. Cu toate că respectivele metode nu sînt descrise în detaliu și nu este redată întreaga tehnică de calcul (nici nu a stat, probabil, în intenția autorului), cititorul

poate sesiza „logica“ lor, precum și posibilitățile de utilizare. (În legătură cu analiza factorială este trecută cu vederea limita ei esențială, după părerea multor specialiști, anume aceea a semnificației ontologice — în cazul nostru, sociale — a factorilor obținuți prin reducția ortogonală sau oblică.)

Deși studiile transversale nu fac abstracție de aspectul dinamic și temporar al socialului, studiile longitudinale sînt acelea care dau atenție specială factorului timp. Si aici sociologul clujean dă dovadă de o manieră complexă și modernă de abordare, incluzînd în acest gen de investigații, pe lîngă studiile panel, și ciclul, trendul, decalajul și analiza matematică a schimbării.

În capitolul final („Pulsatia propozitională“), analizîndu-se date ale psihologiei, psihologiei sociale, euristicii și logicii științei referitor la formularea ipotezei, A. Mișu afirmă: „Aceste concluzii sînt în măsură să ne atragă atenția asupra falsității atît a părerii că în științele socio-umane elementele intuiției, spontaneitate — creativitate, artă, talent, nu au nici un domeniu de manifestare (oă-rerea respectivă ia uneori o formă dramatico-absurdă: oricine poate face sociologie), cît și a tezei că în științele socio-umane totul se datorează intuiției (sau empatiei) și că, prin urmare, efortul de pregătire a nașterii ipotezei este inutil“ (p. 241). Acestei pertinente observații i-ar fi putut sluji, credem noi, și sublinierea punctului de vedere — de altfel implicit prezent în lucrare — conform căruia intuiția este total sau în mare măsură reducibilă la procesele psihice cunoscute.

În ce privește verificarea ipotezelor, A. Mișu atrage atenția că raportarea lor la practica înțeleasă doar ca activitate materială (chiar dacă includem și activitatea revoluționară de transformare a societății și unele laturi ale științei și artei), nu este adecvată. Ipoteza, și în general construcțiile teoretice, trebuie confruntate cu acțiunea socială particulară la care se referă. Altfel, nu sîntem oare aïdoma celui „... care intenționează să afle sensul unui cuvînt românesc, caută doar într-un dicționar al limbii latine?“ — cum sugestiv se întrebă semnatarul volumului (p. 245). Apoi, este de luat în seamă și faptul că nu numai a priori cunoștințele noastre de adevăr este condiționată de anumite limite,

ci și practica ce le verifică; în multe cazuri noi găsim în practică numai o confirmare care sporește sau descrește probabilitatea unei ipoteze sau teorii de a fi adevărate, și nu o verificare deplină. Analiza verificabilității este dusă în profunzime luîndu-se în considerare timpul, raportul dintre ipoteza generală și ipotezele operationale și, de asemenea, procesul de trecere de la ipoteză la teză și astfel încadrarea ei într-un sistem teoretic.

După ce am expus unele din ideile lucrării recenzate, fără a avea pretenția că le-am surprins pe cele mai relevante, ne oprim în continuare la cîteva aprecieri de ansamblu asupra ei:

Lucrarea lui Achim Mișu este o sinteză împlinită a principalelor probleme de eistemologie din științele sociale, autorul dînd dovadă de stăpînirea unui aparat logic și matematic avansat, de o mare claritate — nu de puține ori și plasticitate — în exprimare, de utilizarea eficientă a unei bibliografii la zi.

Am atribuit de cîteva ori calificativul „modern“ modalităților de apropiere față de diferite teme; într-adevăr faptul acesta este constatabil la o comparare cu alte lucrări de specialitate din literatura mondială. A. Mișu reușește însă și o adevărată reconsiderare, prin prisma metodelor actuale, a unor sociologi clasici.

Transpare din lectura cărții simțul măsurii în evaluarea potențelor și limitelor diferitelor metode și tehnici. Înțeleaptă ni se pare din acest unghi de vedere atitudinea autorului față de posibilitățile utilizării matematicii în sociologie și a raportului sociolog — matematician: aplicarea matematicii în sociologie nu trebuie privită ca un scop în sine, ea fiind un instrument la îndemîna cercetătorului și, cu atît mai mult, nu trebuie să fie un mijloc de refugiu din fața problemelor de metodă specifice științelor sociale; pe de altă parte, este limpede că nu se poate face astăzi cercetare sociologică fără cunoștințe statistice și matematice relativ avansate. Dacă sociologul nu deține aceste cunoștințe, el va trebui ori să „... fie subordonat într-o manieră primitivă matematicianului“ (p. 149), ori — adăugăm noi — să întreprindă investigații într-o manieră primitivă.

Lucrarea de față, prin conexiunile întreprinse, prin profesarea unghiului de

vedere al multilateralității, prin perspectiva temporală și prin alte note ale ei, este o lucrare profund marxistă, saturată de materialism și dialectică; materialism și dialectică nu, sau nu numai, declarate, ci efectiv „lucrative“.

Desigur, o lucrare nu poate fi „perfectă“, mai ales că idealul de perfecțiune este și el, în mare parte, altul de la individ la individ. Am făcut, pe parcursul analizei noastre, câteva observații. Alături de acestea, poate că o aplecare și asupra problemei cercetărilor inter- și multidisciplinare ar fi întregit și mai mult lucrarea. De asemenea, probabil că ar fi fost necesar să se găsească o modalitate de a discuta mai mult despre metodele de culegere a datelor.

Volumul II al *ABC-ului* este o lucrare fundamentală, fiind nu numai prima de acest fel de la noi, ci rezistind cu brio și unei eventuale confruntări cu lucrări similare din literatura străină, depășindu-și cu mult titlul. Ea va sluji dezvoltării sociologiei noastre nu numai direct, prin bogăția conținutului ei, ci și indirect, prin sugerarea faptului că o cercetare sociologică nu se poate face de către oricine și oricum. Este foarte adevărat, pe de altă parte, că una e redarea anumitor metode și tehnici la nivel de manual, și relativ altceva este aplicarea lor în cercetare. Dar din constatarea faptului că noi nu ne putem ridica aproape niciodată la idealul logic și metodologic într-o investigație concretă, nu rezultă nicidecum că o putem face fără nici o metodologie. Între zero teorie și metodologie și una ideală există un continuum, iar datorita noastră este de a ne plasa cât mai aproape de ideal. Aceasta este opțiunea lui A. Mișu, vizibilă în textul lucrării, și — dincolo de text — cu acoperire și în activitatea de cercetare concretă a sociologului clujean.

PETRU ILUȚ

Traian Herseni, *Sociologia literaturii. Câteva puncte de reper*, Ed. Univers, 1973.

Contestată de unii (Congresul de estetică de la Uppsala, 1968) sau elogiată de alții, sociologia literaturii își reclamă

dreptul la existență. Reuniuni internaționale îi acordă locul ce i se cuvine pe drept (Colocviul de sociologie a literaturii de la Bruxelles din 1964, Colocviul internațional de sociologia literaturii de la Royamont din 1968, Congresul al XXII-lea al Institutului internațional de sociologie de la Roma din 1969, Congresul internațional de literatură comparată din 1971, etc.). La noi în țară, preocupări de sociologia literaturii întâlnim la Paul Cornea, Miron Constantinescu, Csehi Iuliu, Al. Dima, Silvian Iosifescu, Adrian Marino, Achim Mișu, N. Tertulian și cunoscutul psihosociolog Traian Herseni, a cărui carte o prezentăm în rândurile ce urmează.

Așa cum mărturisește în „Prefață“, preocupările lui Traian Herseni în domeniul sociologiei literare nu sînt de dată recentă. Ele devin însă cunoscute abia în 1966 (nu în 1968, cum greșit relatează autorul la p. 7; pentru edificare, vezi Luceafărul, nr. 17 din 23 aprilie 1966 și nr. 18 din 30 aprilie 1966, cînd publică două articole program despre această sociologie de ramură).

Dezvoltîndu-se pe linia mai multor direcții, sociologia literaturii nu este încă o știință unitară cu un status bine definit. De aceea autorul cărții consideră că, în momentul de față „este mai util să se arate ce nu este ea, apoi să se elaboreze o definiție cit se poate de operațională, adică elastică sau flexibilă, nelimitativă, larg deschisă spre dezvoltare, modificare, depășire“ (p. 18). Astfel, ea ar putea fi definită ca o disciplină care „nu se confundă nici cu teoria literaturii, cu estetica literară, cu știința literaturii, nici cu istoria literaturii, cu literatura comparată. Ea este nu numai studiul literaturii ca expresie a societății, ca funcție socială, ca instrument ideologic al luptei de clasă ș.a.m.d., ci, pe lîngă toate acestea, studiul societății ca realitate care generează, structurează, include, dezvoltă, promovează, utilizează și desfășoară, alături de altele, activități care pot fi cuprinse în vreun fel sau altul, sub numele de literatură“ (ibid.).

Prin suplețea acestei definiții sînt depășite orientările, oarecum limitative, după care sociologia literaturii ar avea drept obiect studiul operei înțeleasă doar ca produs social de circulație, ea fiind identificată cu bunurile materiale care „au ca intermediar între producător și consumator piața“ (Robert Escal-

pit, *Sociologie de la littérature*, Paris, 1964, Presses Universitaires de France, p. 22), fie un ansamblu metodologic de concepte destinate să sesizeze mecanismul creației literare, prin așa-zisa metodă a structuralismului genetic, bazată pe ideea că adevărații creatori ai operelor literare sînt grupurile sociale și nu indivizii singuri, între viziunea lumii răsfrîntă în grupul din cadrul căreia a fost scrisă opera existînd o omologie riguroasă (L. Goldman, *Sociologia literaturii*, Ed. politică, București, 1972, p. 34).

Cele trei elemente ale fenomenului literar care constituie obiectul sociologiei literare sînt, după sociologul bucureștean, opera literară, autorul și publicul (triadă care transpusă în teoria comunicației ar putea fi tradusă în termenii: emitenț — mesaj — recepție). Aceste momente, determinate în ultima instanță de structura societății, sînt într-un raport de întrepătrundere și condiționare reciprocă: „O carte — spune Traian Herseni — poate fi definită prin autor (ca opera cuiva), prin cititor (ca ceva merit lecturii), dar și prin ea însăși (o carte cu poezii, un roman, o dramă). Sociologic este vorba de momente corelative: autorul — opera — cititorul, care nu există decît împreună, dar fiecare moment poate fi privit și izolat, în funcție de diferite unghiuri de vedere sau nivele de analiză” (p. 39).

Faptul că unii reprezentanți ai științelor literare consideră că opera poate fi înțeleasă făcîndu-se abstracție de autor, care cade în cîmpul de cercetare al sociologului, iar alții dimpotrivă, opinează că „tot ceea ce ține de literatură: operă, scriitor, cititor, mediu de origine, mediu de viață, etc. trebuie să intereseze știința literaturii” (p. 41), nu anulează „dreptul psihologiei și sociologiei de a se ocupa de literatură, cu diferența că una le atribuie sarcina de a studia scriitorii și mediul lor socio-cultural în exclusivitate, pe cînd cealaltă recurge la o colaborare mai mult sau mai puțin strînsă și mai mult sau mai puțin competentă cu științele care pot contribui, într-un fel sau altul, la interpretarea și explicarea faptelor literare” (ibid.). „Opera literară ca fenomen estetic — scrie Traian Herseni — poate fi înțeleasă, trăită și apreciată prin ea însăși fără raportare la autor, dar explicarea literaturii ca fenomen social

uman cere fără nici o excepție, această raportare” (p. 42).

Creдем că aici, ar fi trebuit să se facă demarcația necesară între critica sociologică și sociologia literaturii. Deși diferite în conținut, ele adesea sînt confundate. Despre o critică sociologică a literaturii putem vorbi la Doamna de Staël, Sainte-Beuve, H. Taine, K. Marx, Fr. Engels, Plehanov, C. Dobrogeanu-Gherea, ș.a., pe cînd sociologia literaturii este o disciplină nouă ale cărei concepte operatorii sînt încă insuficient elaborate. Critica sociologică este un act complementar criticii estetice, fiind efectuată de către criticul literar. O hipertrofiere a criticii sociologice duce la așa-zisul „sociologism vulgar”, fenomen care a dominat cîțiva ani și în viața literară românească. Sociologia literaturii, ca și sociologia juridică, politică, morală, sociologia familiei, a tîneretului, etc., este o ramură a sociologiei, care cade în competența de studiu a cercetătorului cu pregătire sociologică. Astfel privity lucrurile, îngrijorarea unor esteticieni (Uppsala, 1968) asupra expansiunii sociologiei în literatură, teama de pericolul transformării criticilor literari în critici ai societății este nefondată.

Firește, problema raportului dintre critica sociologică și sociologia literaturii este foarte complexă. O analiză de detaliu ar depăși însă scopul pe care ni l-am propus: recenzarea unei cărți.

Creatorul de literatură (autorul) este în concepția lui Traian Herseni, „o personalitate bio-psiho-socio-culturală, parte vie și dinamică dintr-un complex socio-cultural istoric din care se «alimentează», în care se afirmă și se «realizează»” (p. 42).

Momentul de „recepție” este realizat prin cititor. Dacă teoria literaturii, estetica literară, istoria literaturii sau critica literară pot face abstracție de acest „moment”, el nu poate fi ignorat de către psihologia și sociologia literaturii. O cercetare sociologică concretă cu privire la cititori ar trebui să urmărească: cine sînt cititorii, ce anume citesc, după ce criterii, cum își procură cărțile pe care le citesc, cînd și unde citesc, cît citesc, cu ce efecte și, evident, de ce unii nu citesc (p. 93).

În afara pertinentelor analize referitoare la „tripticul” autor — operă — cititor, Traian Herseni face interesante observații privind: literatura ca institu-

ție socială; viața literară ca parte integrantă a vieții sociale și culturale; raportul dintre literatură și alte discipline socio-umane; dezvoltarea, structura și funcțiile literaturii; literatura în socialism.

„Cartea de față — scrie T. Herseni — nu este un tratat, nici măcar un manual, ci o simplă încercare de a pune problema literaturii în toată complexitatea ei, de a formula o seamă de întrebări, de a indica unele teme de specialitate, de a îndemna pe cât mai mulți la meditație, căutare și cercetare“ (p. 8). Restrângând prin determinare sfera noțiunii de „cercetare“, noi am sublinia oportunitatea efectuării unor *investigații sociologice concrete* în domeniul literaturii. Dacă, în ultimul timp, au apărut unele preocupări de ordin teoretic, cercetarea sociologică concretă a literaturii, atît la noi în țară cît și peste hotare, se lasă încă așteptată. Nu credem că ar fi lipsit de importanță cunoașterea reală, prin intermediul unei metodologii sociologice riguroase și adecvate domeniului, a unor probleme cum ar fi: condițiile de viață și de creație ale scriitorilor; relațiile dintre scriitori și cititori; preferințele publicului cititor; influența mijloacelor de comunicație în masă în răspîndirea literaturii; determinarea socială a recepției operei literare, etc.

Cartea lui Traian Herseni oferă în primul rînd o informare sistematică asupra cercetărilor de sociologia literaturii de peste hotare. Ea este însă, în același timp, și un „îndreptar“ pentru cei care sînt atrași de cercetarea concretă a literaturii. Viața literară din țara noastră oferă un „teren“ deosebit de fertil pentru astfel de cercetări. Teoria sociologiei literare n-ar avea decît de cîștigat de pe urma unor asemenea cercetări. Căci, așa cum remarca sociologul american R. K. Merton, cercetarea empirică inițiază, reformulează și clarifică teoria care la rîndul ei elaborează noi scheme clasificatoare și concepte operatorii necesare cercetării concrete. Poate n-ar fi prea devreme ca cei în drept să reflecteze la o întrebare pe care și-a pus-o profesorul universitar Miron Constantinescu (Viitorul social, nr. 1, 1972, p. 219): dacă nu cumva „s-au maturizat condițiile pentru crearea unui centru de studii sistematic al problemelor sociologiei literaturii“.

GHEORGHE CORDOȘ

Ion Tudosescu, *Structura acțiunii sociale*, Ed. politică, București, 1972.

Numărîndu-și existența ca disciplină independentă în ansamblul științelor despre om doar de cîteva decenii, dar aflîndu-și rădăcinile în meditațiile marilor gînditori care s-au oprit asupra statutului și destinului omului în univers, praxiologia sau teoria acțiunii eficiente se află astăzi în plin efort de edificare.

După cum remarca în urmă cu cîțiva ani T. Kotarbinski, „încă n-au fost stabiliți într-un sistem încheiat toți termenii primitivi din care să se deducă operațional principiile generale ale acțiunii, valabile pentru toate domeniile de activitate“, mai sînt încă dificultăți de interpretare a relației motivație — scop, cauzalitate, necesitate — intenționalitate, finalitate și alte categorii. În acest efort de edificare, limpezire, se înscrie și lucrarea lui Ion Tudosescu.

Sub imboldul de a defini de pe pozițiile materialismului dialectic obiectul și problematica fundamentală a praxiologiei, autorul împărtășește părerea că aceasta implică un act de cunoaștere istorică a acestei problematici, de retrospecție asupra premiselor teoretice și genezei praxiologiei. În această căutare el deslușește două linii de gîndire teoretică pe care s-a sprijinit — într-un anumit sens — praxiologia în efortul ei de edificare: una pornind de la Aristotel, care a pus bazele filozofiei practicii prin conceptele de scop și mijloc; alta pornind de la Platon, sau chiar de la sofîști, pentru care noțiunea de artă utilă a fost conceptul de bază al sistemelor lor practice. Și dacă prima, prin preluare unilaterală în sens exclusiv finalist, va fi continuată, după aproximativ 15 secole, de Toma d'Aquino, de Hume și Kant, care și-au concentrat atenția asupra mijloacelor de care depinde acțiunea, de pragmatism și instrumentalism, cea de a doua a fost reluată de enciclopediști, logicienii și economiștii secolului al XIX-lea, de filozofii naturaliști.

Relevînd meritul incontestabil al lui Hegel în punerea pietrelor de temelie ale praxiologiei contemporane, în fundarea teoriei marxiste asupra acțiunii umane, demersul teoretic întreprins de autor începe să se justifice. El precizează că, „cu deplin temei se poate afirma că știința acțiunii umane în sensul ei cel mai veri-

tabil — de acțiune eficientă — s-a născut în marxism, chiar dacă în filozofia lui Marx și Engels această știință nu purta încă numele de praxiologie“ (p. 27). Dacă cele mai multe din studiile și tratatele de teorie a acțiunii, de istorie a praxiologiei sau de metapraxiologie nu au luat în considerare contribuția lui Marx, Engels, Lenin la fundamentarea praxiologiei, lucrarea prezentă înscrie în paginile sale că aportul lor nu este doar un punct de referință, un aport exterior, ci lor le revine marele merit de a fi dezbrăcat conceptul de acțiune de învelișul său finalist anterior, de cel subiectivist-voluntarist sau idealist obiectiv. Ei au avut numeroase contribuții legate direct de întemeierea unei teorii filozofice a acțiunii, au pus premisele științifice ale unei sinteze dialectice între cauzalitate, legitate obiectivă și scop, intenționalitatea în explicarea statutului social al acțiunii umane. De la ei conceptul central al sociologiei devine acțiunea socială, iar universul acesteia — sistemul social.

De pe o poziție de principalitate ideologică îmbinată cu căutări creatoare de elemente viabile în gândirea unor teoreticieni nemarxiști, Ion Tudosescu analizează critic sistemele lor de gândire. Rezultatul demersului său este îmbogățirea concluziilor formulate, a semnificațiilor acestora. Cu titlu de exemplu, amintim analiza contribuției lui V. Pareto, pe care autorul îl consideră „precursor al metapraxiologiei prin intermediul căreia umanismul beneficiază astăzi de un cadru teoretic întemeiat pe o autentică sinteză științifică — filozofică“ (p. 32). De asemenea, analiza contribuției lui W. Weber, la care rămâne hotărâtoare „înțelegerea statutului social și obiectiv al acțiunii într-o manieră în care nu minimalizează rolul subiectului, al agentului acțiunii“ (p. 35).

Tot de pe o asemenea poziție autorul analizează filozofia neotomistă căreia, în cadrul filozofiei nemarxiste contemporane, îi revine rolul de viorea întâi în stimularea interesului pentru dimensiunea teleologică a acțiunii. O amplă sinteză a concepțiilor neotomiste îi permite autorului să conchidă că neotomismul, în variantele lui mai vechi sau mai noi, și-a adus contribuția la fundamentarea teoriei acțiunii. El relevă însă că azi, mai mult decât oricând, neotomismul, mistificând spiritul aristotelic, accen-

tuează teismul teleologismului anterior, pune deschis problema divinității în toate domeniile referitoare la destinul și statutul omului contemporan. Punând accentul pe cauza finală și formală (din filozofia aristotelică), el minimalizează astfel rolul cauzei eficiente, goleşte de conținut însuși conceptul de acțiune umană în general.

Autorul analizează contribuția substanțială — dacă nu esențială — a celor doi gânditori de numele cărora este legată constituirea teoriei sociologice și epistemologice generale despre acțiunea umană — Talcott Parsons și Tadeusz Kotarbinski. Autorul recunoaște aportul esențial ce revine lui Kotarbinski „la întemeierea unui statut specific al teoriei acțiunii ca disciplină științifică independentă de sociologie“. El precizează că, spre deosebire de Parsons, Kotarbinski construiește teoria acțiunii eficiente prin mijloace epistemologice și nu sociologice; pentru el praxiologia este disciplină operațională și nu una sociologică.

Ion Tudosescu nu face însă din analiza istorică pe care o întreprinde un scop în sine a cărei esență ar fi principiul cronologiei teoriilor despre acțiunea umană. Dimpotrivă, întreaga sa analiză se înscrie, concomitent, ca parte integrantă a obiectului teoriei despre acțiunea umană eficientă, ca act de elaborare în domeniul obiectului praxiologiei contemporane. De altfel, însuși autorul notează în introducerea cărții sale că, „luând ca puncte de sprijin contribuțiile mai de seamă ale sociologiei și praxiologiei contemporane, analizate în lumina viziunii marxiste asupra praxiologiei...“, propunem unele puncte de vedere cu privire la obiectul și problematica praxiologiei“ (p. 14).

Într-adevăr, capitolul 3, intitulat „Obiectul și problematica praxiologiei“, expune opiniile autorului în această privință. Autorul păstrează ideea lui T. Kotarbinski, după care praxiologia este știința acțiunii eficiente. Întemeiat pe ideea că ea își propune descifrarea structurii acțiunii sociale și pe această bază formularea unor criterii operaționale de sporire maximă a gradului ei de eficiență, el o consideră „organon al activității practice“ (p. 105), finalitatea ei practică realizându-se prin modelele generale de organizare și sistematizare a activității practice oferite științelor par-

ticulare ale acțiunii în scopul obținerii unui maximum de eficiență aplicativă.

Ca disciplină metateoretică ea permite surprinderea sistemului social în toate articulațiile sale; ea pune accentul nu pe unghiul de vedere structural, ci pe acela al funcționalității sistemului social. Autorul consideră că ea poate servi demersului științific asupra vieții sociale numai dacă este puternic ancorată — din unghi de vedere teoretic și metodologic — în concepția materialistă asupra teoriei. Numai de pe această poziție poate fi cercetat comportamentul uman, se poate alcătui o problematică praxiologică potrivit criteriilor ei actuale de eficiență. De aceea împărtășim părerea autorului că edificarea praxiologiei ca domeniu special de cercetare a praxisului este realizabilă numai prin sinteza celor două orientări, perspective, existente pînă acum — sociologică și epistemologică.

De pe această poziție ea trebuie concepută ca „un domeniu de cercetare cu pronunțat caracter aplicativ”, dar și „o disciplină de graniță între filozofie și științe, între științele formale și științele sociale” (p. 158). Ea trebuie concepută ca grupînd două planuri de gîndire — cel al teoriei acțiunii sociale și cel al teoriei acțiunii eficiente. Autorul consideră că prin praxiologie filozofia „... devine o știință umană pozitivă în cel mai adecvat sens al cuvîntului, o știință autentic umană. Prin studierea praxiologiei, umanismul filozofic se transformă din credință în știință (p. 106).

Centrindu-se asupra acțiunii umane, asupra momentelor și termenilor ei, a corelării lor într-un circuit complex și unitar, praxiologia relevă determinismul complex, prezent în întregul sistem pra-

xiologic. Implicit, ea relevă valoarea metodologică a determinismului materialist-dialectic în explicația praxiologică.

Autorul precizează că determinismul intervine în teoria generală a acțiunii atît ca un concept fundamental prin care se explică motivația acțiunii umane, factorii cauzali și condiționali, care o determină ontologic și teleologic, cît și ca principiu de cunoaștere ce permite dezvoltarea legilor și mecanismelor acțiunii umane eficiente. De asemenea el precizează necesitatea cuprinderii conceptului de acțiune eficientă în teoria determinismului, în afara acestui concept nefiind posibilă definirea statutului ontologic și gnoseologic al determinismului social. Conceptul de acțiune relevă că determinismul social se realizează ca expresie a unității dintre obiectiv și subiectiv.

Să precizăm și noi, în încheierea acestei prezentări, că unele dintre opiniile și soluțiile teoretice și metodologice argumentate de autor ne apar de o valoare esențială în lucrare, sau, chiar mai mult, depășesc sfera acesteia. Așa ni se pare examinarea filozofiei neotomiste, aceea a determinismului și structurii acțiunii umane. Considerăm că ceea ce reprezintă caracteristica generală a lucrării, dar îndeosebi a părților amintite, este angajarea sa științifică, analiza nuanțată, principialitatea ideologică. De aceea nu am înțeles parcimonia autorului în prezentarea concepției lui Parsons. De asemenea faptul că el se oprește doar la cîteva afirmații despre îmbinarea teoriei acțiunii cu știința conducerii care, se știe, este o problemă de acută actualitate.

STELA MARICA

În cel de al XIX-lea an de apariție (1974) *Studia Universitatis Babeș—Bolyai* cuprinde seriile:

matematică—mecanică (2 fascicule);
fizică (2 fascicule);
chimie (2 fascicule);
geologie—mineralogie (2 fascicule);
geografie (2 fascicule);
biologie (2 fascicule);
filozofie;
sociologie;
științe economice (2 fascicule);
psihologie—pedagogie;
științe juridice;
istorie (2 fascicule);
lingvistică—literatură (2 fascicule).

На XIX году издания (1974) *Studia Universitatis Babeș—Bolyai* выходят следующие сериями:

математика—механика (2 выпуска);
физика (2 выпуска);
химия (2 выпуска);
геология—минералогия (2 выпуска);
география (2 выпуска);
биология (2 выпуска);
философия;
социология;
экономические науки (2 выпуска);
психология—педагогика;
юридические науки;
история (2 выпуска);
языкознание—литературоведение (2 выпуска).

Dans leur XIX-me année de publication (1974) les *Studia Universitatis Babeș—Bolyai* comportent les séries suivantes:

mathématiques—mécanique (2 fascicules);
physique (2 fascicules);
chimie (2 fascicules);
géologie—minéralogie (2 fascicules);
géographie (2 fascicules);
biologie (2 fascicules);
philosophie;
sociologie;
sciences économiques (2 fascicules);
psychologie—pédagogie;
sciences juridiques;
histoire (2 fascicules);
linguistique—littérature (2 fascicules).

43 906